

Επιμέλεια:
Αλέξανδρος Αφουξενίδης
Νίκος Σαρρής
Όλγα Τσακνρίδη

ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ:

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

ΕΘΝΙΚΟ Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών or
the temporary parking
at the tennis courts.

Dear Guests,

The parking will be
closed from June 9.

During the period of
improvement, please
use the hotel valet
parking service

عزيزي الزائر
سيتم إغلاق مواقف السيارات
منذ 9 يونيو
يرجى تنظيم بركتك
السيارة عند بوابة الفندق
التيسيبة خلال هذه الفترة
أو استخدام مواقف
السيارات البقعة عند

**ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ:
ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ**

*Copyright © ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Κρατίου 9 & Αθήνας, 10552 Αθήνα
www.ekke.gr*

*© 2012 NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
9 Kratinou & Athinas, 1052 Athens Greece*

ISBN 978-960-6834-13-4

**ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ:
ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ**

Επιμέλεια:

Αλέξανδρος Αφουζενίδης

Νίκος Σαρρής

Όλγα Τσακηρίδη

Αθήνα 2012

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Εισαγωγή: τάσεις και προοπτικές της μετανάστευσης σε διεθνές επίπεδο <i>Αλέξανδρος Αφουξενίδης</i>	11
Μετανάστευση και ένταξη: προκλήσεις και διακρίσεις <i>Χριστίνα Βαρουζή, Νίκος Σαρρής</i>	17
Η συμβολή των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών στην προοπτική ένταξης μεταναστών στην Ελλάδα <i>Νίκος Σαρρής</i>	37
Η εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής και της πολιτικής ενσωμάτωσης στην Ισπανία <i>Χρήστος Κουρτέλης</i>	61
Η περίπτωση της διαδικτυακής έρευνας του ΕΚΚΕ για τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών <i>Απόστολος Λιναρδής</i>	85
Εθνοτική συνύπαρξη στα σχολεία: στάσεις και αντιλήψεις στην εφηβεία <i>Κατερίνα Ηλιού, Μανίνα Κακεπάκη, Φανή Κουντούρη</i>	97
Μια πολιτισμική προσέγγιση για την ένταξη των μεταναστών: όψεις θεωρίας και πρακτικής <i>Όλγα Τσακηρίδη</i>	127

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΦΟΥΞΕΝΙΔΗΣ

Ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΡΟΥΞΗ

Ειδική Λειτουργική Επιστήμων στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΗΛΙΟΥ

Ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΜΑΝΙΝΑ ΚΑΚΕΠΑΚΗ

Ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΦΑΝΗ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

Ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΥΡΤΕΛΗΣ

Διδάσκων στο King's College London.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ

Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμων στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΝΙΚΟΣ ΣΑΡΡΗΣ

Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμων στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΟΛΓΑ ΤΣΑΚΗΡΙΔΗ

Ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Πρόλογος

Στα επτά κείμενα που περιλαμβάνονται στον παρόντα τόμο αποτυπώνονται ορισμένες βασικές πτυχές του μεταναστευτικού ζητήματος όπως το νομικό πλαίσιο, η ενσωμάτωση, η εκπαίδευση και η πολιτισμική προσέγγιση.

Η ιδέα για τον τόμο προέκυψε από την ανάθεση της Γενικής Διεύθυνσης Μεταναστευτικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ένταξης του Υπουργείου Εσωτερικών στο ΕΚΚΕ της Δράσης 1.5/09, που αφορούσε την οργάνωση σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας ενημερωτικής εκστρατείας για την προώθηση της ομαλής ένταξης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες μέσα από τη θεσμοθέτηση των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών. Οι λεπτομέρειες και όλο το σχετικό υλικό της Δράσης βρίσκονται στην σχετική ιστοσελίδα του ΕΚΚΕ <http://69.72.202.134/~reacgr/sem/>.

Το κεντρικό σημείο αναφοράς των κειμένων του τόμου έχει ως αφετηρία τη νηφάλια συζήτηση γύρω από ένα περίπλοκο κοινωνικό ζήτημα, το οποίο περιλαμβάνει πολλαπλές πολιτικές και ιδεολογικές προεκτάσεις, και το οποίο αποτέλεσε και αποτελεί πεδίο θεσμικών –συχνά αντικρουόμενων– στρατηγικών επιλογών από τοπικούς, εθνικούς και διεθνείς φορείς. Επίσης, σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης, τα κείμενα «μιλούν» χρησιμοποιώντας όχι μόνο την επιστημονική γλώσσα αλλά, κυρίως, τη γλώσσα που αποσκοπεί στη συγκρότηση ενός τύπου αξιακού υπόβαθρου –που συχνά εμφανίζεται και στις διεθνείς συνθήκες–, μέσα από το οποίο αναδεικνύονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις της παγκόσμιας κοινότητας έναντι της ανθρωπότητας.

Επιλέξαμε η έκδοση να γίνει σε μορφή e-book προσπαθώντας να επιτύχουμε την όσο το δυνατόν ευρύτερη διάδοση του τόμου στο κοινό, σε φορείς και σπουδαστές, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στο δημόσιο διάλογο, κάτι που αποτελεί και βασική προτεραιότητα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών. Τέλος, να ευχαριστήσουμε θερμά την Κατερίνα Σάββα και τον Γιάννη Παντελάδη για την πολύτιμη βοήθεια τους στην ολοκλήρωση αυτού του τόμου.

Οι επιμελητές

Αλέξανδρος Αφουξενίδης

Νίκος Σαρρής

Όλγα Τσακηρίδη

Εισαγωγή: τάσεις και προοπτικές της μετανάστευσης σε διεθνές επίπεδο¹

Αλέξανδρος Αφουξενίδης

Hegel was right when he said that we learn from history that man can never learn anything from history.

George Bernard Shaw

Η μετανάστευση δεν είναι πρόβλημα. Ουσιαστικά αποτελεί ακόμη μία πολιτική και οικονομική διάσταση ανάμεσα σε πολλές άλλες που συνθέτουν τις σύγχρονες κοινωνίες. Οι κινητήριες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης, που υποτίθεται πως επιτρέπουν την ελεύθερη κυκλοφορία ιδεών, εμπορευμάτων, κεφαλαίου και υπηρεσιών, αποτελούν, επίσης, ορισμένες από τις διαστάσεις της κοινωνικής συγκρότησης, ιδιαίτερα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Παρόλα αυτά, η μετακίνηση των ανθρώπων και η εγκατάστασή τους σε άλλους τόπους δεν έχει ακολουθήσει τις λογικές του «ανοίγματος των αγορών». Με άλλα λόγια, η αγορά εργασίας και η ελεύθερη διακίνηση εργατικού δυναμικού παραμένει ζητούμενο. Σε αυτό το επίπεδο συζήτησης το θέμα είναι πρωτίστως *πολιτικό*. Οι πολιτικές που (ανα)διαμορφώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο γύρω από τα εθνικά σύνορα και τα ζητήματα που αφορούν στο πεδίο της εθνικής κυριαρχίας παραμένουν βασικές, με αποτέλεσμα μια ιδιαίτερα μεγάλη διαφορά μεταξύ του αριθμού των ανθρώπων που *επιθυμούν* να μεταναστεύσουν και των νόμιμων *ευκαιριών* που έχουν για να μετακινηθούν. Γι' αυτό το λόγο το παράνομο και απάνθρωπο εμπόριο που έχει ως αντικείμενο τη μετακίνησή τους έχει γιγαντωθεί τα τελευταία χρόνια.

Κατά τη δεκαετία του 1980 η μετανάστευση διεθνώς (με εξαίρεση το θέμα των προσφύγων) δεν υπήρχε ως βασικό ζήτημα στην παγκόσμια πολιτική ατζέντα. Για παράδειγμα, στον ΟΗΕ δεν εμφανιζόταν το ζήτημα ούτε θεσμικά αλλά ούτε και ως διαδικασία που θα έπρεπε να απασχολήσει τον οργανισμό. Γύρω στα μέσα της δεκαετίας

¹ Τα βασικά σημεία του κειμένου παρουσιάστηκαν σε ημερίδα που πραγματοποιήθηκε στη Λάρισα τον Ιούνιο του 2011 στα πλαίσια της δράσης 1.5/09 «Ενημερωτική εκστρατεία για την προώθηση της ομαλής ένταξης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες».

του 1990, το θέμα της μετανάστευσης (ως πρόβλημα) εμφανίστηκε παντού. Έκτοτε βρίσκουμε πολλαπλές δεσμεύσεις του ΟΗΕ, του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας και του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης. Επίσης, το ζήτημα εμφανίζεται έντονα σε κρατικό και σε τοπικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο φορέων, οργανώσεων, ακαδημαϊκών προσεγγίσεων και δράσεων από ΜΚΟ. Ο Κόφι Αννάν, το 2002, έθεσε το ζήτημα ως κεντρικό (για τον ΟΗΕ) με βασική αιχμή το ότι χρειάζεται περισσότερη ανάλυση και τεκμηρίωση. Οι επιτροπές που συστάθηκαν τότε έθεσαν το θέμα της διακυβέρνησης σε διεθνές επίπεδο και πώς αυτή θα μπορούσε να συσχετισθεί με το μεταναστευτικό «πρόβλημα».

Ένα από τα βασικά πολιτικά ζητήματα που έχουν προκύψει σχετίζεται με την αντίσταση που υπάρχει από τις κυβερνήσεις των κρατών να συζητήσουν για τη μετανάστευση σε διεθνές επίπεδο και γι' αυτόν το λόγο δεν υπάρχουν κανόνες συνεργασίας μεταξύ τους. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, αποτελεί ένα ενδιαφέρον θέμα μιας και από μόνα τους τα έθνη κράτη δεν δύνανται να ελέγξουν απόλυτα τις μεταναστευτικές ροές, δηλαδή το ποιοι μπαίνουν και εργάζονται μέσα στα σύνορά τους. Σε αυτό το σημείο υπάρχουν δύο κεντρικές συνιστώσες που θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας: πρώτον, η μετανάστευση είναι σημαντική για την αγορά εργασίας και για την ανταγωνιστικότητα και, δεύτερον, ακριβώς επειδή η άδηλη μετανάστευση δεν προστατεύεται, δημιουργεί μια μορφή εργατικής εφεδρείας που μπεινοβγαίνει στην αγορά εργασίας με μικρότερο πολιτικό και κοινωνικό κόστος, γεγονός που μεσοπρόθεσμα συμφέρει το πολιτικό σύστημα. Το αποτέλεσμα είναι ότι πολλοί μετανάστες που δεν έχουν νόμιμα χαρτιά προσπαθούν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της απέλασης αποφεύγοντας οποιαδήποτε σχέση με τις αρχές του κράτους στο οποίο διαμένουν. Αυτή η διαδικασία δημιουργεί και αναπαράγει τις σύνθετες συνθήκες περιθωριοποίησης που όλοι γνωρίζουμε.

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο για μια χώρα από μόνη της να αντιμετωπίσει – ειδικά με πολιτικές «από τα πάνω» – το περίπλοκο θέμα που προκύπτει από τη μετανάστευση. Γι' αυτό και πολλές παλιότερες και νεότερες συζητήσεις που βασίζονται στην οπτική του έθνους κράτους έχουν αποτύχει. Σήμερα η διαβούλευση που γίνεται σε υψηλό θεσμικό πολιτικό επίπεδο (όπως στην Ε.Ε.) έχει μεταφερθεί στο θέμα της ασφάλειας και της εγκληματικότητας. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι όλη αυτή η

συζήτηση δεν θα καταλήξει πουθενά διότι βασίζεται σε ένα παρωχημένο αναλυτικό μοντέλο/εννοιολογική κατηγορία, η οποία βλέπει τα σύνορα και τη διαφύλαξή τους ως σημαντικά στοιχεία για τη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας. Με άλλα λόγια, δεν συμπεριλαμβάνει ούτε (από κοινού συμφωνηθέντα) στοιχεία περί ιδιότητας του πολίτη, αλλά και ούτε είναι από «τα κάτω». Επίσης, δεν λαμβάνεται υπόψη η γνώμη των μεταναστών και των κοινοτήτων τους, που θα μπορούσαν θετικά να συνεισφέρουν σε θέματα όπως η προστασία και επέκταση δικαιωμάτων, η παροχή υπηρεσιών, η εκπαίδευση, ζητήματα που έχουν να κάνουν με trafficking κ.λπ. Γενικότερα, δεν έχει αναπτυχθεί οριζόντια και κάθετη πλατφόρμα διαλόγου γι' αυτό το θέμα.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να πούμε ότι οι μεταναστευτικές πολιτικές θα πρέπει να ενσωματώνουν στοιχεία που αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα. Είναι εξαιρετικά σημαντικό να αντιλαμβανόμαστε ότι θέματα που αφορούν στην «ασφάλεια» έχουν σαφείς περιορισμούς. Μια οπτική που συμπεριλαμβάνει τις λογικές της εξασφάλισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα σήμαινε ότι, για παράδειγμα, οι άδηλοι μετανάστες δεν αποτελούν μία ενιαία ομάδα αλλά ότι οι ζητούντες άσυλο και οι πρόσφυγες που μετακινούνται παράνομα προστατεύονται από τις διεθνείς συνθήκες και τη διεθνή νομοθεσία. Ταυτόχρονα, μια τέτοια οπτική σημαίνει ότι αντιλαμβανόμαστε τους ανθρώπους που έχουν διακινηθεί παράνομα (trafficking) ως *θύματα* κι όχι ως *παραβάτες*.

Σήμερα που διανύουμε τη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, η μετανάστευση γίνεται καλύτερα αντιληπτή στα πλαίσια της λογικής ενός αλληλοεξαρτώμενου πλανήτη. Πολύ απλά, δεν υπάρχει περίπτωση –ούτε ιστορικό προηγούμενο– να υπάρξει ένας και μοναδικός «αυτόχθονος» πληθυσμός σε ένα πληθυσμιακά «ενιαίο» και ομοιογενές έθνος κράτος. Ορισμένοι επεξηγηματικοί λόγοι παρατίθενται σύντομα παρακάτω:

Πρώτον, η υπερεθνική κίνηση του κεφαλαίου και η οικονομική (υπ)ανάπτυξη συμβάλλουν στη μετανάστευση.

Δεύτερον, συνήθως όπου μεταφέρεται το κεφάλαιο ακολουθούν οι μετανάστες.

Τρίτον, οι νέες τεχνολογίες (διαδίκτυο κ.λπ.) υποβοηθούν τη μετανάστευση, διότι δημιουργούν νέες καταναλωτικές συνήθειες και πρότυπα. Οι εν δυνάμει μετανάστες αισθάνονται ότι κάπου αλλού θα ζήσουν καλύτερα και –το σημαντικότερο– ενεργοποιούνται για να το καταφέρουν.

Τέταρτον, έχει παρατηρηθεί ότι η βαθύτατα παγκοσμιοποιημένη οικονομία συνοδεύεται από μια όλο και πιο μεγεθυμένη ζήτηση για «ξένο» εργατικό δυναμικό (είτε υψηλού επιπέδου είτε ανειδίκευτο).

Πέμπτον, πολύ πιο εύκολα μπορούν να βρεθούν οι πόροι για να μετακινηθούν μεγάλα τμήματα πληθυσμού.

Τέλος, –και αυτό είναι ίσως το σημαντικότερο σημείο– η παγκοσμιοποίηση και οι νέες οικονομικές συνθήκες έχουν δημιουργήσει νέες μεταναστευτικές ροές διότι παράγουν και αναπαράγουν μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες.

Συνεπώς, τα παραπάνω δημιουργούν (πέρα από οτιδήποτε σχετίζεται άμεσα με τις μετακινήσεις πληθυσμών) σημαντικά ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που θα πρέπει να επιλυθούν σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο στοχεύοντας στη –πέρα από οτιδήποτε άλλο– διαχείριση των μεταναστευτικών ροών. Κατά τη γνώμη μας ορισμένα από αυτά αφορούν στα παρακάτω:

Πρώτον, θα πρέπει να είναι απόλυτα κατανοητό ότι ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μεταναστών και η σταδιακή ενσωμάτωσή τους συνεισφέρει στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Σε περίπτωση που πλατιά στρώματα μεταναστευτικών πληθυσμών παραμένουν περιθωριοποιημένα για μεγάλο χρονικό διάστημα, δημιουργούνται ιδιαίτερα αρνητικές συνθήκες για τις χώρες στις οποίες διαμένουν, δυσκολεύοντας την όποια πολιτική διαχείριση σε εθνικό επίπεδο.

Δεύτερον, η απόδοση δικαιωμάτων δεν αποτελεί εθνική επιλογή ανά περίπτωση. Τα βασικά δικαιώματα των μεταναστών (ανεξάρτητα από το εάν είναι νόμιμοι ή παράνομοι) προστατεύονται από τη διεθνή νομοθεσία.

Τρίτον, θα ήταν πολύ καλύτερα αν άλλαζε εντελώς η φιλοσοφία της «αντιμετώπισης» του μεταναστευτικού θέματος. Για παράδειγμα, αντί να συζητάμε για «μετανάστες» και για διάφορα «διαχειριστικά» θέματα αυτών των πληθυσμών, θα μπορούσαμε να αντικαταστήσουμε όλο αυτό το εννοιολογικό σύνολο με μία άλλη κατηγορία που θα συμπεριλαμβάνει τη λογική της παγκόσμιας κινητικότητας ανθρώπων, κεφαλαίου και εμπορικών συναλλαγών. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να γίνει κοινά αποδεκτό ότι σήμερα υπάρχει ως κατάσταση ένα παγκόσμιο καθεστώς γενικής κινητικότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» θα μπορούσε να αποκτήσει μια ισχυρότερη πολιτική διάσταση σε παγκόσμιο επίπεδο, η οποία θα συμπεριλαμβάνει

βασικά δικαιώματα και υποχρεώσεις των μετακινούμενων πληθυσμών. Με άλλα λόγια, αυτοί οι πληθυσμοί δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως παθητικοί αποδέκτες βοήθειας από δωρητές (είτε αυτοί είναι ΜΚΟ, φιλανθρωπικές οργανώσεις ή ακόμη και κινήματα συμπαράστασης), αλλά ως ενεργά υποκείμενα της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών.

Σε θεωρητικό επίπεδο, τα κλασικά θέματα έχουν να κάνουν με τις διαφορετικές όψεις που αφορούν την ενσωμάτωση και γενικά είναι αποδεκτό ότι αυτή η διαδικασία παίρνει πολλές μορφές ανάλογα με τη χώρα υποδοχής. Να σημειώσουμε ότι αυτές οι προσεγγίσεις (και οι πιο σύγχρονες εκδοχές τους) θέτουν το αρκετά σημαντικό ζήτημα ότι οι μεταναστευτικές ροές σχετίζονται με μηχανισμούς και διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι μετανάστες παράγουν και βιώνουν σύνθετες κοινωνικές σχέσεις που συνδυάζουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των χωρών προέλευσης με τις χώρες υποδοχής και διαμονής. Σε πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, θέματα όπως η συμμετοχή σε εκλογές και γενικότερα η συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία χαρακτηρίζεται από τα εξής στοιχεία:

Πρώτον, η πολιτική στη χώρα προέλευσης επηρεάζει ορισμένες φορές την πολιτική τοποθέτηση στη χώρα υποδοχής.

Δεύτερον, στις περισσότερες χώρες έχουν εμφανισθεί αρκετά νέα θέματα πολιτικής ταυτότητας και νομικού πλαισίου – δηλαδή ζητήματα που αφορούν την έννοια του πολίτη.

Τρίτον, σε κοινωνικό επίπεδο, έχουμε να κάνουμε με ζητήματα κατασκευής και αναπαραγωγής ταυτοτήτων/οικογενειακών δικτύων/ταξικής διαστρωμάτωσης/φύλου και φυλής.

Τέταρτον, σε πολιτισμικό επίπεδο, δημιουργούνται νέες και διαφορετικές (υβριδικές) μορφές κουλτούρας καθώς αναμειγνύεται η τοπική κουλτούρα με αυτήν της χώρας προέλευσης (για παράδειγμα, οι τέχνες και η μουσική αποτελούν ορισμένες βασικές μορφές πολιτισμικής αναπαραγωγής).

Σε γενικές γραμμές μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο με ρίζες στο παρελθόν αλλά με νέα χαρακτηριστικά. Τα όρια και τα σύνορα των εθνών-κρατών είναι πορώδη και τελικά διάτρητα, και η αντίληψη ότι μπορεί να αντιμετωπισθεί το θέμα αυτό *μόνο* με πολιτικές «από τα πάνω», (όπως αυτές που αφορούν την προστασία των συνόρων ή και την «ασφάλεια») είναι παρωχημένες. Η

ανθρώπινη φύση διαρκώς αλλάζει τα σύνορα και τα όρια μέσω μετακινήσεων, εμπορίου, δικτύωσης κ.λπ., με αποτέλεσμα η κινητικότητα να αποτελεί κεντρικό συστατικό στοιχείο της ντόπιας και παγκόσμιας κοινότητας. Συνεπώς, η συστηματική μελέτη, η ενσωμάτωση πληθυσμών σε τοπικό και υπέρ-τοπικό επίπεδο και η ουμανιστική αντίληψη που προέρχεται από τις βασικές εννοιολογικές κατηγορίες περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούν σχεδόν μονόδρομο στη διαμόρφωση των όποιων εθνικών και υπερεθνικών μεταναστευτικών πολιτικών.

Μετανάστευση και ένταξη: προκλήσεις και διακρίσεις

Χριστίνα Βαρουζή, Νίκος Σαρρής

Η μετανάστευση αποτελεί «κοινό τόπο». Επηρεάζει παγκοσμίως όλες τις χώρες του πλανήτη, οι οποίες πλέον είναι ταυτόχρονα χώρες αποστολής, χώρες υποδοχής και χώρες διέλευσης μεταναστών. Σύμφωνα με πρόσφατες αναλύσεις των δεδομένων των μεταναστευτικών κινήσεων στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, περίπου 214 εκατομμύρια ανθρώπων ζουν παγκοσμίως εκτός των συνόρων της χώρας καταγωγής τους, αναζητώντας ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης.² Όσον αφορά στην Ε.Ε., τα σχετικά στοιχεία για το 2010 αναφέρουν ότι σε σύνολο 501 εκατομμυρίων πληθυσμού, περίπου 32,4 εκατομμύρια είναι μετανάστες (6,5% του συνολικού πληθυσμού) και περίπου 20,1 εκατομμύρια προέρχονται από τρίτες εκτός Ε.Ε. χώρες (4% του συνολικού πληθυσμού).³ Σε σχέση με την Ελλάδα, σύμφωνα με πρόσφατη καταμέτρηση του ΥΠΕΣ (9/2011), οι νόμιμοι μετανάστες ανέρχονται στους 621.178, ενώ ο αριθμός των παράνομων μεταναστών «εκτιμάται ότι ανέρχεται στους 450.000 περίπου το 2011».⁴

Η θετική συμβολή των μεταναστών στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των χωρών μελών καθώς και η συμβολή τους ως φορέων πολιτιστικής ποικιλομορφίας έχει επανειλημμένα τονιστεί στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁵ Δεδομένης της δημογραφικής γήρανσης της ευρωπαϊκής ηπείρου, της παράτασης του προσδόκιμου ζωής και της σταδιακής συρρίκνωσης του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας,⁶ σε επίπεδο Ε.Ε.

²United Nations Human Rights Office (OHCHR), Migration and Human Rights, Report by OHCHR 22/7/2011.

³European Migration Network, Overview of Key EU Migratory Statistics, <http://emn.intrasoft-intl.com/html/news/recentEuDev.html>

⁴Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής του ΥΠΕΣ, από τους 621.178 νόμιμους μετανάστες το 2011, οι 478.11 διαθέτουν άδειες παραμονής σε ισχύ, ενώ οι 143.012 απλές βεβαιώσεις. Σε αυτούς προστίθενται 162.587 νόμιμοι μετανάστες οι οποίοι είναι ομογενείς από την Αλβανία και τα μέλη των οικογενειών τους, 4.312 ομογενείς από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και 8.500 ομογενείς από άλλες χώρες. Σύνολο δηλαδή περίπου 800.000 νόμιμοι μετανάστες. Βλ. σχετικά Λ. Γερμανός, «Η Ανθρωπογεωγραφία της νέας μετανάστευσης», *Free Sunday* 2/10/2011.

⁵Βλ. ενδεικτικά European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, European Commission, COM (2011) 455 final, 20/7/2011.

⁶Όπως προβλέπεται, ο πληθυσμός της Ε.Ε. θα συνεχίσει να γηράσκει, με το ποσοστό του πληθυσμού που είναι πάνω από 65 ετών να αυξάνει από 17% το 2010 σε 30% το 2060 και το ποσοστό όσων είναι πάνω από 80 ετών να αυξάνει από 5% σε 12% για το ίδιο διάστημα. Επίσης, ενώ το 2010 αναλογούσαν 3,5 άτομα εργασιακής ηλικίας (20-64) σε κάθε άτομο ηλικίας πάνω από 65 ετών, το 2060 η αναλογία αυτή

αναγνωρίζεται η συμβολή των μεταναστών στη δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη των χωρών μελών.⁷ Ως αποτέλεσμα το ζήτημα της αποτελεσματικής ένταξης των μεταναστών στην Ε.Ε. αποτελεί ένα από τα κεντρικά σημεία της δημόσιας συζήτησης στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, εστιάζοντας σε ζητήματα διαχείρισης της ετερότητας, υπό συνθήκες ισότητας και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁸ Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, «η Ευρώπη χρειάζεται μια θετική στάση απέναντι στη διαφορετικότητα και σοβαρές εγγυήσεις για τα θεμελιώδη δικαιώματα και την ίση μεταχείριση, στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού των διαφορετικών πολιτισμών και παραδόσεων».⁹

Στο πλαίσιο της πολιτικής της Ε.Ε. για την ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών εκπονήθηκαν σημαντικές μελέτες, έρευνες και κείμενα αναφοράς των θεσμικών οργάνων, ενώ υλοποιήθηκε σειρά από δράσεις και προγράμματα ενταξιακού χαρακτήρα, που έχουν ως διακηρυγμένο στόχο την ενθάρρυνση της πλήρους συμμετοχής των μεταναστών σε όλες τις πτυχές της συλλογικής ζωής των τοπικών κοινωνιών, την πρόσβασή τους χωρίς διακρίσεις σε βασικά δικαιώματα και αγαθά, την καταπολέμηση ρατσιστικών στάσεων και συμπεριφορών καθώς και την ενσωμάτωση (mainstreaming) της μεταναστευτικής οπτικής σε όλες τις επιμέρους δημόσιες, εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές.¹⁰ Όπως, επίσης, επισημαίνεται, η ένταξη αποτελεί μια «από τα κάτω»

αναμένεται να μειωθεί σε 1,7 άτομα ανά 1 ηλικιωμένο. Τέλος, το 2009 η καθαρή μετανάστευση στην Ε.Ε. ήταν 857.000 άτομα, δηλαδή το 63% της συνολικής πληθυσμιακής αύξησης. Βλ. European Migration Network, Overview of Key EU Migratory Statistics.

⁷ Κυρίως βέβαια μέσω της αύξησης του πληθυσμού και της απασχόλησης σε εργασίες που δεν αποτελούν προτεραιότητα για τον ντόπιο πληθυσμό (the 3 Ds: jobs dirty, dangerous and degrading).

⁸ Σε επίπεδο Ε.Ε., η ένταξη νοείται ως «η αμφίδρομη διαδικασία στο πλαίσιο της οποίας τόσο οι μετανάστες όσο και η κοινωνία υποδοχής έχουν ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Η διαδικασία αυτή συνεπάγεται τη σταδιακή εξίσωση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των μεταναστών καθώς και της πρόσβασης στα αγαθά, τις υπηρεσίες και τα μέσα κοινωνικής συμμετοχής με τα αντίστοιχα του υπόλοιπου πληθυσμού, υπό συνθήκες ισότητας στην παροχή ευκαιριών και στη μεταχείριση». Γνωμοδότηση της Επιτροπής Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων σχετικά με τις στρατηγικές και τα μέσα ένταξης των μεταναστών στην Ε.Ε., 2056/23.3.2006

⁹ Βλ. European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, European Commission, COM (2011) 455 final, 20/7/2011

¹⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε το Πρόγραμμα της Χάγης που υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το 2004 (Council Document 16054/04), τις Κοινές Βασικές Αρχές για την Πολιτική Ένταξης των Μεταναστών στην ΕΕ (Council Document 14615/04), το Εγχειρίδιο σχετικά με την ένταξη για υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και ειδικούς επαγγελματίες, 2η έκδοση, Μάιος 2007, τη Στρατηγική της Ευρώπης για το 2020 (Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, 25/26 Μαρτίου 2010, EUCO 7/10, CO EUR 4, CONCL 1), το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης - Μια ανοικτή και ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες, ΕΕ C 115 του 2010, (OJ 2010/C 115/01), τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ιστοσελίδας (<http://ec.europa.eu/ewsi>) καθώς και του Ευρωπαϊκού Φόρουμ για την Ένταξη ως πλατφόρμας

διαδικασία που ξεκινά από τη βάση και πρέπει να σχετίζεται με δράσεις που αφορούν κυρίως στην πρόσβαση στην εργασία, στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, στην εκμάθηση της γλώσσας και στην καταπολέμηση των διακρίσεων. Προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, τα μέτρα που προτείνονται¹¹ εστιάζουν:

- στην ύπαρξη σαφούς νομοθετικού πλαισίου για την ισότιμη μεταχείριση και την παραχώρηση δικαιωμάτων,
- στην ανάληψη συγκεκριμένων δράσεων για την προώθηση της ισότητας και την καταπολέμηση των διακρίσεων, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο κοινωνικός και θεσμικός ρατσισμός εναντίον των μεταναστών,
- στον αμοιβαίο σεβασμό του πολιτισμού, των παραδόσεων και των αξιών των μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής,
- στη βελτίωση της πρόσβασης των μεταναστών στην αγορά εργασίας μέσω της αναγνώρισης των εργασιακών δεξιοτήτων και της προηγούμενης εμπειρίας τους, μέσω της κατάρτισης ή της επανακατάρτισής τους, ή μέσω της ενίσχυσης της επιχειρηματικότητάς τους,
- στη βελτίωση της πρόσβασης στην εκπαίδευση και την επιμόρφωση με τη δημιουργία υποστηρικτικών προγραμμάτων και προγραμμάτων εκμάθησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής,
- στη βελτίωση της πρόσβασης στην υγεία και την κοινωνική πρόνοια καθώς και σε δομές ψυχοκοινωνικής υποστήριξης,
- στη βελτίωση της πρόσβασης σε αξιοπρεπή στέγαση και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μεταναστών,

διαλόγου με την ΚτΠ (<http://ec.europa.eu/ewsi/en/policy/legal.cfm>), την Πιλοτική Έρευνα σχετικά με τους Δείκτες Ένταξης Μεταναστών (Eurostat 2011), το Ευρωβαρόμετρο για την Ένταξη (QL 5969, 5/2011) και την Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την Ένταξη των Υπηκόων Τρίτων Χωρών στην ΕΕ (COM 2011/455, 20/7/2011).

¹¹ Βλ. European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, European Commission, COM (2011) 455 final, 20/7/2011.

- στην ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής των μεταναστών μέσω της παροχής δικαιώματος ψήφου σε τοπικό επίπεδο, της ενδυνάμωσης της εκπροσώπησης των μεταναστών σε συλλογικά όργανα και της ενίσχυσης της συμμετοχής των μεταναστευτικών κοινοτήτων και συλλόγων στις διαδικασίες χάραξης και εφαρμογής των πολιτικών ένταξης,
- στην ενεργοποίηση των τοπικών αρχών προκειμένου να ενισχυθεί η αλληλεπίδραση μεταξύ του γηγενούς και του μεταναστευτικού πληθυσμού και να καταπολεμηθεί η απομόνωση και ο αστικός διαχωρισμός των μεταναστών σε υποβαθμισμένες γειτονιές,
- στη σύμπραξη των χωρών καταγωγής των μεταναστών στην ενταξιακή διαδικασία μέσω της υποστήριξης των μεταναστών πριν από την αναχώρησή τους, στη διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα υποδοχής και στην προετοιμασία της προσωρινής ή μόνιμης επιστροφής τους στις χώρες τους.

Όπως, επίσης, τονίζεται σε όλες τις παραπάνω πρωτοβουλίες, η ένταξη είναι μια δυναμική, αμφίδρομη διαδικασία αμοιβαίας προσαρμογής,¹² βασικοί άξονες της οποίας είναι, αφενός, η **δέσμευση** της κοινωνίας υποδοχής να υποδεχτεί τους μετανάστες, να σέβεται τα δικαιώματα και τον πολιτισμό τους και να τους ενημερώνει για τις υποχρεώσεις τους και, αφετέρου, η **προθυμία** των ίδιων των μεταναστών να ενταχθούν και να σέβονται τους κανόνες και τις αξίες της νέας τους κοινωνίας.¹³ Ωστόσο, με βάση τους άξονες αυτούς και λαμβάνοντας υπόψη το πλήθος των ευρημάτων που μια σειρά εκθέσεων, μελετών και διαχρονικών ερευνών αποκαλύπτουν, φαίνεται ότι η πραγματικότητα των κοινωνιών και των μεταναστών δεν συμβαδίζει με τις προσδοκίες των θεσμικών οργάνων. Οι κοινωνίες υποδοχής επιδεικνύουν διαχρονικά ρατσιστικές στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στους μετανάστες, που μόνο ως προς το βαθμό ένταξής τους ποικίλλουν, οι δε μετανάστες παραμένοντας θεσμικά και κοινωνικά αποκλεισμένοι, χωρίς καμία δυνατότητα ή προοπτική αξιοπρεπούς διαβίωσης και ισότιμης μεταχείρισης, δεν καταφέρνουν να ενταχθούν, όπως αυτό νοείται, δηλαδή με

¹² Βλ. Κοινές Βασικές Αρχές για την Πολιτική Ένταξης των Μεταναστών στην ΕΕ (Council Document 14615/04).

¹³ European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, European Commission, COM (2011) 455 final, 20/7/2011.

όρους περιορισμού, αφομοίωσης, διακρίσεων και παραβιάσεων των στοιχειωδών δικαιωμάτων τους.¹⁴ Μέχρι σήμερα, η εκπλήρωση των στόχων της ένταξης των μεταναστών παραμένει ανεπιτυχής. Στη συνέχεια παρατίθενται ορισμένα από τα βασικά ερευνητικά ευρήματα των τελευταίων ετών, ιδιαίτερα δε όσα αφορούν στη χώρα μας, προκειμένου να αποτυπωθεί συνοπτικά η αλήθεια των παραπάνω ισχυρισμών.

Η πρόσφατη πιλοτική μελέτη της Στατιστικής Υπηρεσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης προσπάθησε να αποτυπώσει την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των μεταναστών σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό της Ε.Ε. και να δημιουργήσει **Κοινούς Δείκτες Ένταξης** στους βασικούς τομείς της απασχόλησης, της εκπαίδευσης, της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της ενεργού άσκησης της ιδιότητας του πολίτη.¹⁵ Στους τομείς αυτούς, οι δείκτες που εξετάζονται καταγράφουν σημαντικά **ελλείμματα** εργασιακής, εκπαιδευτικής, οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ένταξης των μεταναστών, τα οποία μάλιστα διευρύνονται όταν πρόκειται για γυναίκες μετανάστριες ή για μετανάστες μεγαλύτερης ηλικίας.

Ανάμεσα στα πιο σημαντικά ευρήματα της μελέτης αναφέρουμε ενδεικτικά:

- τα ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα ανεργίας του μεταναστευτικού πληθυσμού (16%) σε σύγκριση με το συνολικό πληθυσμό της Ε.Ε. (9%),

¹⁴ Όπως επισημαίνει ο Γενικός Γραμματέας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, «Οι μετανάστες δικαιούνται να απολαμβάνουν το σεβασμό, την προστασία και την εφαρμογή των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων τους, όπου κι αν βρίσκονται και **ανεξαρτήτως της εθνικότητας, της καταγωγής ή του νομικού καθεστώτος που τους διέπει**. Αυτή η προστασία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κοινωνική τους ένταξη, η οποία με τη σειρά της επιτρέπει στους μετανάστες να ζουν μια οικονομικά δημιουργική και κοινωνικά και πολιτιστικά πλούσια ζωή», United Nations Human Rights Office (OHCHR), Report by OHCHR 22/7/2011. Επίσης, βλ. τις Εκθέσεις του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών: *Copying with a Fundamental Rights emergency: the situation of persons crossing the Greek land border in an irregular manner*, 2011, *Migrants in an irregular situation employed in domestic work: Fundamental rights challenges for the European Union and its Member States*, 2011 και *Migrants in an irregular situation: access to healthcare in 10 European Union Member States*, 2011, European Union Agency for Fundamental Rights, <http://fra.europa.eu/> και την Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας *Ελλάδα - Μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας: Τα δικαιώματα των αλλοδαπών και των μειονοτήτων παραμένουν στο ημίφως*, EUR 25/016/2005.

¹⁵ Βλ. Eurostat, 2011, *Methodologies and Working Papers, Indicators of Immigrant Integration, A Pilot Study*, Eurostat, European Commission. Στους βασικούς τομείς ένταξης των μεταναστών, οι επιμέρους δείκτες που περιλαμβάνονται, εξετάζουν τη συμμετοχή στην οικονομική δραστηριότητα, την απασχόληση, την αυτο-απασχόληση και την ανεργία, την αντιστοιχία μεταξύ τυπικών προσόντων και εργασίας, την εκπαιδευτική επάρκεια, τη σχολική επίδοση και τη σχολική εγκατάλειψη, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα και τον κίνδυνο φτώχειας, την κατάσταση της προσωπικής υγείας και τέλος τη χορήγηση ιθαγένειας-πολιτογράφηση και την απόδοση του καθεστώτος του επί μακρόν διαμένοντος μετανάστη. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-SF-11-030

- τη χαμηλή συμμετοχή στην αγορά εργασίας των γυναικών μεταναστριών ηλικίας 25-54 ετών (14% χαμηλότερη συγκριτικά με το σύνολο των γυναικών της ίδιας ηλικιακής ομάδας),
- τη διαφορά στα ποσοστά αυτοαπασχολούμενων μεταναστών και συνολικού πληθυσμού της Ε.Ε., κυρίως στα κράτη μέλη του Νότου και την Ιρλανδία, με το μεγαλύτερο χάσμα (19%) να καταγράφεται στην Ελλάδα,
- το εμφανώς υψηλότερο ποσοστό αναντιστοιχίας μεταξύ τυπικών προσόντων και εργασιών των μεταναστών σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό της Ε.Ε. (στην ηλικιακή ομάδα 20-64 ετών, το ποσοστό αναντιστοιχίας του συνολικού Ε.Ε. πληθυσμού είναι 21%, των μεταναστών 33% και των μεταναστών στην Ελλάδα 66%),
- το εκπαιδευτικό και μορφωτικό έλλειμμα των μεταναστών (π.χ. το εκπαιδευτικό χάσμα μεταξύ μεταναστών και συνολικού πληθυσμού της ηλικιακής ομάδας 25-54 ετών ανέρχεται στην Ελλάδα στις 11 μονάδες),¹⁶
- τις εξαιρετικά χαμηλές σχολικές επιδόσεις και τα πολύ υψηλά ποσοστά σχολικής διαρροής των μεταναστών (στην Ε.Ε. η διαφορά κυμαίνεται στο 12%, ενώ στην Ιταλία και στην Ελλάδα υπερβαίνει το 25%),
- τις τεράστιες εισοδηματικές διαφορές μεταξύ του μεταναστευτικού και του συνολικού πληθυσμού της Ε.Ε. (οι μεγαλύτερες διαφορές παρατηρούνται στην Ελλάδα, στην Ιταλία και στην Αυστρία, όπου το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των μεταναστών ηλικίας 25-54 ετών είναι 75% μικρότερο του εισοδήματος του συνολικού πληθυσμού),
- τα υψηλά ποσοστά των μεταναστών που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (σε πέντε χώρες μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, το ποσοστό είναι τουλάχιστον 15% υψηλότερο του συνολικού πληθυσμού της Ε.Ε.),

¹⁶ Από την έρευνα για το εργατικό δυναμικό στην Ε.Ε. προκύπτει ότι οι μετανάστες υποεκπροσωπούνται αισθητά στο μέσο μορφωτικό επίπεδο, ενώ υπερεκπροσωπούνται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στο χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Την ίδια στιγμή, το ποσοστό υπερειδίκευσης υπηκόων τρίτων χωρών ανερχόταν σε 45%, το 2009, σε σύγκριση με 29% για πολίτες από χώρες της ΕΕ, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/database.

- το μικρό αριθμό μεταναστών που απέκτησαν την ιθαγένεια του κράτους υποδοχής (επισημαίνοντας την παραδοξότητα ότι στην Ελλάδα, μαζί με την Ισπανία, τη Λιθουανία και την Ιταλία, η πλειονότητα όσων απέκτησαν την ιθαγένεια είναι πάνω από 40 ετών, ενώ στις υπόλοιπες χώρες είναι μέχρι 39 ετών) και, τέλος,
- το μικρό αριθμό αδειών μακράς διαμονής, που όσον αφορά στην Ελλάδα είναι μηδενικός.

Αναμφισβήτητα, λοιπόν, διαπιστώνεται από τα ευρήματα της παραπάνω μελέτης που αφορά στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική συμμετοχή των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής, η ύπαρξη έντονων **ανισοτήτων και χασμάτων** μεταξύ του μεταναστευτικού και του συνολικού πληθυσμού της Ε.Ε.¹⁷

Επιπλέον, όπως προκύπτει από τα πρόσφατα αποτελέσματα **ποιοτικής έρευνας του Ευρωβαρόμετρου για την Ένταξη**,¹⁸ η οποία απευθύνθηκε τόσο σε ευρύ κοινό όσο και σε μετανάστες ξεχωριστά, ως **βασικά εμπόδια** στην ένταξη των μεταναστών θεωρούνται, αφενός, από το ευρύ κοινό η έλλειψη επιθυμίας εκ μέρους των μεταναστών να ενταχθούν και η συνεπαγόμενη απομόνωσή τους στα όρια των εθνικών «γκέτο» που δημιουργούνται, σε συνδυασμό με την έλλειψη γνώσης της γλώσσας της χώρας υποδοχής, αφετέρου, από τους μετανάστες η έλλειψη γλωσσικών δεξιοτήτων, οι πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές, τα στερεότυπα, η αρνητική στάση και η έλλειψη κατανόησης εκ μέρους του γηγενούς πληθυσμού. Όπως διαπιστώνεται στην έρευνα, σε αρκετές χώρες οι μετανάστες **δεν είναι ευπρόσδεκτοι** στις κοινωνίες υποδοχής, με το βαθμό απόρριψης να ενισχύεται με την πάροδο του χρόνου, είτε λόγω της αυξανόμενης ροής μεταναστών, είτε λόγω της οικονομικής κρίσης και της αυξανόμενης ανεργίας. Οι βασικές παράμετροι που αναγνωρίστηκαν από τους συμμετέχοντες στην έρευνα (ευρύ κοινό και μετανάστες) ότι συνιστούν **κακή υποδοχή** των μεταναστών αφορούν στις διακρίσεις που υφίστανται στον τομέα της εργασίας ή της

¹⁷ Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης όσον αφορά Δείκτες Ένταξης Μεταναστών επιβεβαιώνονται και από τα αποτελέσματα (2004/2007/2010) της έρευνας για τους Δείκτες Πολιτικών Ένταξης των Μεταναστών (Migrant Integration Policy Index-MIPEX), η οποία υλοποιήθηκε από το British Council σε σύμπραξη με το Migration Policy Group, <http://www.mipex.eu>

¹⁸ Qualitative Eurobarometer, 2011, *Migrant Integration - Aggregate Report*, spring, European Commission.

στέγασης, στις άσχημες συνθήκες διαβίωσης που τους παρέχονται, στις ανεπαρκείς κρατικές πολιτικές ένταξης, στον απορριπτικό δημόσιο λόγο, στη δυσκολία πρόσβασης στις διοικητικές υπηρεσίες και τη γραφειοκρατία, στη διακριτική μεταχείριση εκ μέρους των κρατικών οργάνων και, κυρίως, της αστυνομίας, στην επιφυλακτικότητα του ντόπιου πληθυσμού, στις λεκτικές προσβολές, στην αύξηση των ακροδεξιών κομμάτων και στην απομάκρυνση των ντόπιων από περιοχές που ζουν μετανάστες.

Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται όσον αφορά στην Ελλάδα και από τα αποτελέσματα της **Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας**,¹⁹ σύμφωνα με τα οποία το 2009 η ελληνική κοινωνία εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά **απόρριψης** των ξένων. Ειδικότερα, οι πολίτες της Ελλάδας πιστεύουν ότι πρέπει να επιτρέπεται μόνο σε λίγους μετανάστες (46,6%) ή σε κανέναν (13,5%) η είσοδος και παραμονή στη χώρα, ακόμη και όταν αυτοί ανήκουν στην ίδια φυλή ή είναι Έλληνες του εξωτερικού. Το συνολικό ποσοστό απόρριψης (60,1%) παραμένει υψηλό, με τα αντίστοιχα ποσοστά στους προηγούμενους γύρους της ΕΚΕ να διαμορφώνονται σε 68,1% το 2003 και 66,1% το 2005. Επιπλέον, οκτώ στους δέκα (83%) Έλληνες δεν αποδέχονται την είσοδο και παραμονή στη χώρα μεταναστών, όταν αυτοί προέρχονται από διαφορετική φυλή ή εθνική ομάδα. Το ποσοστό απόρριψης των μεταναστών (83% συνολικά, από το οποίο το 54,5% ζητά να επιτρέπεται σε λίγους η είσοδος ενώ το 28,5% να μην επιτρέπεται σε κανέναν) είναι αισθητά υψηλότερο (σχεδόν διπλάσιο) από το αντίστοιχο ποσοστό του συνόλου των ευρωπαϊκών χωρών (48,4%), ενώ σε ανάλογα υψηλά επίπεδα διαμορφώνονται οι απορριπτικές στάσεις των Ελλήνων τόσο το 2003 (82,7%), όσο και το 2005 (79,8%).

Οι δείκτες απόρριψης των μεταναστών αυξάνουν ακόμη περισσότερο, όταν αυτοί προέρχονται από φτωχότερες χώρες. Η μεγάλη πλειονότητα (83,8%) των Ελλήνων πιστεύει ότι η Ελλάδα πρέπει να επιτρέπει μόνο σε λίγους (49,6%) ή σε κανέναν (34,2%) φτωχό μετανάστη την είσοδο και παραμονή στη χώρα. Η Ελλάδα συγκεντρώνει

¹⁹ Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ΕΚΕ): 4^{ος} γύρος 2008/2009, 2^{ος} γύρος 2004/2005, 1^{ος} γύρος 2002/2003). Βλ. σχετικά European Social Survey Data, Rounds 1- 4, <http://ess.nsd.uib.no> και Β. Παπλιάκου, Θ. Σταθοπούλου, Χ. Στρατουδάκη (επιμ.), 2011, *Θεσμοί, αξίες, συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009)*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (επιμ.), 2007, *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες: Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά απόρριψης συγκριτικά με αυτά του συνόλου των ευρωπαϊκών χωρών (συνολικό ευρωπαϊκό ποσοστό απόρριψης 51,4%, με το 34,1% να ζητά να επιτρέπεται σε λίγους και το 17,3% να μην επιτρέπεται σε κανέναν η είσοδος). Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα με τα αντίστοιχα των προηγούμενων γύρων της ΕΚΕ, διαπιστώνεται ότι σε ανάλογα υψηλά επίπεδα διαμορφώνονται οι απορριπτικές στάσεις των Ελλήνων τόσο το 2003 (82,6%), όσο και το 2005 (79,8%).²⁰

Επίσης, ένας στους δύο Έλληνες (51,7%) δηλώνει ότι η παρουσία των ξένων κάνει **κακό στην οικονομία** της χώρας. Και σε αυτή την περίπτωση το ελληνικό ποσοστό ανασφάλειας σε σχέση με την επίδραση των ξένων στην εθνική οικονομία είναι υψηλότερο του μέσου ευρωπαϊκού, το οποίο περιορίζεται στο 26,2%. Από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων του 2009 με αυτά των προηγούμενων γύρων της ΕΚΕ διαπιστώνεται ότι τα ελληνικά ποσοστά διαμορφώνονται σε υψηλά επίπεδα τόσο το 2003 (48,4%) όσο και το 2005 (47,6%), ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των ευρωπαϊκών χωρών διαμορφώνονται σε αισθητά χαμηλότερα επίπεδα (24,3% το 2003 και 29,1% το 2005).

Επιπροσθέτως, ένας στους δύο Έλληνες (50,4%) αισθάνεται ότι η **πολιτιστική ζωή** (συνοχή και ομοιογένεια) της χώρας «απειλείται» από τους μετανάστες, δηλώνοντας ότι **υποβαθμίζεται** από ανθρώπους που έρχονται να ζήσουν στην Ελλάδα. Και σε αυτή την περίπτωση το ελληνικό ποσοστό ανασφάλειας είναι υψηλότερο (διπλάσιο) του μέσου ευρωπαϊκού, το οποίο περιορίζεται στο 21%. Συγκρίνοντας τα ευρήματα που καταγράφονται στην έρευνα του 2009 με αυτά των προηγούμενων γύρων της ΕΚΕ, διαπιστώνεται ότι τα ελληνικά ποσοστά ανασφάλειας διαμορφώνονται σε υψηλά επίπεδα τόσο το 2003 (46,1%) όσο και το 2005 (48,3%), ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των ευρωπαϊκών χωρών διαμορφώνονται σε αισθητά χαμηλότερα επίπεδα (16,8% το 2003 και 22% το 2005). Σημειώνεται ότι ο ελληνικός μ.ό. για την επίδραση των ξένων στην πολιτιστική ζωή της χώρας το 2009 είναι 3,5 ενώ ο αντίστοιχος ευρωπαϊκός διαμορφώνεται σε 5,5.

Επιπλέον, οι πολίτες της Ελλάδας, σε αντίθεση με τους περισσότερους Ευρωπαίους πολίτες, εκτιμούν σε ποσοστό 53,5% ότι η άφιξη μεταναστών στη **χώρα** την κάνει **χειρότερο μέρος για να ζει κανείς**. Και σε αυτήν την περίπτωση το ελληνικό

²⁰ Η σύγκριση των αποτελεσμάτων γίνεται με τα αντίστοιχα του πρώτου (2003) και δεύτερου (2005) γύρου της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας καθώς η Ελλάδα δεν συμμετείχε στον τρίτο γύρο (2007).

ποσοστό ανασφάλειας είναι υψηλότερο του μέσου ευρωπαϊκού, το οποίο περιορίζεται στο 24,9%. Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα της ΕΚΕ για το 2009 με αντίστοιχα προηγούμενων γύρων, διαπιστώνεται ότι τα ελληνικά ποσοστά ανασφάλειας διαμορφώνονται –με αυξητικές τάσεις– σε υψηλά επίπεδα, τόσο το 2003 (49,4%) όσο και το 2005 (52,9%), ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των ευρωπαϊκών χωρών διαμορφώνονται σε αισθητά χαμηλότερα επίπεδα (24,1% το 2003 και 27% το 2005).

Όπως αποτυπώνεται στα παραπάνω ευρήματα, η πλειονότητα των Ελλήνων πολιτών θεωρεί ότι η είσοδος και η παρουσία των μεταναστών στη χώρα αποτελεί μια συνεχή «απειλή»²¹ για τους πολίτες και την ποιότητα ζωής στην Ελλάδα. Τα δεδομένα της έρευνας επιβεβαιώνουν αντίστοιχα ευρήματα προηγούμενων ερευνών,²² και αναδεικνύουν το ζήτημα της στάσης απέναντι στους ξένους ως μείζον πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πρόβλημα. Η ραγδαία αύξηση του αριθμού των μεταναστών στην Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια, έχει ενεργοποιήσει αμυντικούς ανακλαστικούς μηχανισμούς, οι οποίοι σχετίζονται με τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας και τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας,²³ ενώ η όξυνση των εσωτερικών πολιτικών και κοινωνικών προβλημάτων, που συνδέονται κυρίως με την οικονομία και

²¹ Η «απειλή» που ενσαρκώνει ο «άλλος» με την παρουσία του μπορεί να τυπολογηθεί σε τρεις κατηγορίες: α) προσωπική απειλή κατά της κοινωνικής και οικονομικής θέσης του ατόμου, β) προσωπική απειλή που αφορά την ατομική ασφάλεια και την ιδιοκτησία, και γ) συνολική απειλή για τη συνοχή της υφιστάμενης κοινότητας μέσω της διάρρηξης των στοιχείων ομοιογένειας. Για την κοινωνική τυπολογία της «απειλής» βλ. Μαλούτας Θ. κ.ά., 2007, «Η απόρριψη του ‘Άλλου’ ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας. Επεξεργασία δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας για την Ευρώπη και την Ελλάδα» στο Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι.(επιμ.), 2007, *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες: Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 63-98.,

²² Βλ. σχετικά European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), 2005, *Majorities' Attitudes Towards Minorities: Key Findings from the Eurobarometer and the European Social Survey, Summary, March 2005*, Βούλγαρης Ι. κ.ά., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του ‘Άλλου’ στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας» στην *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 5, σελ. 81-100.

²³ Βλ. ενδεικτικά Διαμαντούρος Ν., 2000, *Πολιτισμός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

την αγορά εργασίας, έχουν δημιουργήσει μια γενική αίσθηση φόβου, ανασφάλειας και προσωπικής ή συλλογικής απειλής από τους μετανάστες.²⁴

Μέσα σ' αυτό το ιδιαίτερα ξενοφοβικό περιβάλλον, όπως αυτό συνοπτικά αποτυπώνεται στις παραπάνω γραμμές, η πλειονότητα των μεταναστών βιώνει πολλαπλές διακρίσεις και αποκλεισμούς τόσο στο πλαίσιο της ιδιωτικής συναναστροφής όσο και στο πλαίσιο της δημόσιας συναλλαγής. Ωστόσο, η προώθηση της ισότητας και η καταπολέμηση των διακρίσεων αποτελεί θεμελιώδες βήμα της διαδικασίας ένταξης. Σύμφωνα με τις Κοινές Βασικές Αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την πολιτική ένταξης των μεταναστών, «η πρόσβαση των μεταναστών σε φορείς, καθώς και σε δημόσια και ιδιωτικά αγαθά και υπηρεσίες, σε ίση βάση με τους πολίτες των κρατών μελών και χωρίς διακρίσεις, είναι ζωτικής σημασίας για μια καλύτερη ένταξη».²⁵

Σύμφωνα με τις έρευνες του Ευρωβαρόμετρου,²⁶ οι **διακρίσεις με βάση την εθνικότητα** είναι η συχνότερα αναφερόμενη μορφή διακρίσεων στο πλαίσιο της Ένωσης. Ειδικότερα, τα ποσοστά στην Ε.Ε. όσων θεωρούν ότι οι διακρίσεις που βασίζονται στην εθνικότητα είναι διαδεδομένες ανέρχονται σε 61% το 2009, 62% το 2008 και 64% το 2006, με τα αντίστοιχα ποσοστά στην Ελλάδα να καταγράφονται σε πολύ υψηλότερα επίπεδα (71% το 2009, 76% το 2008 και 76% το 2006). Επιπλέον, η πλειονότητα των ερωτηθέντων έχει προσωπικές εμπειρίες διακρίσεων, δεν γνωρίζει τα δικαιώματά της σε περίπτωση θυματοποίησης και δεν καταγγέλλει τα σχετικά κρούσματα. Τα πορίσματα αυτά επιβεβαιώνονται και από την έρευνα του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) σχετικά με τις διακρίσεις και τη θυματοποίηση λόγω εθνικής ή φυλετικής καταγωγής,²⁷ η οποία εστιάζει στις

²⁴ Όπως αναφέρει η Θ. Δραγώνα, «οι “ξένοι” αποτελούν ένα προνομιακό πεδίο εξωτερίκευσης και προβολής της επιθετικότητας που γεννούν η κοινωνική και οικονομική ανασφάλεια και η απουσία ορατών μέσων αντιμετώπισής τους». Βλ. Δραγώνα Θ., 2007, «Έλληνες έφηβοι και εθνικός εαυτός: ανάμεσα στην ανατροπή και την εξασφάλιση του οικείου» στο Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι. (επιμ.), 2007, *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες: Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 99-123.

²⁵ Βλ. Κοινές Βασικές Αρχές για την Πολιτική Ένταξης των Μεταναστών στην ΕΕ (Council Document 14615/04).

²⁶ Βλ. Discrimination in the EU in 2009: (Special Eurobarometer 317, Fieldwork May-June 2009), Discrimination in 2008: (Special Eurobarometer 296, Fieldwork February-March 2008), Discrimination in the EU in 2006: (Special Eurobarometer 263, Fieldwork June-July 2006), http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/

²⁷ Βλ. Έρευνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις μειονότητες και τις διακρίσεις, *European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS), Main Results Report*, 2009, European Union Agency for Fundamental Rights, <http://fra.europa.eu/eu-midis>

αντιλήψεις και εμπειρίες μεταναστών, μελών εθνοτικών μειονοτήτων και ατόμων που ανήκουν στην πλειονότητα του ΕΕ πληθυσμού. Ανάμεσα στις βασικές διαπιστώσεις της έρευνας είναι:

- η διαδεδομένη αντίληψη και εμπειρία διακρίσεων και θυματοποίησης λόγω εθνικής ή φυλετικής καταγωγής σε βασικούς τομείς της καθημερινής ζωής και ιδιαίτερα στους τομείς της εργασίας και της εκπαίδευσης,
- η διαδεδομένη πρακτική διακριτικής μεταχείρισης από τα αστυνομικά όργανα λόγω εθνικής ή φυλετικής καταγωγής,
- η μη επίγνωση των δικαιωμάτων και της σχετικής νομοθεσίας από τις ευάλωτες ομάδες,
- η έλλειψη ενημέρωσης των θυμάτων φυλετικών διακρίσεων και ρατσιστικών εγκλημάτων σχετικά με τις αρχές που μπορούν να απευθυνθούν,
- η απροθυμία της μεγάλης πλειονότητας των θυμάτων να καταγγείλουν τα κρούσματα φυλετικών διακρίσεων ή ρατσιστικής βίας εναντίον τους και η δυσκολία πρόσβασης στη δικαιοσύνη,
- η μη καταγραφή των περιστατικών φυλετικών διακρίσεων και ρατσιστικών εγκλημάτων από τους επίσημους μηχανισμούς συλλογής στοιχείων της ποινικής δικαιοσύνης,
- η απουσία αξιόπιστων στοιχείων για το εύρος των διακρίσεων και της ρατσιστικής βίας και η ανάγκη δημιουργίας αποτελεσματικών «από τα κάτω» μηχανισμών για την καταγραφή των σχετικών περιστατικών.²⁸

Στην Ελλάδα, παρόμοια προβλήματα διακριτικής μεταχείρισης των μεταναστών αναδεικνύονται ερευνητικά σε όλους τους τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής,

²⁸ Για μια συνοπτική παρουσίαση των ελλείψεων του συστήματος καταγραφής, καταγγελίας και απονομής δικαιοσύνης σε σχέση με περιστατικά ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα, βλ. Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Η αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας από την αστυνομία και τη δικαιοσύνη*, Εισήγηση της Ολομέλειας, 19/5/2011. Επίσης, να σημειώσουμε την πρόσφατη δημιουργία στην Ελλάδα του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, με πρωτοβουλία της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Γραφείου της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, και με συμμετοχή μη κυβερνητικών οργανώσεων και φορέων της ΚτΠ, βλ. σχετικά Δελτίο Τύπου της ΕΕΔΑ, <http://www.nchr.gr>

οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής τους ζωής. Παράλληλα, το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο για την εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης και την καταπολέμηση των διακρίσεων παρουσιάζει σοβαρές αδυναμίες ως προς την εμβέλεια, την πληρότητα και την αποτελεσματικότητά του.²⁹ Ειδικότερα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα πρόσφατης έρευνας για τη γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα,³⁰ διαπιστώνονται σημαντικά ελλείμματα στους βασικούς τομείς της νομοθεσίας, της απασχόλησης, της εκπαίδευσης, της υγείας, της στέγασης και της δικαιοσύνης, τα οποία συχνά ανάγονται σε άμεσες ή έμμεσες διακρίσεις λόγω εθνικής καταγωγής και δυσχεραίνουν ή απομακρύνουν την κοινωνική ένταξη των μεταναστών/στριών. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στο πλαίσιο της έρευνας, *«οι εμπειρίες διακριτικής μεταχείρισης εκτείνονται σε όλο το φάσμα*

²⁹ Με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής, θρησκευτικών άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» ενσωματώθηκαν στο εθνικό μας δίκαιο η Οδηγία 43/2000ΕΚ του Συμβουλίου που αναφέρεται στην αρχή της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής και η Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου για τη θέσπιση πλαισίου καταπολέμησης των διακρίσεων λόγω θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας. Ο ΣτΠ έχει επανειλημμένα επισημάνει στις Ετήσιες Εκθέσεις του ότι η **γενική ρήτρα εξαίρεσης των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας** από το πεδίο εφαρμογής του ν. 3304/2005, σε πολλές περιπτώσεις, καθιστά ιδιαιτέρως δυσχερή τη διερεύνηση καταγγελιών για διακρίσεις σε βάρος αλλοδαπών υπηκόων τρίτων χωρών για λόγους φυλετικής ή εθνικής καταγωγής. Όπως τονίζεται από τον ΣτΠ, η εφαρμογή του Ν.3838/2010 για την απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας σε αλλοδαπούς μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα αναμένεται να άρει σε σημαντικό βαθμό την ως άνω δυσχέρεια και να διευρύνει σημαντικά στο μέλλον το πεδίο προστασίας αυτής της κατηγορίας προσώπων. Παραμένει, ωστόσο, επιτακτική η ανάγκη επανεξέτασης των ρυθμίσεων του Ν. 3304/2005 που αφορούν την εξαίρεση της ιθαγένειας από το πεδίο εφαρμογής του νόμου, ιδίως στο σκέλος που αφορά: α) αλλοδαπούς υπηκόους τρίτων χωρών που έχουν εγκατασταθεί και διαμένουν επί μακρόν στην Ελλάδα, και β) περιπτώσεις καταγγελιών υπηκόων τρίτων χωρών, η διερεύνηση των οποίων προκαλεί σοβαρές υπόνοιες υποκρυπτόμενης δυσμενούς διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής. Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει είναι ότι ο Ν. 3304/2005 (άρθρο 19) αναθέτει στο Συνήγορο του Πολίτη, στην Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης και στην Επιθεώρηση Εργασίας τη διασφάλιση και την παρακολούθηση της εφαρμογής του. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται η νομοθετική επιλογή **επιμερισμού αρμοδιοτήτων σε τρεις εποπτικούς φορείς** (Συνήγορος του Πολίτη, ΣΕΠΕ, Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης), δύο εκ των οποίων μάλιστα στερούνται του απαιτούμενου από τις οικείες κοινοτικές Οδηγίες ανεξάρτητου χαρακτήρα, δυσχεραίνει την αντιμετώπιση και το συντονισμό των δράσεων για την αποτελεσματική πρόωθηση και εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Γι' αυτό προτείνεται η εναπόθεση στο Συνήγορο του Πολίτη του κέντρου βάρους της πρόωθησης και του ελέγχου της τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης από φυσικά και νομικά πρόσωπα του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα για όλα τα πεδία στα οποία εκτείνεται η εφαρμογή της αρχής. Βλ. σχετικά Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Ετήσια Έκθεση 2010, Νοέμβριος 2011, <http://newsynigoros.gr> και Οικονομική & Κοινωνική Επιτροπή, Έκθεση Έτους 2009, Φεβρουάριος 2011, http://www.oke.gr/opinion/op_247.pdf.

³⁰ Ερευνητικό Έργο «Γυναικεία Μετανάστευση στην Ελλάδα», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών/ Πάντειο Πανεπιστήμιο/ Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών, Τελική Έκθεση Συμπερασμάτων, Πακέτο Εργασίας 3.2.: Συνεντεύξεις και ομάδες εστιασμένης συζήτησης με εκπροσώπους κεντρικών/περιφερειακών υπηρεσιών και Ο.Τ.Α. που σχεδιάζουν ή εφαρμόζουν προγράμματα για ένταξη μεταναστριών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Νοέμβριος 2011.

των συμπεριφορών της ελληνικής κοινωνίας... η κοινή γνώμη καταμαρτυρά με γενικεύσεις κατά των μεταναστών... και σε όλο το εύρος των θεσμικών αρμοδιοτήτων της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. Υπάρχει σοβαρό ζήτημα ρατσιστικής συμπεριφοράς των εργαζόμενων σε δημόσιους φορείς απέναντι σε μετανάστες. Γι' αυτές τις συμπεριφορές όμως ευθύνεται το κράτος γιατί δρα πρόχειρα και χωρίς σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να φορτώνει υπερβολικό όγκο εργασίας σε υποστελεχωμένες υπηρεσίες, δεν εκπαιδεύει, δεν ενημερώνει, δεν ευαισθητοποιεί τους υπαλλήλους που έρχονται σε επαφή με μετανάστες/στρίες και δεν βοηθά στην επίλυση του προβλήματος επικοινωνίας με ανθρώπους που δεν γνωρίζουν επαρκώς την ελληνική γλώσσα».

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα διαπιστώνει διακριτική μεταχείριση των μεταναστών/στριών ως προς:

- την κατοχύρωση του δικαιώματος **νόμιμης διαμονής** και εργασίας στη χώρα. Ειδικά το δικαίωμα νόμιμης διαμονής στη χώρα εκτιμάται πως συνιστά ένα κατεξοχήν ολιστικό δικαίωμα, διότι αποτελεί τη βάση προκειμένου οι μετανάστες/στρίες να έχουν πρόσβαση και δικαίωμα άσκησης άλλων βασικών εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων·
- την πρόσβαση στην **απασχόληση** με συνθήκες εργασιακής αξιοπρέπειας και ισότητας. Ειδικότερα, τίθενται ζητήματα ως προς το σεβασμό των εργασιακών δικαιωμάτων των μεταναστών, τις συνθήκες και τους όρους εργασίας, το ύψος των αμοιβών, την έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης, τη μη αναγνώριση των ακαδημαϊκών προσόντων και επαγγελματικών δεξιοτήτων που έχουν αποκτηθεί στη χώρα προέλευσης και την απουσία αποτελεσματικών ελεγκτικών μηχανισμών για την εφαρμογή της εργασιακής νομοθεσίας·
- την πρόσβαση των μεταναστών και των τέκνων τους στην **εκπαίδευση** και την επιμόρφωση. Ειδικότερα αναφέρονται διακρίσεις ως προς την πρόσβαση παιδιών μεταναστών στο σχολικό σύστημα (παρόλο που οι τυπικές απαιτήσεις για την εγγραφή τους είναι ελάχιστες) και ως προς την ανταπόκριση του εκπαιδευτικού συστήματος στις ιδιαίτερες ανάγκες αυτής της εύλωτης ομάδας (π.χ. έλλειψη εισαγωγικών μαθημάτων και μαθημάτων εκμάθησης γλώσσας και έλλειψη

υποστηρικτικών δομών για την επιμόρφωση, την κατάρτιση ή την επανακατάρτιση του μεταναστευτικού πληθυσμού·

- την πρόσβαση στη **δημοκρατική διαδικασία** και τη δυνατότητα εμπλοκής των μεταναστών στη διαμόρφωση των δημόσιων πολιτικών που τους αφορούν. Τα ζητήματα που τίθενται αφορούν μεταξύ άλλων τη συμμετοχή των μεταναστών στις εκλογές και σε τοπικούς, περιφερειακούς και εθνικούς συμβουλευτικούς φορείς, καθώς και τη συμμετοχή των μεταναστευτικών συλλόγων και κοινοτήτων στη δημόσια διαβούλευση και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων·
- την πρόσβαση στην **υγειονομική περίθαλψη** και την κοινωνική πρόνοια. Επισημαίνεται ιδιαίτερα ο θεσμικός αποκλεισμός των μεταναστών χωρίς χαρτιά από το εθνικό σύστημα υγείας (βάσει του ν. 2910/2001), σε αντίθεση με το διεθνές και το ευρωπαϊκό δίκαιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα που εντοπίζεται σε σχέση με τις δημόσιες δομές υγείας και πρόνοιας είναι η απουσία εκπαιδευμένων επαγγελματιών που έρχονται σε επαφή με μετανάστες/στρίες, καθώς και η έλλειψη διερμηνέων και πολιτισμικών διαμεσολαβητών που θα μπορούν να εξασφαλίζουν την επικοινωνία και τη συνεννόηση με το μεταναστευτικό πληθυσμό·
- την πρόσβαση στη **στέγαση** με συνθήκες αξιοπρεπούς διαβίωσης, τη φυλετική απομόνωση των μεταναστών σε υποβαθμισμένες γειτονιές με μεγάλη συγκέντρωση φτώχειας και τη δημιουργία εθνικών γκέτο που εμποδίζουν τη συνύπαρξη διαφορετικών ομάδων πληθυσμού και ενέχουν τους κινδύνους της αντικοινωνικής συμπεριφοράς, της εγκληματικότητας, της φυλετικής βίας και του οργανωμένου ρατσιστικού εγκλήματος. Επίσης, επισημαίνεται η υπερσυγκέντρωση του μεταναστευτικού πληθυσμού σε αστικές κυρίως περιοχές της χώρας, εξαιτίας της αδυναμίας της δημόσιας διοίκησης να ελέγξει και να διαχειριστεί την παράνομη μετανάστευση·
- την πρόσβαση στη **δικαιοσύνη** και το σωφρονιστικό σύστημα. Όπως επισημαίνεται, το δικαστικό σύστημα κρίνεται ως πολύπλοκο και αναποτελεσματικό (π.χ. υπερβολική καθυστέρηση στην απονομή ποινικής δικαιοσύνης, δυσχέρεια

πρόσβασης στη δικαστική προστασία, κ.ά.), ενώ οι δικαστικοί λειτουργοί συχνά εμφανίζονται ως μη ενήμεροι για τα μεταναστευτικά ζητήματα και μη δεκτικοί των αιτημάτων του μεταναστευτικού πληθυσμού.

- την πρόσβαση στις **δημόσιες υπηρεσίες** και την απαξιώτικη συμπεριφορά των δημοσίων λειτουργών. Όπως επισημαίνεται, οι δημόσιες υπηρεσίες συχνά αποδεικνύονται φυλετικά φορτισμένες και επιλεκτικά δυσλειτουργικές, ενώ τα ελλείμματα ενημέρωσης, εκπαίδευσης, επαγγελματισμού και ευαισθητοποίησης μερίδας των κρατικών λειτουργών, δημιουργούν συνθήκες αντιμετώπισης των μεταναστών οι οποίες *«...κυμαίνονται μεταξύ διακριτικής μεταχείρισης και ρατσιστικής βίας»*.

Από τα ερευνητικά δεδομένα που αποτυπώνονται σε διαφορετικές έρευνες και που συνοπτικά παρουσιάστηκαν παραπάνω, διαπιστώνεται η αδυναμία των πολιτικών ένταξης να διαχειριστούν τα μεταναστευτικά ζητήματα με όρους στοιχειώδους ισότητας και ανθρώπινης αξιοπρέπειας, και η απουσία ενός συνολικού πολιτικού πλαισίου μετανάστευσης, το οποίο θα εγγυάται την ένταξη, μέσω του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, της ισότιμης πρόσβασης στα βασικά αγαθά και της άρσης των διακρίσεων ενάντια στους «άλλους». Όπως επανειλημμένα έχει τονιστεί, δεν υπάρχει κοινωνική ένταξη με ανυποχώρητα μέρη. Καταδεικνύεται, επιπλέον, από τις έρευνες ότι οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων των μεταναστών/στριών και η διακριτική μεταχείριση που υφίστανται ως προς την πρόσβασή τους σε βασικά οικονομικά και κοινωνικά αγαθά, όπως η εκπαίδευση, η υγεία, η εργασία και η δικαιοσύνη, συχνά συνδέονται με την ανεπάρκεια ενός αποτελεσματικού νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου καταπολέμησης αυτών των διακρίσεων και των παραβιάσεων, αλλά, κυρίως, οφείλονται στην αδυναμία άρσης των αρνητικών στερεότυπων που συχνά επικρατούν σε μεγάλα τμήματα της κοινωνίας υποδοχής. Τα δεδομένα στοιχειοθετούν μια ενδημική ξеноφοβική τάση της ευρωπαϊκής και ελληνικής κοινωνίας, η οποία, στις παρούσες συνθήκες οικονομικής και πολιτικής δυσπραγίας, μπορεί να οδηγήσει σε βίαια φαινόμενα απαξίωσης της συλλογικής κοινωνικής ζωής. Γι' αυτό το λόγο, οποιαδήποτε πολιτική κοινωνικής ένταξης των μεταναστών πρέπει κατ' αρχάς να περιλαμβάνει και να απευθύνεται στην ίδια την κοινωνία, να σχεδιάζεται με όρους εξασφάλισης της πολυπολιτισμικής της

συνοχής και να εφαρμόζεται με όρους πλήρους συμμετοχής του συνολικού, γηγενούς και μεταναστευτικού πληθυσμού.

Βιβλιογραφία

- Βαρουξή Χ., 2009, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση: Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση. Συμπεράσματα έρευνας πεδίου», στο συλλογικό τόμο Βαρουξή Χ., Σαρρή Ν., Φραγκίσκου Α. (επιμ.), *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*, εκδ. ΕΚΚΕ, σελ. 101-122.
- Βαρουξή Χ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση. Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών», *Κείμενα Εργασίας* 2008/17, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Βαρουξή Χ., 2007, « Η ισοτιμία των ανθρώπων από τη ρητορεία στην πράξη», στο Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι. (επιμ.), *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες: Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 293-314.
- Βούλγαρης Ι. κ.ά., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του ‘Άλλου’ στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 5, σελ. 81-100.
- Διαμαντούρος Ν., 2000, *Πολιτισμός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2011, *Η αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας από την αστυνομία και τη δικαιοσύνη*, Εισήγηση της Ολομέλειας, 19/5/2011.
<http://www.nchr.gr>
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), 2010, «*Ετήσια Έκθεση ΕΕΔΑ 2009*», Ιούλιος 2010 <http://www.nchr.gr>
- Eurobarometer, 2009, *Discrimination in the EU in 2009, Special Eurobarometer 317/ Wave 71.2*.
- European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, European Commission, COM (2011) 455 final, 20/7/2011
- European Migration Network, *Overview of Key EU Migratory Statistics*, <http://emn.intrasoft-intl.com/html/news/recentEuDev.html>

- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), 2005, *Majorities' Attitudes towards Minorities: Key Findings from the Eurobarometer and the European Social Survey, Summary, March 2005*
- European Union Agency for Fundamental Rights, *European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS), Main Results Report, 2009*, <http://fra.europa.eu/eu-midis>
- Eurostat, Methodologies and Working Papers, 2011, *Indicators of Immigrant Integration, A Pilot Study*, Eurostat, European Commission.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-SF-11-030
- Καραντινός Δ., Χριστοφιλοπούλου Σ., 2010, «Καταπολέμηση των διακρίσεων: Μια προκαταρκτική διερεύνηση», στο Ναούμη Μ., κ.ά (επιμ.), *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2010*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι. (επιμ.), 2007, *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες: Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2011, «*Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού (Έκθεση του 2009)*», http://www.oke.gr/opinion/op_247.pdf
- Παπλιάκου Β., Σταθοπούλου Θ., Στρατουδάκη Χ. (επιμ.), 2011, *Θεσμοί, αξίες, συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009)*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Qualitative Eurobarometer, *Migrant Integration - Aggregate Report*, spring 2011, European Commission.
- Σαρρής Ν., 2012, « Το θεσμικό πλαίσιο της καταπολέμησης των διακρίσεων», στο συλλογικό τόμο Μπαλούρδος Δ., Χρυσάκης Μ. (επιμ.), *Καταπολέμηση των διακρίσεων: Τάσεις, προκλήσεις, πολιτικές*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Σαρρής Ν., 2009, «Οι αντιφατικές διαστάσεις της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο συλλογικό τόμο Βαρουζή Χ., Σαρρής Ν., Φραγκίσκου Α.

(επιμ), *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*, ΕΚΚΕ, σελ.61-84.

Σαρρής Ν., 2008, «Θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο», Αθήνα, ΕΚΚΕ, *Κείμενο Εργασίας 2008/18* , σελ. 76.

Συνήγορος του Πολίτη, 2010, *Ο Συνήγορος του Πολίτη φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης 2009* [http:// synigoros.gr](http://synigoros.gr)

Συνήγορος του Πολίτη, 2011, *Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις*, 2^η Ειδική Έκθεση (Ιούνιος 2009 - Δεκέμβριος 2010), Αθήνα.

Η συμβολή των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών στην προοπτική ένταξης μεταναστών στην Ελλάδα

Νίκος Σαρρής

Εισαγωγή

Ο ν. 3852/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης» δημιούργησε με το άρ. 78 ένα νέο θεσμό, το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών (ΣΕΜ), σε κάθε δήμο ως ουσιαστική προσπάθεια ένταξης των μεταναστών και ενσωμάτωσή τους στις τοπικές κοινωνίες. Τα ΣΕΜ περιλαμβάνονται στους θεσμούς διαβούλευσης μαζί με την επιτροπή διαβούλευσης και τον συμπαραστάτη του δημότη και της επιχείρησης. Το άρθρο στοχεύει στην παρουσίαση του θεσμού στο πλαίσιο της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης και στην ανάδειξη της εμπλοκής υπερεθνικών, εθνικών και υποεθνικών επιπέδων στα ζητήματα της ένταξης των μεταναστών. Η αρχή της επικουρικότητας με τη Συνθήκη της Ε.Ε. το 1992, η Λευκή Βίβλος της Επιτροπής Πρόντι για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση του 2001 και η Λευκή Βίβλος της Ολομέλειας της Επιτροπής των Περιφερειών του 2009 είναι ενδεικτικά βήματα για να αποδείξουν τη συνεργασία διαφορετικών φορέων για την ένταξη των μεταναστών.

Στο παρόν κείμενο παρουσιάζεται αρχικά η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική, στη συνέχεια αποτυπώνεται το εθνικό θεσμικό πλαίσιο και η συμβολή του στα ζητήματα ένταξης, κατόπιν αναλύεται ο θεσμός των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών, όπως αναφέρεται στο άρθρο 78 του ν. 3852/2010 και, τέλος, γίνεται προσπάθεια αποτίμησης του θεσμού στην προοπτική ουσιαστικής ένταξης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες.

Μεταναστευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων και οι αυξανόμενες πιέσεις των μεταναστευτικών κυμάτων οδήγησαν την Ε.Ε. στην συνειδητοποίηση της ανάγκης για κοινοτική δράση στην δεκαετία του 1990. Η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης περιέχει τόσο μέτρα καταπολέμησης της παράνομης μετανάστευσης, τα οποία συνδέονται με την πολιτική ασφάλειας και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, όσο και

μέτρα που αφορούν τη νόμιμη μετανάστευση στις χώρες μέλη της Ε.Ε. Η κυριότερη προσπάθεια στρέφεται στον τομέα της εναρμόνισης των πολιτικών των κρατών μελών σχετικά με τις προϋποθέσεις υποδοχής και παραμονής των πολιτών τρίτων χωρών.

Τα κυριότερα βήματα για κοινή μεταναστευτική πολιτική είναι η Συνθήκη του Άμστερνταμ, οι αποφάσεις που λήφθηκαν στο Τάμπερε της Φινλανδίας, ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, το Πρόγραμμα της Χάγης και το πρόγραμμα της Στοκχόλμης, χωρίς να παραγνωρίζονται και οι αποφάσεις που λήφθηκαν στα Ευρωπαϊκά Συμβούλια, αλλά και οι κανόνες του δευτερογενούς δικαίου της Ε.Ε. που συνέβαλαν ουσιαστικά στη δημιουργία εθνικών μεταναστευτικών πολιτικών.

Η Συνθήκη του **Άμστερνταμ** αποτέλεσε την πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για την ευρωπαϊκή διάσταση της μετανάστευσης. Με τη θέση της σε ισχύ τον Μάιο του **1999**, τα ζητήματα του ασύλου, της διάβασης των συνόρων και της μετανάστευσης μεταφέρθηκαν από τον τρίτο στον πρώτο πυλώνα και έγιναν κεντρικής σημασίας πολιτικά θέματα για την Ε.Ε. Με αυτόν τον τρόπο επισφραγίστηκε ο κοινοτικός χαρακτήρας αυτών των τομέων της πολιτικής, που σημαίνει ότι πλέον ρυθμίζονται από νομική άποψη δεσμευτικά σε επίπεδο Ε.Ε., στη βάση προτάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ επέβαλε ένα πενταετές χρονοδιάγραμμα με καταληκτική προθεσμία την 1η Μαΐου 2004 για την υιοθέτηση δέσμης συγκεκριμένων μέτρων, με στόχο την εγκαθίδρυση ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης.

Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του **Τάμπερε** της Φινλανδίας τον Οκτώβριο του **1999** διαπιστώθηκε η ανάγκη μιας δυναμικής πολιτικής ενσωμάτωσης των πολιτών τρίτων χωρών που θα είχε ως στόχο την παραχώρηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, συγκρίσιμων με εκείνα των πολιτών της Ε.Ε. Συγχρόνως και με βάση τις αρχές της μη διάκρισης, έπρεπε να προωθηθεί από τη μεριά της Ευρωπαϊκής Ένωσης η μη διάκριση στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή, καθώς και η επεξεργασία μέτρων καταπολέμησης του ρατσισμού και της ξеноφοβίας. Η αναγνώριση της αρχής της δίκαιης μεταχείρισης για τους υπηκόους τρίτων χωρών τίθεται κατ' αναλογία με την αρχή της ίσης μεταχείρισης που ισχύει για τους κοινοτικούς πολίτες (Σιταρόπουλος, 2004: 253) και εκκινεί τη διαδικασία σύγκλισης των νομικών καθεστώτων που διέπουν τις δύο αυτές κατηγορίες πολιτών. Αποφασίστηκε επιπλέον η αναγνώριση ενός καθεστώτος διευρυμένων δικαιωμάτων για τους επί μακρόν διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών, και

η πραγματοποίηση μεταγενέστερων ρυθμίσεων σχετικά με την προστασία κατά της απέλασης και το δικαίωμα διαμονής σε άλλο κράτος μέλος. Τέλος, εγκρίθηκε το πρώτο πολυετές πρόγραμμα το οποίο έθεσε προτεραιότητα στον τομέα της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης.

Σημαντικό σημείο αναφοράς αποτελεί και ο **Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης** που υιοθετήθηκε ως διακήρυξη στη σύνοδο κορυφής της **Νίκαιας** το Δεκέμβριο του **2000** (C 364/18.12.2000), αφού οι περισσότερες διατάξεις του εφαρμόζονται σε όλα τα πρόσωπα ανεξαρτήτως εθνικότητας. Ο Χάρτης περιλαμβάνει σε τέσσερα άρθρα ορισμένα δικαιώματα που αφορούν στους αλλοδαπούς, όπως η απαγόρευση της δουλείας, η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία και η εμπορία ανθρώπων (άρθρο 5), η αναγνώριση του δικαιώματος του ασύλου (άρθρο 18), η απαγόρευση μαζικών απελάσεων και η απαγόρευση απομάκρυνσης, απέλασης ή έκδοσης αλλοδαπού προς κράτος όπου θα διακινδυνεύσει να του επιβληθεί η ποινή του θανάτου ή να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση (άρθρο 19), η απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής και ιθαγένειας κ.λπ. (άρθρο 21). Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αποτελεί μέρος του πρωτογενούς δικαίου (άρθρο 6 ΣΕΕ), έχει δεσμευτικό χαρακτήρα με την εξαίρεση της Μ. Βρετανίας, της Πολωνίας και της Τσεχίας.

Το επόμενο βήμα της Ε.Ε. στο πλαίσιο της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής γίνεται με το πολυετές **Πρόγραμμα της Χάγης**, το οποίο διαδέχθηκε το πρόγραμμα του Τάμπερε για την περίοδο 2005-2010 με κύριο στόχο την ενίσχυση της Ε.Ε. ως χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Βασικές προτεραιότητες του Προγράμματος αποτελούν η ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών της Ένωσης και η εμβάθυνση της συνεργασίας για τη μετανάστευση και τον έλεγχο των συνόρων. Παράλληλα, αποφασίστηκε η διαμόρφωση ενιαίου Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου μέχρι το 2010, η καταπολέμηση του οργανωμένου διασυνοριακού εγκλήματος, η επέκταση της αμοιβαίας αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων σε αστικά και ποινικά θέματα, καθώς και η πληρέστερη αξιοποίηση/αναβάθμιση της EUROPOL και της EUROJUST. Για την προώθηση του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες και την αναβάθμιση της ιθαγένειας της Ένωσης πραγματοποιήθηκε η μετατροπή του

Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των φαινομένων ρατσισμού και ξενοφοβίας στον αυτοτελή Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων³¹ (Παπασιώπη-Πασιά, 2007: 201).

Με τη **Συνθήκη της Λισαβόνας**, η οποία άρχισε να ισχύει από την 1/12/2009, τα θέματα ασύλου και μετανάστευσης ρυθμίζονται στα άρθρα 78 και 79 ΣΛΕΕ αντίστοιχα. Σύμφωνα με το άρθρο 78 η Ένωση αναπτύσσει κοινή πολιτική στους τομείς του ασύλου, της επικουρικής προστασίας και της προσωρινής προστασίας με στόχο να παρέχεται το κατάλληλο καθεστώς σε οποιονδήποτε υπήκοο τρίτης χώρας χρήζει διεθνούς προστασίας και να εξασφαλίζεται η τήρηση της αρχής της μη επαναπροώθησης. Η πολιτική αυτή πρέπει να συνάδει με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και με το Πρωτόκολλο του 1967 περί του καθεστώτος των προσφύγων. Ήδη με τον Κανονισμό 343/2003, όπως τροποποιήθηκε το 2008, θεσπίζονται κριτήρια προσδιορισμού του κράτους που είναι αρμόδιο για την εξέταση της αίτησης χορήγησης ασύλου. Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 79 ΣΛΕΕ, η Ένωση αναπτύσσει κοινή μεταναστευτική πολιτική, η οποία έχει ως στόχο να εξασφαλίζει, σε όλα τα στάδια, την αποτελεσματική διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, τη δίκαιη μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στα κράτη μέλη καθώς και την ενισχυμένη πρόληψη της παράνομης μετανάστευσης και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων.

Το **Πρόγραμμα της Στοκχόλμης**, που αντικαθιστά τα αντίστοιχα του Τάμπερε και της Χάγης, καθορίζοντας μεταξύ άλλων το πλαίσιο της πολιτικής για το άσυλο, τη μετανάστευση και τις θεωρήσεις για την περίοδο 2010-2014, είναι η πιο πρόσφατη εξέλιξη στο πλαίσιο της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής. Όσον αφορά στην αλληλεγγύη και στην εταιρική σχέση σε θέματα μετανάστευσης και ασύλου, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι μακροπρόθεσμες συνέπειες της μετανάστευσης σχετικά με την αγορά εργασίας και την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών. Η αναζήτηση πρακτικών λύσεων που θα αυξήσουν τη συνοχή μεταξύ της πολιτικής μετανάστευσης και άλλων πολιτικών (εμπορίου, απασχόλησης, υγείας και εκπαίδευσης) αναγνωρίζεται ως σημαντικός στόχος. Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης δίδει έμφαση στις αρχές που περιλαμβάνονται στη Σφαιρική Προσέγγιση της Μετανάστευσης καθώς και στο Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, ενώ υπογραμμίζει την ανάγκη

³¹ Κανονισμός 168/2007 (L. 53/2007). Ο οργανισμός παρέχει στην Κοινότητα και στα κράτη μέλη συμβουλές εμπειρογνομόνων σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα.

η μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ να αποτελέσει αναπόσπαστο τμήμα της εξωτερικής πολιτικής της Ε.Ε. Στοχεύοντας στην περαιτέρω διασύνδεση της μετανάστευσης με την ανάπτυξη, προτείνονται, επίσης, μέτρα για την ασφαλή και χαμηλού κόστους μεταφορά εμβασμάτων, για την ενεργότερη συνεργασία με εκπροσώπους της διασποράς, καθώς και για τη διερεύνηση του ρόλου της κυκλικής μετανάστευσης. Ως προς τη νόμιμη μετανάστευση, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αναγνωρίζει ότι η μετανάστευση εργατικού δυναμικού προς μια περιοχή, καθώς και η επιτυχημένη ένταξη των νομίμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών μπορεί να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη. Εξίσου σημαντική προτεραιότητα παραμένει η καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, η παράνομη μεταφορά μεταναστών και η προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων ενώ, ως προς το άσυλο, η νεοσυσταθείσα Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Στήριξης Ασύλου αναφέρεται ως εργαλείο για την ανάπτυξη και την εφαρμογή του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου. Καταληκτικά, σχετικά με την εξωτερική διάσταση του ασύλου τονίζεται η ανάγκη στενής συνεργασίας με την UNHCR (Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες) και τα Προγράμματα Περιφερειακής Προστασίας, ενώ δίδεται έμφαση στην ενθάρρυνση της εθελοντικής συμμετοχής των κρατών μελών στο κοινό πρόγραμμα επανεγκατάστασης της Ε.Ε.

Συμπερασματικά, η μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε. μπορεί να ταξινομηθεί σε τρεις περιόδους. Στην πρώτη περίοδο, μέχρι το 1997, προτεραιότητα αποτελεί η φύλαξη των συνόρων. Στη δεύτερη περίοδο 1997-2004 υπάρχει σαφής προσπάθεια ένταξης των μεταναστών. Στην τρίτη περίοδο δηλαδή από το 2004 και μετά η Ε.Ε. προσανατολίζεται προς μια μορφή επιλεκτικής μετανάστευσης, όμοια με την αμερικάνικη πολιτική, προσπαθώντας να συνδυάσει τη νόμιμη μετανάστευση με την εργασία και να συνδράμει στην αντιμετώπιση της παράνομης μετανάστευσης.³²

Το νομικό πλαίσιο της Ε.Ε. στοχεύει στην κοινή αναγνώριση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στους αλλοδαπούς και τη δημιουργία κοινών μηχανισμών που θα ελέγχουν τη δίκαιη εφαρμογή τους. Επιδιώκει την υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων από όλα τα κράτη μέλη, αν και δίνει μεγάλη ευελιξία στις εθνικές νομοθεσίες να

³² Η επιλεκτική μετανάστευση προάγεται με την οδηγία 2009/50/ΕΚ για την μπλε κάρτα ανάλογη με την «πράσινη κάρτα» που υπάρχει στις Ηνωμένες Πολιτείες και με την προσπάθεια ρύθμισης σε ευρωπαϊκό επίπεδο πλαισίου για την απομάκρυνση παράνομων μεταναστών.

προσδιορίσουν επιμέρους ζητήματα που άπτονται της μεταναστευτικής πολιτικής. Πάντως το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο εστιάζει στη διαφάνεια σχετικά με την είσοδο, διαμονή και εργασία των υπηκόων τρίτων χωρών στα κράτη μέλη της Ε.Ε., με την επισημάνση, όμως, ότι η διάρκεια της διαμονής των αλλοδαπών διαφοροποιεί τα δικαιώματά τους. Θα πρέπει, επίσης, να αναδειχθεί η συμβολή των μεταναστών στην οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης και την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας των κρατών-μελών της. Σύμφωνα με μελέτες (Βγενόπουλος, 2001· Bauman, 1999· Κασίμης, 2005) η εισροή μεταναστών αυξάνει την ευελιξία των αγορών στην Ευρώπη με την προσφορά εργατικού δυναμικού σε τομείς από όπου έχει αποσυρθεί το ημεδαπό εργατικό δυναμικό. Απαιτείται, λοιπόν, η συνεργασία της Ε.Ε. και των κρατών μελών, ώστε να καταστεί ευκολότερη η πρόσβαση των αλλοδαπών στην αγορά εργασίας, με απώτερο στόχο τη μείωση της ανεργίας των αλλοδαπών ως προς τους ημεδαπούς πολίτες και η εξασφάλιση συνθηκών ομαλής πρόσβασης των αλλοδαπών στην απασχόληση (Παπαθεοδώρου, 2007: 50).

Σημαντικό βήμα προς την ένταξη των μεταναστών αποτελεί η δημιουργία του **Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης των Υπηκόων Τρίτων Χωρών**, συστάθηκε με απόφαση του Συμβουλίου (Απόφαση 2007/435/EK) για την περίοδο 2007 έως 2013, ως μέρος του γενικού προγράμματος «Αλληλεγγύη και διαχείριση των μεταναστευτικών ροών». Βασικός στόχος του Ταμείου σύμφωνα με το άρθρο 2 είναι η υποστήριξη των προσπαθειών που καταβάλλουν τα κράτη μέλη προκειμένου να μπορούν οι υπήκοοι τρίτων χωρών με διαφορετικό οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό, γλωσσικό και εθνοτικό υπόβαθρο να τηρούν τους όρους διαμονής και η διευκόλυνση της ένταξής τους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Το Ταμείο συμβάλλει ακόμη στην ανάπτυξη και την εφαρμογή εθνικών στρατηγικών ένταξης για τους υπηκόους τρίτων χωρών σε όλους τους τομείς της κοινωνίας, λαμβάνοντας υπόψη την αρχή ότι η ένταξη είναι μια αμφίδρομη δυναμική διαδικασία αμοιβαίας προσαρμογής όλων των μεταναστών και των κατοίκων των κρατών μελών. Ειδικοί στόχοι του Ταμείου, όπως περιγράφονται στο άρθρο 3 της απόφασης, είναι: α) η προώθηση της θεσμοθέτησης και εφαρμογής διαδικασιών εισδοχής των υπηκόων τρίτων χωρών, β) η ανάπτυξη και εφαρμογή πολιτικών ένταξης των νεοαφιχθέντων στα κράτη μέλη, γ) η ενίσχυση της ικανότητας των κρατών μελών να αναπτύσσουν, να εφαρμόζουν, να παρακολουθούν και να

αξιολογούν πολιτικές και μέτρα ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών, και δ) η συνεργασία και ανταλλαγή πληροφοριών και βέλτιστων πρακτικών, εντός και μεταξύ κρατών μελών, σχετικά με την ανάπτυξη, εφαρμογή, παρακολούθηση και αξιολόγηση των πολιτικών ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών .

Το Ταμείο προάγει το διαπολιτισμικό διάλογο, που θεωρείται απαραίτητο εργαλείο προκειμένου να γίνει πράξη η ένταξη –όπως την εννοούμε– ως μία δυναμική αμφίδρομη διαδικασία προσαρμογής των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες και προσαρμογής των τοπικών κοινωνιών στην καινούργια τους σύνθεση. Αναλαμβάνει, επίσης, τη χρηματοδότηση δράσεων σε επιλεγμένους τομείς, όπως δράσεις που οδηγούν στην ανταλλαγή καλών πρακτικών μεταξύ των κρατών μελών ή αυτές που στοχεύουν στην ενίσχυση των μεταναστών όπως: α) μαθήματα γλώσσας και ιστορίας, β) προαγωγή των διαπολιτισμικών δεξιοτήτων τους, γ) προαγωγή της ευαισθητοποίησης της κοινωνίας και ιδιαίτερα των ατόμων που έρχονται σε άμεση επαφή με το μεταναστευτικό πληθυσμό (π.χ. σεμινάρια).

Θα πρέπει, επίσης, να υπογραμμιστεί η έγκριση από την Επιτροπή του προγράμματος «**Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών**» (European Agenda for Integration) της 20/7/2011 στο πλαίσιο των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 25-26 Μαρτίου 2010 (Europe 2020 Strategy) και του Προγράμματος της Στοκχόλμης. Η ατζέντα αυτή στοχεύει να διευκολύνει την ένταξη μέσω της συμμετοχής στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή της Ε.Ε., αναπτύσσοντας νέους μηχανισμούς και εργαλεία που θα υποστηρίξουν τις πολιτικές και τις πρακτικές ένταξης στα κράτη μέλη, μέσω καλύτερου συντονισμού και ανταλλαγής εμπειριών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η αποτελεσματική ένταξη πρέπει να διασφαλίζει ότι οι μετανάστες απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα και έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις όπως οι Ευρωπαίοι πολίτες. Οι μετανάστες στην ΕΕ δεν είναι μόνον φορείς πολιτιστικής ποικιλομορφίας, αλλά μπορούν, επίσης, να συμβάλουν ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη και τη σταθερότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η αρμόδια Επίτροπος Εσωτερικών Υποθέσεων C. Malmström «Η επιτυχής ένταξη προϋποθέτει ότι οι μετανάστες έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν πλήρως στις νέες κοινότητές τους». Η Επιτροπή με μια νέα δέσμη μέτρων που προτείνει στοχεύει να διευκολύνει την ένταξη με την εκμάθηση γλωσσών, την ευκολότερη πρόσβαση στην απασχόληση, την

εκπαίδευση και κατάρτιση και την καταπολέμηση των διακρίσεων. Οι πολιτικές ένταξης ανήκουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών. Η Ε.Ε. μπορεί να προσφέρει στήριξη και κίνητρα μέσω της χρηματοδότησης, του συντονισμού των πολιτικών και της διευκόλυνσης της ανταλλαγής βέλτιστων πρακτικών

Εθνικό θεσμικό πλαίσιο

Στην Ελλάδα το νομοθετικό πλαίσιο για τη μετανάστευση άρχισε να εφαρμόζεται τα τελευταία είκοσι χρόνια λόγω της αθρόας εισδοχής μεταναστών στη χώρα μας. Σήμερα υπάρχει κωδικοποίηση της νομοθεσίας για την είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια με το ν. 3386/2005 (ΦΕΚ Α' 212), όπως αυτός τροποποιήθηκε με 15 μεταγενέστερους νόμους. Η εθνική πολιτική ακολουθεί το διαχωρισμό που κάνει και η κοινοτική μεταναστευτική πολιτική μεταξύ των νόμιμων και των παρανόμων μεταναστών. Κοινός τόπος των νόμων είναι ευνοϊκή μεταχείριση των πρώτων, η εφαρμογή της αρχής της δίκαιης μεταχείρισης που προκύπτει από την αρχή της «ίσης μεταχείρισης» των κοινοτικών πολιτών (Παπαγιάννης, 2001: 42), η αναγνώριση σε αυτούς προοπτικών ενσωμάτωσης στη χώρα καθώς και η λήψη αποτρεπτικών μέτρων για την αντικανονική μετανάστευση.

Πριν την κωδικοποίηση της νομοθεσίας υπήρξαν στη δεκαετία του 1990 ο ν. 1975/1991 και τα π.δ 358/1997 και 359/1997, τα οποία κινούνταν σε μια αποτρεπτική λογική και είχαν ως βασικό στόχο τη μείωση της δυσαναλογίας μεταξύ νόμιμων και αντικανονικών μεταναστών (Σαρρής, 2008: 28). Στη συνέχεια ο ν. 2910/2001 προσπάθησε να αντιμετωπίσει τα κενά και τις δυσλειτουργίες της προηγούμενης διαδικασίας επιχειρώντας να ρυθμίσει ζητήματα κοινωνικής ένταξης των μεταναστών, ιδιαίτερα όσον αφορά την παιδεία, την υγεία, την οικογενειακή κατάσταση και την εργασία. Θέσπισε, όμως, εξαιρετικά γραφειοκρατική μέθοδο, που υποχρέωνε τους αλλοδαπούς να πάρουν ξεχωριστές άδειες (άδεια εργασίας και άδεια διαμονής) για το ίδιο χρονικό διάστημα από διαφορετικές υπηρεσίες.

Ο ν. 3386/2005 προσπάθησε να εξορθολογίσει το πλαίσιο εστιάζοντας στο τρίπτυχο νομιμότητα-δικαιώματα-κοινωνική ένταξη, λαμβάνοντας υπόψη ότι η εθνική πολιτική υπαγορεύεται από τις Οδηγίες και τους Κανονισμούς της «κοινοτικοποιημένης»

πλέον μεταναστευτικής πολιτικής της Ε.Ε.³³ Ο νόμος αυτός είχε αρκετά θετικά στοιχεία με κυριότερα την απλοποίηση της διαδικασίας χορήγησης άδειας διαμονής και την έγκαιρη ενσωμάτωση των κοινοτικών Οδηγιών, παρουσίασε, όμως, και σημαντικά μειονεκτήματα, με σημαντικότερο όλων την υπερβολικά μεγάλη καθυστέρηση στην έκδοση αδειών παραμονής, αφού τις περισσότερες φορές δίνονταν εκ των υστέρων με αποτέλεσμα η διαδικασία να είναι μάλλον ατελέσφορη (Σαρρής, 2008:36). Εντούτοις, σήμερα, ο νόμος αυτός με τις συμπληρώσεις και τις τροποποιήσεις που ακολούθησαν αποτελεί την κωδικοποιημένη νομοθεσία για την είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια³⁴.

Στη συνέχεια ο ν. 3536/2007, ο οποίος τροποποίησε και συμπλήρωσε το ν. 3386/2005, προσπάθησε να επιλύσει γραφειοκρατικά προβλήματα που εμφανίστηκαν κατά την εφαρμογή του προηγούμενου νόμου και τα οποία κυρίως σχετιζόνταν με τη μετάβαση από το καθεστώς του ν. 2910/2001 σε αυτό του ν. 3386/2005 καθώς και στην ανάγκη ενσωμάτωσης ορισμένων κοινοτικών οδηγιών στην εθνική μας νομοθεσία. Με το ν. 3536/2007 αναδιατυπώθηκαν οι γενικές προϋποθέσεις δικαιώματος διαμονής, οι προϋποθέσεις ανανέωσης άδειας διαμονής και οι ρυθμίσεις διαδικασίας μετάκλησης. Μία από τις πιο σημαντικές καινοτομίες του νόμου αφορά στις προϋποθέσεις χορήγησης άδειας διαμονής για αόριστη διάρκεια, αφού το κρίσιμο σημείο είναι η συμπλήρωση δεκαετούς νόμιμης διαμονής στη χώρα, ανεξάρτητα από το είδος των αδειών διαμονής που κατείχε ο ενδιαφερόμενος. Παρά τις βελτιώσεις που επέφερε, ο νόμος αυτός δεν τόλμησε το ποιοτικό άλμα για την πραγματική και ουσιαστική ενσωμάτωση των

³³ Συγκεκριμένα έχουν εκδοθεί: ο Κανονισμός (ΕΚ) 1030/2002 του Συμβουλίου για την καθιέρωση αδειών διαμονής ενιαίου τύπου για τους υπηκόους τρίτων χωρών (L. 157/2002), όπως τροποποιήθηκε με την περίπτωση α' της παρ. 1 του άρθρου 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 380/2008 (EE L 115 της 29ης Απριλίου 2008), ο Κανονισμός (ΕΚ) 859/2003 για την κοινωνική ασφάλιση των υπηκόων τρίτων χωρών (L. 124/2003), η Οδηγία 2002/90/ΕΚ του Συμβουλίου για τον ορισμό της παράνομης εισόδου, διέλευσης και διαμονής (L. 328/2002), η Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (L. 124/2003), η Οδηγία 2003/109 /ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (L. 16/2004), η Οδηγία 2004/81 /ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών θύματα εμπορίας ανθρώπων ή συνέργειας στη λαθρομετανάστευση, που συνεργάζονται με τις αρμόδιες αρχές (L. 261/2004). Βλ. ενδεικτικά σε Παπασιωπη-Πασιά (2007) σελ. 202, Ξ. Κοντιάδη (2007) σελ. 52.

³⁴ Προς τροποποίηση και συμπλήρωση του ν. 3386/2005 ακολούθησαν οι νόμοι 3448/2006, 3536/2007, 3613/2007, 3649/2008, 3731/2008, 3772/2009, 3838/2010, 3846/2010, 3870/2010, 3875/2010, 3879/2010 3900/2010, 3907/2011, 4018/2011, 4055/2012.

οικονομικών μεταναστών στο ελληνικό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό σύστημα αξιών και σχέσεων.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο ν. 3838/2010 που επιφέρει αλλαγές στην κτήση της ελληνικής ιθαγένειας, στη διαδικασία πολιτογράφησης και στην αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων στους αλλοδαπούς. Πιο συγκεκριμένα, με το άρθρο 1 παρ. 2 του ν. 3838/2010 εισάγονται δύο προϋποθέσεις κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από τη λεγόμενη «δεύτερη γενιά μεταναστών», η γέννηση του αλλοδαπού στην Ελλάδα ή εναλλακτικά έχοντας ολοκληρώσει την παρακολούθηση έξι τάξεων στο ελληνικό σχολείο με σχετική δήλωση των γονέων τους ή των ιδίων όταν ενηλικιωθούν.

Τέλος αξίζει να αναφερθεί η πιο πρόσφατη εξέλιξη με την έκδοση του ν. 4018/2011 (ΦΕΚ Α΄ 215/30.9.2011) που αφορά στην αναδιοργάνωση του συστήματος αδειοδότησης για τη διαμονή αλλοδαπών στη χώρα υπό όρους αυξημένης ασφάλειας. Με το άρθρο 2 παρ. 1 του νόμου, η αρμοδιότητα των δήμων της χώρας για την παραλαβή των αιτήσεων πολιτών τρίτων χωρών για τη χορήγηση ή την ανανέωση άδειας διαμονής, καθώς και την επίδοση σε αυτούς των αποφάσεων, που εκδίδονται σε συνέχεια των σχετικών αιτήσεων, μεταφέρεται στις Υπηρεσίες Αλλοδαπών και Μετανάστευσης των Αποκεντρωμένων Διοικήσεων, στη χωρική αρμοδιότητα των οποίων αυτοί υπάγονται. Στόχος του νομοθέτη είναι να καταστήσει τις εν λόγω υπηρεσίες ως υπηρεσίες μιας στάσης για το σύστημα αδειοδότησης των αλλοδαπών.

Το εθνικό θεσμικό πλαίσιο όπου οι νόμοι 1975/1991, 2910/2001, 3386/2005, 3536/2007, 3838/2010 και οι άλλοι που τροποποίησαν και συμπλήρωσαν τον 3386/2005 που αποτελεί πλέον την κωδικοποιημένη νομοθεσία για την είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια συγκρότησαν μαζί με τα εκτελεστικά διατάγματα, τις υπουργικές αποφάσεις και τις εγκυκλίους ένα συνεκτικό και διαρκώς ανανεούμενο πλέγμα διατάξεων, που προσπάθησε να ομαλοποιήσει τις συνθήκες εισόδου, παραμονής και ένταξης των μεταναστών στα υποσυστήματα του κοινωνικού κράτους.

Αξιοσημείωτο είναι ότι το εθνικό θεσμικό πλαίσιο εναρμονίζεται πλέον με τις βασικές αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αφορούν την κοινή πολιτική μετανάστευσης. Πιο συγκεκριμένα, τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα ενσωμάτωσε στο εθνικό δίκαιο μια σειρά κοινοτικών οδηγιών. Αρχικά τις Οδηγίες 2000/43/ΕΚ για ίση

μεταχείριση των ατόμων ανεξάρτητα από τη φυλετική ή εθνική τους καταγωγή και 2000/78/EK που θέτει το γενικό πλαίσιο για ίση μεταχείριση στον τομέα της απασχόλησης.³⁵ Στη συνέχεια, με το Π.Δ. 131/2006 ενσωμάτωσε στην ελληνική νομοθεσία την Οδηγία 2003/86/EK σχετικά με το δικαίωμα της οικογενειακής επανένωσης για τους υπηκόους τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στην ελληνική επικράτεια. Επιπλέον, σημαντική υπήρξε η προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στην Οδηγία 2003/109/EK σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, που έγινε με το Π.Δ. 150/2006. Επίσης το Π.Δ. 106/2007 ενσωματώνει στην ελληνική νομοθεσία την Οδηγία 2004/38/EK σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών.

Παρά όμως την προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας και την εναρμόνισή της με το κοινοτικό/ενωσιακό δίκαιο παραμένουν κάποια ελλείμματα και αστοχίες στα θέματα ένταξης των μεταναστών. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα στην εθνική νομοθεσία είναι οι καθυστερήσεις στην εξέταση του ασύλου. Είναι γεγονός ότι πολλοί από τους αλλοδαπούς που έρχονται στην Ελλάδα ισχυρίζονται ότι διώκονται στη χώρα τους και γι' αυτό το λόγο κάνουν αίτηση χορήγησης πολιτικού ασύλου. Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη που παρέχονται επίσημα στην Έπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, το 2010 κατατέθηκαν στην Ελλάδα 10.273 αιτήσεις ασύλου, από τις οποίες εξετάστηκαν οι 3.453 και απορρίφθηκαν οι 3.348. Χαρακτηριστικό είναι ότι από τις αιτήσεις ασύλου αυτές που εκκρεμούσαν στα τέλη του 2010 ήταν περισσότερες από 55.000. Αυτό δείχνει μια υπέρμετρη καθυστέρηση των ελληνικών αρχών να εξετάσουν αιτήσεις ασύλου και σε πρωτοβάθμια και σε δευτεροβάθμια διαδικασία.

Ένα δεύτερο σημαντικό ζήτημα που αφορά στη νομιμοποίηση των μεταναστών είναι η εργασία και η προσκόμιση των απαραίτητων ενσήμων ως βασική προϋπόθεση. Είναι γεγονός ότι λόγω της αδήλωτης ή και μαύρης εργασίας ένα μεγάλο μέρος των

³⁵ Οι δύο αυτές Οδηγίες ενσωματώθηκαν στο ελληνικό δίκαιο με τον ν. 3304/2005. Σκοπός του νόμου είναι η θέσπιση του γενικού πλαισίου ρύθμισης για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Βλέπε αναλυτικά σε Ν. Σαρρή, «το θεσμικό πλαίσιο καταπολέμησης των διακρίσεων» σε Δ. Μπαλούρδο, Μ. Χρυσάκη (επιμ.), *Καταπολέμηση των διακρίσεων: Τάσεις, προκλήσεις, πολιτικές*, ιδίως σελ. 74 επ.

μεταναστών που εργάζεται δεν είναι ασφαλισμένοι, όπως και οι εργαζόμενοι σε εποχιακές εργασίες. Αυτό αποτελεί μεγάλο πρόβλημα, αφενός, για τα ασφαλιστικά ταμεία που χάνουν εισφορές των εργαζομένων και, αφετέρου, για τους μετανάστες που δεν μπορούν να αποδείξουν την εργασία τους για μεγάλο χρονικό διάστημα, στερούμενοι έτσι τυπικά των προϋποθέσεων που ο νόμος θέτει για τη νομιμοποίησή τους. Είναι πολύ σημαντικό για το ασφαλιστικό σύστημα της Ελλάδας αν μερικές χιλιάδες μεταναστών, στη μεγάλη πλειονότητα νέοι, εγγραφούν στα ασφαλιστικά ταμεία, αφού αυτό θα ανακουφίσει σημαντικά το ασφαλιστικό σύστημα λόγω κυρίως της μεγάλης προθεσμίας ωρίμασης των συνταξιοδοτικών τους δικαιωμάτων (Πετράκου, Κόντης, 2007· Μητρόπουλος, 2008).

Διαχρονικά, επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι οι ελληνικές αρχές καθυστερούσαν υπέρμετρα στην παροχή αδειών λόγω της υπέρμετρης γραφειοκρατίας και της εμπλοκής πολλών υπουργείων, υπηρεσιών και φορέων. Αυτό επισημαίνεται συχνά και στις εκθέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη και αποδεικνύεται και από τις συχνές αλλαγές του νομοθετικού πλαισίου που στις εισηγητικές τους εκθέσεις επικαλούνταν την αποτροπή γραφειοκρατικών προβλημάτων.

Τέλος στο ειδικότερο ζήτημα της ιδιότητας του «επί μακρόν διαμένοντος» υπήρξε ζήτημα συμφωνίας του ν. 3386/2005 με την Οδηγία 2003/109/EK, όσον αφορά το χρονικό σημείο έναρξης της πενταετούς νόμιμης διαμονής, αφού η Οδηγία όριζε την ημερομηνία δημοσίευσής της δηλ. 23-1-2004, αλλά, σύμφωνα με το άρθρο 98 του νόμου, η ισχύς του αρχίζει από 1-1-2006. Συμπερασματικά, με το νόμο οι αλλοδαποί στερούνταν των δικαιωμάτων για τρία χρόνια, ενώ αυτοί που θα επεδίωκαν την απόκτηση νόμιμης παραμονής, κατά το ελληνικό δίκαιο, δεν θα είχαν τις εγγυήσεις του κοινοτικού νομικού καθεστώτος, εφόσον θα υπάγονταν σε καθεστώς ελληνικού εσωτερικού δικαίου, χωρίς το δικαίωμα διαμονής σε άλλα κράτη-μέλη (Μητρόπουλος, 2008: 170).

Ο θεσμός των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών

Ο θεσμός των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών (ΣΕΜ) προβλέπεται στο Άρθρο 78 του ν. 3852/2010 (ΦΕΚ Α' 87/7.6.2010) «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης». Πρόκειται για ένα

συμβουλευτικό όργανο που λειτουργεί σε κάθε δήμο, συγκροτείται με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου και έχει ως κύριο έργο την καταγραφή και τη διερεύνηση προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες που κατοικούν μόνιμα στην περιφέρεια του δήμου και με στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νόμου, η αναγκαιότητα του θεσμού επιβάλλεται για την ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών στην τοπική κοινωνία.

Δεν είναι πάντως η πρώτη φορά που καλούνται τα όργανα τοπικής αυτοδιοίκησης να αναλάβουν δράση σε τοπικό επίπεδο για το ζήτημα της μετανάστευσης. Πιο συγκεκριμένα, ο ν. 3463/2006 (ΦΕΚ Α΄ 114/8.6.2006) γνωστός ως Κώδικας Δήμων και Κοινοτήτων καθιερώνει σε ειδικό άρθρο (214 ΔΚΚ) την υποχρέωση των δημοτικών και κοινοτικών αρχών να διαβουλεύονται με ενδιαφερόμενες ομάδες -στις οποίες προφανώς συγκαταλέγονται και οι αλλοδαποί- όποτε εκπονούνται προγράμματα δράσης, εκδίδονται κανονιστικές πράξεις, ή λαμβάνονται αποφάσεις «γενικού ενδιαφέροντος». Αυτό αποτελεί ένα πρώτο βήμα και μια θετική εξέλιξη, εφόσον εφαρμοστεί στην πράξη γιατί ενισχύει το θεσμό συμμετοχής του πολίτη και την ευρύτερη κοινωνική ένταξη των μεταναστών.

Τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών προέκυψαν ως θεσμός μέσα από αναγκαιότητες. Πρώτα από όλα υπήρξε αίτημα ενεργών πολιτών και δημάρχων των τοπικών κοινωνιών το να αντιμετωπιστούν, σε τοπικό επίπεδο, θεσμικά ζητήματα που απασχολούν τους μετανάστες. Προς επίρρωση αυτού μπορούμε να δούμε καινοτόμες πρωτοβουλίες και ουσιαστικές προσπάθειες συγκεκριμένων δημάρχων και δημοτικών συμβουλίων για την ένταξη μεταναστών ακόμη και πριν τη θέσπιση του ν. 3852/2010. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το Δήμο Κορυδαλλού και το Δήμο Συκεών. Ένας άλλος λόγος ήταν η αναγκαιότητα εναρμόνισης της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής με οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και καλές πρακτικές που ακολουθούνται από εταίρους μας ως προς την ένταξη των μεταναστευτικών ομάδων. Τέλος, δεν πρέπει να παραγνωριστεί η διεκδίκηση εκ μέρους των μεταναστών, ιδίως εκείνων που ζούσαν πολλά χρόνια στην Ελλάδα, ενός πιο ενεργού ρόλου και αναζήτησης έκφρασης πολιτικού λόγου σε θεσμικά όργανα της Ελληνικής Πολιτείας.

Σύμφωνα με το άρθρο 78 του ν. 3852/2010, τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών αποτελούνται από 5 έως 11 μέλη, τα οποία ορίζονται από το οικείο δημοτικό συμβούλιο.

Η θητεία των ΣΕΜ διαρκεί πέντε χρόνια. Ως μέλη ορίζονται δημοτικοί σύμβουλοι, εκπρόσωποι φορέων μεταναστών, εφόσον η έδρα αυτών ή παραρτήματος βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του οικείου δήμου, ή εκπρόσωποι που επιλέγονται από την κοινότητα των μεταναστών που κατοικούν μόνιμα στον οικείο δήμο, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπει σχετικός κανονισμός, που εκδίδει με απόφασή του το οικείο δημοτικό συμβούλιο, καθώς και εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων οι οποίοι αναπτύσσουν εντός της διοικητικής περιφέρειας του οικείου δήμου δράση σχετική με τα προβλήματα των μεταναστών. Με την ίδια απόφαση ορίζεται πρόεδρος στο Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών ένας εκ των δημοτικών συμβούλων μελών του. Στα παραπάνω συμβούλια ορίζονται υποχρεωτικά ως μέλη αλλοδαποί δημοτικοί σύμβουλοι που έχουν τυχόν εκλεγεί. Η συμμετοχή στα ανωτέρω συμβούλια είναι τιμητική και άμισθη.

Έργο των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών είναι η καταγραφή και διερεύνηση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μόνιμα διαμένοντες στο δήμο μετανάστες ως προς την ένταξή τους στην τοπική κοινωνία, την επαφή τους με τη δημοτική αρχή ή/και τις δημόσιες αρχές. Επίσης, η υποβολή εισηγήσεων προς το δημοτικό συμβούλιο για την ανάπτυξη τοπικών δράσεων προώθησης της ομαλής κοινωνικής τους ένταξης, για την οργάνωση συμβουλευτικών υπηρεσιών από τις δημοτικές υπηρεσίες με σκοπό την επίλυση προβλημάτων που αντιμετωπίζουν σε τοπικό επίπεδο, για τη διοργάνωση σε συνεργασία με τον οικείο δήμο εκδηλώσεων ευαισθητοποίησης και ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής του τοπικού πληθυσμού. Επιδιώκεται, επίσης, η συνεργασία με υπουργεία και άλλους φορείς για θέματα όπως η εκπαίδευση, η ομαλή ενσωμάτωση και η πολιτογράφηση των μεταναστών.

Από τα αναφερόμενα στο νόμο δύο σημεία μπορούν εκ πρώτης όψεως να επισημανθούν. Πρώτον, διαφαίνεται ο καταλυτικός ρόλος του οικείου δημοτικού συμβουλίου για να δημιουργήσει το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών, αφού επαφίεται μάλλον στη διακριτική του ευχέρεια η συγκρότησή του. Δεύτερον, η σύσταση κανονισμού λειτουργίας των ΣΕΜ, από τον οποίο θα καθορίζεται ο τρόπος λειτουργίας τους, είναι αποκλειστικό έργο του οικείου δημοτικού συμβουλίου, πράγμα που σημαίνει ότι μπορούν να υπάρξουν αρκετές αποκλίσεις και αντιφάσεις. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι υπήρξε ένα σχέδιο κανονισμού που στάλθηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης στους περισσότερους δήμους ως

πλαίσιο λειτουργίας, το οποίο θα λειτουργούσε μάλλον ως «οδηγός», το οποίο άλλοι δήμοι όπως, π.χ., ο δήμος Πάτρας ακολούθησαν, άλλοι όπως ο Δήμος Αθήνας δήλωσαν ότι δεν το έλαβαν ή δεν ενημερώθηκαν για την ύπαρξή του,³⁶ ενώ άλλοι το αγνόησαν. Ο οικείος κανονισμός θα προσδιορίζει και τον τρόπο εκλογής των εκπροσώπων. Από τα παραπάνω προκύπτει αναμφισβήτητα ότι το νομικό πλαίσιο εμφανίζεται πολύ ασαφές, αφού στην ουσία πρόκειται για κατευθυντήριες γραμμές. Επίσης στο νόμο δεν υπάρχει καμιά διαβάθμιση σχετικά με τον αριθμό των μελών του Συμβουλίου ανάλογα με τον πληθυσμό του δήμου.

Από το σχέδιο κανονισμού που εκπονήθηκε μπορούμε να επισημάνουμε ορισμένα διαδικαστικά ζητήματα λειτουργίας. Πρώτον, η σύγκληση του ΣΕΜ γίνεται μία φορά κάθε δύο μήνες υποχρεωτικά ακόμη και αν δεν υπάρχουν θέματα προς συζήτηση· επίσης, όποτε το ζητήσει το 1/3 τουλάχιστον του συνολικού αριθμού των μελών του συμβουλίου και, τέλος, όποτε ανακύπτουν θέματα με κατεπείγοντα χαρακτήρα, τα οποία επιβάλλουν την άμεση σύγκλησή του. Δεύτερον, όσον αφορά τις συνεδριάσεις αυτές, είναι δημόσιες και τηρούνται πρακτικά που υπογράφονται από όλα τα μέλη που συμμετέχουν στη συνεδρίαση. Το ΣΕΜ συνεδριάζει νόμιμα εφόσον έχει απαρτία, δηλαδή τα παρόντα είναι περισσότερα από τα απόντα μέλη. Αν μετά από δύο συνεχείς προσκλήσεις το Συμβούλιο δεν έχει απαρτία, συνεδριάζει μετά από τρίτη πρόσκληση εφόσον τα μέλη που είναι παρόντα αποτελούν το 1/3 τουλάχιστον του συνολικού αριθμού των μελών του. Τέλος οι αποφάσεις λαμβάνονται με φανερή ψηφοφορία.

Αποτίμηση του θεσμού

Με τη δημιουργία των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών αναδεικνύεται η βούληση της ελληνικής πολιτείας να αναπτύξει ένα δημοκρατικό θεσμό, ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ που αφορά στη νόμιμη μετανάστευση και τη σταδιακή ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών στις χώρες υποδοχής. Το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών (άρθρο 78) συμπεριλαμβάνεται στους θεσμούς

³⁶ Τα στοιχεία αυτά μας δόθηκαν από εκπροσώπους στα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών και συγκεκριμένα στην Αθήνα από την πρόεδρο του ΣΕΜ κ. Μ. Κουβέλη, στην Πάτρα από μέλος του ΣΕΜ και δημοτική σύμβουλο.

διαβούλευσης μαζί με τη Δημοτική Επιτροπή Διαβούλευσης (άρθρο 76) και τον Συμπαραστάτη του Δημότη και της Επιχείρησης (άρθρο 77). Αυτό δείχνει την πρόθεση του νομοθέτη να φέρει πιο κοντά τους πολίτες με τη διοίκηση σε τοπικό επίπεδο, υιοθετώντας τη λογική της Λευκής Βίβλου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2001, ώστε οι αποφάσεις να λαμβάνονται πιο κοντά στον πολίτη (*ever closer to the citizen*) στο πλαίσιο της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης (*multilevel governance*). Επίσης, με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να αναπτυχθεί οριζόντια συνεργασία με σκοπό την αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση του πολίτη.

Στα θετικά στοιχεία του νέου θεσμού θα συμπεριλαμβάναμε ότι είναι η πρώτη φορά που δίνεται η δυνατότητα στους μετανάστες να συμμετέχουν ενεργά σε ένα θεσμικό όργανο το οποίο προβλέπεται πλέον από το νόμο. Το όργανο αυτό ασφαλώς συμβάλλει στην ορατότητα της πληθυσμιακής ομάδας των μεταναστών σε επίπεδο οργάνωσης της τοπικής κοινωνίας και στην ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών. Τα οφέλη από τη δημιουργία του νέου θεσμού μπορεί να καταγραφούν τόσο για τους μετανάστες όσο και για τον τοπικό πληθυσμό. Για την πρώτη κατηγορία μπορεί να ειπωθεί ότι τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών προάγουν τη συμμετοχή των μόνιμων και νόμιμων μεταναστών στα κοινά, τη συλλογική έκφρασή τους και την εμπλοκή τους σε διαδικασίες συλλογικής δράσης και αντιπροσώπευσης. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο ν. 3838/2010 προβλέπει τη συμμετοχή των αλλοδαπών στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης α' βαθμού, κατ' αναλογία με τα ισχύοντα για τους πολίτες της Ε.Ε., και αποβλέπει στην εναρμόνιση της εθνικής νομοθεσίας με τη Σύμβαση για τη συμμετοχή των αλλοδαπών στη δημόσια ζωή σε τοπικό επίπεδο του Συμβουλίου της Ευρώπης (1992) και του Προγράμματος της Στοκχόλμης. Η έλλειψη γλωσσικών δεξιοτήτων και η απομόνωση των μεταναστών σε μειονεκτούσες γειτονιές θεωρούνται τα κύρια εμπόδια για την ένταξη. Για τη δεύτερη κατηγορία, δηλαδή για τους κατοίκους των τοπικών κοινοτήτων, μπορούμε να πούμε ότι ο θεσμός συμβάλλει στην αναγνώριση των μεταναστών σε τοπικό επίπεδο ως συμπολιτών και όχι ως «αλλοδαπών», άρα όχι ως «άλλων», αποτρέποντας έτσι φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας, βοηθάει στη συνειδητοποίηση των προβλημάτων των μεταναστών στην προσπάθεια ένταξής τους στην τοπική κοινωνία, καθώς και στην πολιτιστική αναγνώριση και αποδοχή διαφορετικών ομάδων πολιτών που συνυπάρχουν ως κάτοικοι στα όρια του Δήμου.

Αποτέλεσμα αυτού είναι η αποτροπή συναισθημάτων ανασφάλειας και διακρίσεων και η ομαλή συνύπαρξη Ελλήνων και μεταναστών.

Από την άλλη μεριά μπορεί να υποστηριχθεί ότι η επιτυχία ή αποτυχία ενός θεσμού κρίνεται στην πράξη. Καθοριστικός παράγοντας για τη σύσταση ενός ΣΕΜ είναι η ύπαρξη πολιτικής βούλησης των δημοτικών αρχών. Μέχρι σήμερα το 15% περίπου των δήμων της χώρας έχει συστήσει ΣΕΜ ή πρόκειται σύντομα να συστήσει.³⁷ Αναμφισβήτητα το νομικό πλαίσιο παρέχει μεγάλη διακριτική ευχέρεια στο οικείο δημοτικό συμβούλιο, αφενός, για τη συγκρότηση και, αφετέρου, για τη λειτουργία του ΣΕΜ, αφού αυτό εκδίδει τον κανονισμό λειτουργίας, που ουσιαστικά καθορίζει τα σχετικά ζητήματα λειτουργίας. Αναφέρεται μάλιστα ρητά στο νόμο ότι συγκροτείται ΣΕΜ σε κάθε δήμο, αλλά αυτό στην πράξη εξαρτάται από την πληθυσμιακή παρουσία των μεταναστών σε κάθε δήμο και την ουσιαστική βούλησή τους για πολιτική συμμετοχή.³⁸ Επίσης, για τους εκπρόσωπους φορέων μεταναστών θα πρέπει η έδρα τους ή παράρτημά της να βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του οικείου δήμου.³⁹ Ένα ακόμη κρίσιμο σημείο για την επίτευξη του θεσμού είναι η συλλογική βούληση των τοπικών κοινωνιών για συμμετοχική πολιτική και κοινωνική δράση με σκοπό την από κοινού διαμόρφωση του τοπικού βίου.

Ουσιαστική ένταξη των μεταναστών μπορεί να υπάρξει μόνο σε τοπικό επίπεδο. Για το λόγο αυτόν και με βάση την αρχή της επικουρικότητας μεταβιβάζονται αρμοδιότητες στις τοπικές κοινωνίες ώστε να μπορέσουν να παίξουν έναν καταλυτικό ρόλο στην ομαλή ένταξη των μεταναστών. Η λογική είναι ότι κάθε περιφέρεια και κάθε δήμος αντιμετωπίζει διαφορετικά προβλήματα και συνεπώς τα προβλήματα αυτά πρέπει να λυθούν σε τοπικό επίπεδο. Η ευρωπαϊκή εμπειρία δείχνει ότι οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, ήδη από τη δεκαετία του 1990, προσλαμβάνουν για τις ανάγκες των

³⁷ Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από συνδυασμό στοιχείων που βασίζονται, αφενός, σε πρωτογενή διαδικτυακή έρευνα του ΕΚΚΕ, στην οποία από τους 325 δήμους απάντησαν μόνο 23, αφετέρου, από την επίσημη ιστοσελίδα των οικείων δήμων.

³⁸ Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα στο Δήμο Νάξου και Μικρών Κυκλάδων όπου για τη συγκρότηση του ΣΕΜ με δημόσια ανακοίνωση που δημοσιεύθηκε στον τοπικό Τύπο, μεταδόθηκε ραδιοφωνικά και τοιχοκολλήθηκε στα ΚΕΠ και στο γραφείο εξυπηρέτησης αλλοδαπών σε τρεις γλώσσες, κλήθηκαν οι μετανάστες να καταθέσουν υποψηφιότητα και να διενεργηθούν εκλογές στις 8 Μαΐου 2011 αλλά δεν υπήρξε συμμετοχή ούτε για υποψηφιότητες ούτε για τις εκλογές.

³⁹ Στο Δήμο Καλλιθέας, η τυπική συγκρότηση του Συμβουλίου προσκρούει στο γεγονός ότι μέχρι τούδε δεν έχουν συσταθεί και αναγνωρισθεί από το Πρωτοδικείο οργανώσεις μεταναστών με έδρα στο Δήμο Καλλιθέας. Ο Δήμος διατηρεί πάντως σταθερή επικοινωνία με εκπροσώπους μεταναστών, οι οποίοι έχουν αναλάβει σχετική πρωτοβουλία.

δήμων ένα σταθερά αυξανόμενο αριθμό μεταναστών στο πλαίσιο των πολιτικών ενσωμάτωσης. Πρωτοπόροι υπήρξαν δήμοι στη Δανία, Φιλανδία και Ολλανδία, ενώ σταδιακά τους ακολούθησε μεγάλος αριθμός δήμων στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε.⁴⁰ Μπορεί, επίσης, να αναφερθεί ως χαρακτηριστικό παράδειγμα ότι σε τοπικό επίπεδο σε ζητήματα ενσωμάτωσης των μειονοτήτων η ολλανδική πόλη Breda, η Κοπεγχάγη, η Βιέννη έχουν πιο ριζοσπαστική προσέγγιση στο θέμα των μεταναστών από τις αντίστοιχες κεντρικές κυβερνήσεις της Ολλανδίας, της Δανίας και της Αυστρίας.⁴¹ Απορρέει, λοιπόν, αναμφισβήτητα ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι τοπικές κυβερνήσεις είναι εκείνες που σηκώνουν το βάρος της κοινωνικής πολιτικής.

Η ελληνική εμπειρία δείχνει ότι υπάρχουν περιπτώσεις καλών πρακτικών σε κάποιους δήμους. Μια τέτοια είναι ο Δήμος Κορυδαλλού που έχει 3.000 μετανάστες και όπου είχε συσταθεί ένα άτυπο ΣΕΜ πριν το ν. 3852/2010. Εκεί υπήρξε μια στενή συνεργασία των τοπικών αρχών με ΜΚΟ και μεταναστευτικές ομάδες για την καταγραφή του πληθυσμού.⁴² Αυτό συνέπεσε με μια ριζική αναδιάρθρωση του Γραφείου Αλλοδαπών και μια εντατική επικοινωνία των δημοτικών αρχών με τους μετανάστες. Καθιερώθηκε, επίσης, ένας νέος θεσμός το «Φεστιβάλ εθνικών κοινοτήτων» ως ευκαιρία να βγουν προς τα έξω οι μετανάστες και να παρουσιάσουν στοιχεία από την κουλτούρα τους. Πριν από 3,5 χρόνια συγκλήθηκε ένα είδος γενικής συνέλευσης μεταναστών βάσει ηλεκτρονικού μητρώου, όπου έγινε ανοιχτή συζήτηση σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην περιοχή. Αν δει κανείς τα

⁴⁰ Κονδύλη Δ. κ.ά, «Εκπόνηση έρευνας για καλές πρακτικές που εφαρμόζονται στην Ελλάδα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που αφορούν μετανάστριες στον τομέα της απασχόλησης» στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος PROGRESS, ιδίως στο κεφ. 3 που αναφέρεται στην ευρωπαϊκή εμπειρία στον τομέα της απασχόλησης μεταναστριών σελ. 41-86.

⁴¹ CLIP Network, 2008, *Equality and diversity in jobs and services: cities policies for migrants in Europe*. European Foundation for the improvement of living and working conditions, www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles

⁴² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σ. Θωμάκος, ειδικός συνεργάτης του Δημάρχου Στ. Κασιμάτη σε θέματα μεταναστευτικής πολιτικής, «ξεκινήσαμε με τη βοήθεια ανθρώπων που έχουν την τεχνογνωσία και είναι δραστήριοι στον ευρύτερο μεταναστευτικό χώρο, κυρίως άτομα και συλλογικότητες που κινούνται στο χώρο των μη κυβερνητικών οργανώσεων και των μεταναστευτικών ομάδων. Καταφέραμε αρχικά να καταγράψουμε τον πληθυσμό, που ήταν ένα πάρα πολύ σημαντικό βήμα για εμάς, για να μπορούμε να έχουμε την εικόνα των ανθρώπων, δηλαδή ποιοι ακριβώς είναι στο δήμο μας». Επίσης, στο Δήμο Κορυδαλλού εγγράφηκε στους δημοτικούς καταλόγους το 50% των μεταναστών και ψήφισε το 95% αυτών.

προβλεπόμενα στο ν. 3852/2010 σχετικά με τα ΣΕΜ και την πρακτική του δήμου, θα παρατηρήσει ότι ο δήμος είναι πρωτοπόρος.

Προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των δημοτικών αρχών και των τοπικών κοινωνιών βαδίζει και η «Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών» που εγκρίθηκε από την Επιτροπή στις 20/07/2011. Η ατζέντα δίνει έμφαση στην πλήρη συμμετοχή των μεταναστών σε όλες τις πτυχές της συλλογικής ζωής και υπογραμμίζει το βασικό ρόλο των τοπικών αρχών. Όπως επισημαίνει η Επίτροπος Εσωτερικών Υποθέσεων C. Malmström «Η επιτυχής ένταξη προϋποθέτει ότι οι μετανάστες έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν πλήρως στις νέες κοινότητές τους. Η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, η πρόσβαση στην απασχόληση και την εκπαίδευση και η κοινωνικο-οικονομική αυτάρκεια αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία για την επιτυχή ένταξη». Η αποτελεσματική ένταξη πρέπει να διασφαλίζει ότι οι μετανάστες απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα και έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις, όπως οι Ευρωπαίοι πολίτες. Οι μετανάστες στην Ε.Ε. δεν είναι μόνον φορείς πολιτιστικής ποικιλομορφίας, αλλά μπορούν, επίσης, να συμβάλουν ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη και τη σταθερότητα.

Η διαδικασία ένταξης απαιτεί στενή συνεργασία μεταξύ των εθνικών κυβερνήσεων, οι οποίες παραμένουν αρμόδιες για τον καθορισμό των οικείων πολιτικών ένταξης, καθώς και των τοπικών αρχών και μη κυβερνητικών φορέων, οι οποίοι εφαρμόζουν επιτόπου τα μέτρα ένταξης. Η Ε.Ε. στηρίζει παρόμοια μέτρα με τους δικούς της μηχανισμούς και η μελλοντική χρηματοδότηση της Ε.Ε. θα πρέπει να εστιαστεί περισσότερο στην προώθηση της ένταξης σε τοπικό επίπεδο.

Τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών αποτελούν αναμφισβήτητα ένα θετικό βήμα στο πλαίσιο της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, αρκεί να υποστηριχθούν στη λειτουργία τους, αφενός, από τις αρμόδιες δημοτικές αρχές και τις τοπικές κοινωνίες, αφετέρου, από τους μετανάστες με την ενεργό συμμετοχή τους. Συγχρόνως τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών αποτελούν σημαντική εξέλιξη στη διαδικασία ένταξης του μεταναστευτικού πληθυσμού και την κοινωνική συνοχή και μια ευκαιρία για ουσιαστική συμμετοχή των μεταναστών σε ζητήματα που τους αφορούν σε επίπεδο των τοπικών κοινωνιών.

Βιβλιογραφία

- Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου *Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης- Πρόγραμμα Καλλικράτης*, Απρίλιος 2010.
- Αμίτσης Γ., Λαζαρίδης Γ. (επιμ.), 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διατάξεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Βαΐου Ν., Στρατηγάκη Μ. (επιμ.), 2008, *Το φύλο της μετανάστευσης*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Βαρβιτσιώτης Ι., 2006, *Η μεταναστευτική πολιτική της Ευρώπης*, Κοινοβουλευτική Ομάδα του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.
- Βγενόπουλος Κ. (επιμ.), 2001, *Πρόσφυγες και μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Βρέλλης Σ.Β., 2003, *Δίκαιο αλλοδαπών. Τα αλλοδαπά φυσικά πρόσωπα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Διβάνη Λ., 2000, *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), (2010), «*Ετήσια Έκθεση ΕΕΔΑ 2009*», Ιούλιος 2010, www.nchr.gr
- European Commission (2011), *Qualitative Eurobarometer, Migrant Integration - Aggregate Report*, spring 2011.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Τύπου και Επικοινωνίας (2006), *Πώς λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση*, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο.
- Ι.ΜΕ.ΠΟ., 2006, *Πολιτικές ένταξης των μεταναστών: Η ευρωπαϊκή εμπειρία*.
- Ιωάννου Ν., 2003, «Ελληνική μεταναστευτική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στο Συμβούλιο της Ευρώπης», στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης*, Αθήνα, Gutenberg.
- Καραντινός Δ., Χριστοφιλοπούλου Σ., 2010, «Καταπολέμηση των διακρίσεων: Μια προκαταρκτική διερεύνηση», στο Ναούμη Μ., κ.α (επιμ.), *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2010*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Kasimis C., Papadopoulos A.G., 2005, «The Multifunctional Role of Migrants in the Greek Countryside: Implications for the Rural Economy and Society», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 31, Number 1, January 2005, σελ. 99-129.
- Καυάλης Α., Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (επιμ.), (2005), *Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα των μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

- Κονδύλη Δ. κ.ά., 2011, *Εκπόνηση έρευνας για καλές πρακτικές που εφαρμόζονται στην Ελλάδα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που αφορούν μετανάστριες στον τομέα της απασχόλησης*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κόντης Α., Πετράκου Η., Τάτσης Ν., Χλέπας Ν. (επιμ.), 2005, *Ευρωπαϊκή και ελληνική πολιτική ασύλου. Κέντα υποδοχής προσφύγων και αιτούντες άσυλο με απορριφθείσα αίτηση στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), 2007, *Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Κτιστάκης Γ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες, ρατσισμός, ξενοφοβία. Από τη θεωρία στην πράξη*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Α. Σάκκουλα.
- Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μητρόπουλος Α., 2008, *Το τέλος του κοινωνικού κράτους;*, Αθήνα, εκδ. Λιβάνη.
- Μπάγκαβος Χ., Παπαδοπούλου Δ., 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg.
- Νικολακοπούλου και Στεφάνου Η., 2007, «Οι πολιτικές μετανάστευσης και ασύλου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο Ν. Μαραβέγιας, Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.) *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2011, «*Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού (Έκθεση του 2009)*». www.oke.gr
- Παπαγιάννης Δ., 2001, *Ο ευρωπαϊκός χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Σάκκουλα.
- Παπαδοπούλου Γ., 2002, *Θεσμικές καινοτομίες στην μεταχείριση των μεταναστών*, ΤοΣ, 4.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2007, *Νομικό καθεστώς αλλοδαπών. Ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2007, «*Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής : Οι θεσμικές εκκρεμότητες*», στο Κοντιάδης Ξ. και Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., 2007, *Δίκαιο καταστάσεως αλλοδαπών*, Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα .
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., 2007, *Βασικοί νόμοι δικαίου καταστάσεως αλλοδαπών*, Αθήνα, εκδ. Σάκκουλα.

- Παπαστυλιανός Χ., 2010, «Σχόλιο στον Ν. 3838/2010 με τίτλο “Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις”», *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, Ιαν.-Φεβ.2010*, σελ.12-17, εκδ. Σάκκουλα .
- Παύλου Μ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης, κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, ΚΕΜΟ, Αθήνα, εκδ. Κριτική.
- Περράκης Σ., 2006, « Ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας, δικαιοσύνης στην Ε.Ε.», στο Κ. Στεφάνου, Μ. Τσινιτσιζέλης, Α. Φατούρος και Θ. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές*, τόμ. Α, *Ενοποιητική δυναμική, δικαιοταξία, διακυβέρνηση*, Αθήνα, εκδ. ΕΠΕΕΣ-Ι. Σιδέρης.
- Περράκης Σ., Μάστακας Π., 2005, *Μετανάστευση. Νομοθετική πολιτική διεθνών οργανισμών (Ηνωμένα Έθνη-ΕΕ- Συμβούλιο της Ευρώπης κ.ά.)*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Σάκκουλα.
- Πετράκου Η., Κόντης Α., 2007, *Αναλυτική μελέτη για τις επιπτώσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην κοινωνική ασφάλιση*, Αθήνα, ΙΜΕΠΟ.
- Πουλοπούλου-Εκμε Η., 2007, *Η μεταναστευτική πρόκληση*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Σαρρής Ν., 2012, « Το θεσμικό πλαίσιο της καταπολέμησης των διακρίσεων», στο συλλογικό τόμο Μπαλούρδος Δ., Χρυσάκης Μ. (επιμ), *Καταπολέμηση των διακρίσεων: Τάσεις, προκλήσεις, πολιτικές*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Σαρρής Ν., 2009, «Οι αντιφατικές διαστάσεις της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο συλλογικό τόμο Βαρουξή Χ., Σαρρής Ν., Φραγκίσκου Α. (επιμ.), *Ώψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*, εκδ. ΕΚΚΕ, σελ. 61-84.
- Σαρρής Ν., 2008, «Θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο», Κείμενο Εργασίας 2008/18 , Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 76.
- Σιταρόπουλος Ν., 2004, « Η εξέλιξη της αρχής της “δίκαιης μεταχείρισης” των αλλοδαπών εργαζομένων στο υπό εξέλιξη ευρωπαϊκό δίκαιο», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, εκδόσεις ΚΕΜΟ, Κριτική.
- Συνήγορος του Πολίτη, 2010, *Ο Συνήγορος του Πολίτη φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης 2009* [http:// synigoros.gr](http://synigoros.gr)
- Τσακιστράκη Χ., Γρηγορίου Ν., 2005, «Δίκαιο και ετερότητα», *Θεσμοί της ελληνικής κοινωνίας*, τεύχ. 22, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Α. Σάκκουλα.
- Τσούκαλης Λ., 2004, *Ποια Ευρώπη;*, Αθήνα, εκδ. Ποταμός.
- Φακιολάς Ρ., 2005, «Η επιδίωξη κοινής πολιτικής μετανάστευσης στη Ε.Ε.», στο *Τάσεις: Ετήσια Οικονομική Επισκόπηση*.

Χατζής Ν., 2007, *Αλλοδαποί*, Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα.

Χρυσανθάκης Χ., 2010, *Καλλικράτης, Ο νέος νόμος για την αυτοδιοίκηση & την αποκεντρωμένη διοίκηση*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Η εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής και της πολιτικής ενσωμάτωσης στην Ισπανία

Χρήστος Κουρτέλης

Εισαγωγή

Η μεταμόρφωση της Ισπανίας ως χώρας υποδοχής μεταναστών είναι σχετικά πρόσφατη, με αποτέλεσμα η χώρα να μην διαθέτει κάποιο συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ο πρώτος νόμος που έθετε κάποιες αρχές για τη μεταναστευτική πολιτική της χώρας θεσπίστηκε το 1985, λίγο πριν η Ισπανία προσχωρήσει στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Εκείνη την περίοδο στην Ισπανία ζούσαν μόλις 250.000 νόμιμοι μετανάστες (Watts, 1998: 661). Ωστόσο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η κατάσταση άλλαξε τελείως δημιουργώντας ένα διαφορετικό δημογραφικό τοπίο. Σήμερα η χώρα φιλοξενεί πλέον των 5 εκατομμυρίων μεταναστών και το ποσοστό τους έχει υπερβεί το 10% του συνολικού πληθυσμού. Αυτή η εξέλιξη διαλύει τον παραδοσιακό διαχωρισμό μεταξύ του πλούσιου Ευρωπαϊκού Βορρά που λειτουργεί ως αποδέκτης μεταναστών και του φτωχού Νότου που μονάχα στέλνει μετανάστες στο εξωτερικό και κάνει τη χώρα έναν από τους σημαντικότερους μεταναστευτικούς προορισμούς στην ΕΕ. Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο έχει να κάνει με τη χωρική κατανομή των μεταναστών. Οι περιοχές της Μαδρίτης, της Ανδαλουσίας, της Καταλωνίας, της Βαλένθιας, των Βαλεαρίδων και Κανάριων νήσων υποδέχονται τους περισσότερους μετανάστες, σε αντίθεση με αρκετές χώρες της Κεντρικής και Βορειοδυτικής Ευρώπης, όπου η κατανομή του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι περισσότερο ομοιόμορφη.

Το γεγονός πως η χώρα σχετικά πρόσφατα έγινε τόπος προορισμού για τους ξένους μετανάστες αντικατοπτρίζεται και στο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για το νέο φαινόμενο. Αν και η σχετική βιβλιογραφία αναπτύσσεται γρήγορα, το βασικό μέλημα της ακαδημαϊκής (κυρίως ντόπιας) κοινότητας ήταν να παρουσιάζει το περιεχόμενο των υφιστάμενων νόμων και πολιτικών με αποτέλεσμα η μετανάστευση στη χώρα να παρουσιάζεται ως ένα διασυνοριακό φαινόμενο, αποκομμένη από τις πολιτικές που εφαρμόζονται για την ένταξη των μεταναστών (Agrela Romero and Araujo, 2005· Casey, 1998· Lopez Sala, 2005· Moren-Alegret and Solana, 2004· Moren-Alegret, 2005).

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να εξηγήσει τους τρόπους με τους οποίους η Ισπανία αντιμετώπισε αυτή τη νέα πραγματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, ο στόχος του είναι διττός: αφενός, να κινηθεί πέρα από τη νομική-θεσμική περιγραφή των κανόνων που περιβάλλουν το μεταναστευτικό πλαίσιο της χώρας και να αναλύσει την εξέλιξη του ισπανικού μεταναστευτικού πλαισίου, αποκωδικοποιώντας τη στάση του ισπανικού κράτους απέναντι στα κύματα των μεταναστών που άρχισαν να φτάνουν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και, αφετέρου, να εξηγήσει τη σχέση μεταξύ τοπικών και κεντρικών αρχών, αλλά και μεταξύ κράτους και των διαφόρων ομάδων πίεσης σχετικά με τη μεταναστευτική πολιτική της χώρας.

Αρχικά, θα γίνει μια παρουσίαση κάποιων βασικών στοιχείων γύρω από τη μετανάστευση στην Ισπανία. Στη συνέχεια, θα αναλυθούν η μεταναστευτική πολιτική και η πολιτική ένταξης. Σε αυτό το σημείο, δεν θα αναλυθεί μονάχα το περιεχόμενο των κανόνων, αλλά και το πώς αυτοί έχουν εφαρμοστεί. Στην προσπάθεια να μην προβληθούν με φωτογραφικό τρόπο τα θεσμικά στιγμιότυπα αυτής της πολιτικής, αυτή η ανάλυση θα εξηγήσει το ρόλο των διάφορων παραγόντων που έχουν επηρεάσει το ισπανικό μεταναστευτικό πλαίσιο και τη διαδικασία λήψης των ανάλογων αποφάσεων. Τέλος, θα παρουσιαστούν τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης.

Τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στην Ισπανία

Όπως ειπώθηκε, η Ισπανία έως τα μέσα του 1980 λειτουργούσε ως χώρα παροχής φτηνού εργατικού δυναμικού, κυρίως για τις πλουσιότερες χώρες της Δύσης. Οι βασικότεροι προορισμοί ήταν η Γερμανία και η Γαλλία, ενώ, λόγω γλωσσικής συγγένειας, αρκετοί Ισπανοί δοκίμαζαν την τύχη τους και στις χώρες της Λατινικής Αμερικής (Ortega, 2003). Επίσης, η εσωτερική μετανάστευση, κυρίως από τις περιοχές της Εξτρεμαδούρα και της Γαλικίας προς τα τρία βιομηχανικά κέντρα της χώρας (Μαδρίτη, Καταλονία και Χώρα των Βάσκων), καθόριζε την κατανομή του ισπανικού πληθυσμού.

Διάφορες ερμηνείες έχουν αποδοθεί ως προς τους λόγους για τους οποίους η Ισπανία αλλά και οι υπόλοιπες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου μετατράπηκαν από χώρες εξαγωγής μεταναστών σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Πέρα από τις αναφορές στην

παγκοσμιοποίηση, στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου και στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (Castles, 1998· Sassen, 1996· Schnapper, 1994), δύο παράγοντες επηρέασαν (σε διαφορετικό βαθμό) τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου. Ο πρώτος σχετίζεται με τη θεωρία της διπλής αγοράς εργασίας (dual labour market theory) (Piore, 1979). Σύμφωνα με αυτήν, η συνύπαρξη οικονομικών τομέων που παρέχουν προϊόντα υψηλότερης και χαμηλής προστιθέμενης αξίας έστρεψαν το ντόπιο εργατικό δυναμικό (και τους νόμιμους εξειδικευμένους μετανάστες) στους τομείς που παρέχουν καλύτερες αμοιβές, αφήνοντας πολλές θέσεις άδειες, ιδιαίτερα σε μικρές επιχειρήσεις με χαμηλή προστιθέμενη αξία. Ο δεύτερος σχετίζεται με τη συνεχή αστικοποίηση και την εγκατάλειψη της υπαίθρου, αφήνοντας πάλι πολλές κενές αγροτικές θέσεις (King et al., 1997).

Πιο συγκεκριμένα, για την Ισπανία, το τέλος της δεκαετίας του 1980 και η δεκαετία του 1990 σημαδεύτηκαν από χαμηλούς ρυθμούς επενδύσεων συνδυασμένους με οικονομική αναδιάρθρωση, οικονομική κάμψη και ανεργία. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η βιωσιμότητα και η ανταγωνιστικότητα πολλών ντόπιων επιχειρήσεων στηρίζονταν στα φτηνά μεροκάματα, με αποτέλεσμα πολλοί εργοδότες να στρέφονται στην πρόσληψη μεταναστών. Υπ' αυτή την έννοια, η μετανάστευση στην Ισπανία δεν ήταν προϊόν ραγδαίας ανάπτυξης και αποτέλεσμα του κανόνα της προσφοράς και της ζήτησης εργατικού δυναμικού, που αποτελούσε τον πυρήνα της μεταναστευτικής πολιτικής στη μεταπολεμική Γερμανία και στις υπόλοιπες πλούσιες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, αλλά αποτελούσε και απαίτηση των επιχειρηματιών για φτηνά εργατικά χέρια (Calavita, 2005: 68). Μετά το 2000, η εισροή μεταναστών κορυφώθηκε συνοδευόμενη από την εκτόξευση των τιμών των ακινήτων (άρα και της οικοδομικής εργασίας) και της ανάγκης του ισπανικού τουριστικού τομέα για φτηνό εργατικό δυναμικό.

Το 2006, ο μεταναστευτικός πληθυσμός στην Ισπανία ανέρχονταν περί τα 4,5 εκατομμύρια, ενώ το 2010 διάφορες αναφορές τον ανέβαζαν στα 5,6 εκατομμύρια, δηλαδή στο 12% του συνολικού πληθυσμού (Worden, 2010). Σύμφωνα με την Eurostat, οι μεγαλύτερες ομάδες προέρχονται από τη Ρουμανία, το Μαρόκο, τη Βολιβία, την Κολομβία και την Αγγλία και συγκεντρώνονται κυρίως σε πέντε περιοχές (Eurostat, 2008). Πρώτον, στις μεσογειακές ακτές, όπου υπάρχουν οι μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, σημαντικά βιομηχανικά κέντρα, όπως η Βαρκελώνη, η Βαλένθια και το Αλικάντε, αλλά και αγροτικές μονάδες με εξαγωγική δράση, όπως η Αλμέρια. Δεύτερον,

στις Βαlearίδες και στις Κανάριες νήσους, που αποτελούν επίσης δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς. Τρίτον, στην ευρύτερη περιοχή της Μαδρίτης, που αποτελεί και την πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή της Ισπανίας με ιδιαίτερα αυξημένη κατασκευαστική δραστηριότητα. Τέταρτον, στην περιοχή του ποταμού Έβρου, όπου βρίσκονται οι μεγαλύτερες μονάδες οινοποιίας και επεξεργασίας φρούτων. Πέμπτον, στη δυτική και νοτιοδυτική μεριά της χώρας, όπου υπάρχουν και πάλι μεγάλες αγροτικές καλλιέργειες (κυρίως φράουλας και καπνού), αλλά και εξορυκτικές επιχειρήσεις που συγκεντρώνουν κυρίως τους μετανάστες από την Αφρική και την Ανατολική Ευρώπη (Moren-Alegret and Solana, 2004).

Το νομικό πλαίσιο και η εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής και πολιτικής ενσωμάτωσης

Από νομικής πλευράς, η εξέλιξη της ισπανικής μεταναστευτικής πολιτικής χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη ξεκινά από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και φτάνει μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, σηματοδοτώντας την παραγωγή της πρώτης γενιάς των σχετικών ισπανικών νόμων. Η δεύτερη καλύπτει το υπόλοιπο τμήμα της δεκαετίας του 1990, ορίζοντας για πρώτη φορά την υιοθέτηση ενός πλαισίου για την ένταξη των μεταναστών. Η τρίτη ξεκινά το 1999 και φτάνει μέχρι σήμερα και χαρακτηρίζεται από τις αλλαγές στο νομοθετικό πλαίσιο και από μια στροφή στις διαδικασίες ένταξης.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί πως αυτή η περιοδολόγηση μάς βοηθά να εννοιολογήσουμε τη μετανάστευση και την ενσωμάτωση των μεταναστών μέσα στις διαφορετικές πολιτικές συνθήκες της κάθε εποχής. Αυτό το θεωρητικό σχήμα δεν αρνείται τη συνέχεια του ισπανικού νομικού και πολιτικού συστήματος, ιδιαίτερα όσον αφορά τη μετανάστευση. Με τον καιρό η φαρέτρα του κράτους απέναντι στο φαινόμενο εμπλουτίστηκε με νέα νομικά όπλα και οι διάφορες κυβερνήσεις (κεντροδεξιές ή κεντροαριστερές) ακολουθούσαν μια περισσότερο συντηρητική ή προοδευτική στάση απέναντι στη μετανάστευση, αλλά βασικά τα δύο κόμματα ήταν πάντα το ίδιο κοντά στους αρχικούς μεταναστευτικούς κανόνες, των οποίων ο στόχος ήταν ο έλεγχος των μεταναστευτικών ροών.

Ο πρώτος νόμος για τη μετανάστευση εισήχθη το 1985 και βασικά ο κινητήριος μοχλός για τη σύνταξή του ήταν η είσοδος της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Έως τότε, ο αριθμός των μεταναστών ήταν πολύ μικρός (περίπου 250.000). Από αυτούς μονάχα 44.000 χρησιμοποίησαν το νέο νόμο για υποβολή αίτησης νομιμοποίησης και τελικά 23.000 κατάφεραν να νομιμοποιηθούν (Reyneri, 2001). Μάλιστα, την επόμενη χρονιά ο αριθμός των Ισπανών που επέστρεφαν στη χώρα ήταν για πρώτη φορά μεγαλύτερος από αυτούς που την άφηναν, καταδεικνύοντας πως η ένταξη στην ΕΟΚ ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας για τον εκμοντερνισμό του σχετικού νομικού πλαισίου και όχι οι ανάλογες δημογραφικές ενδείξεις.

Ο βασικός στόχος του νόμου 7/1985 ήταν να δημιουργήσει ένα βασικό πλαίσιο και να ορίσει κάποιες βασικές αρχές για την παραμονή των μεταναστών στην Ισπανία. Στηρίχθηκε πάνω στην απόφαση 107/1984 του Συνταγματικού Δικαστηρίου που καθόριζε τα βασικά δικαιώματα όλων των πολιτών (Cornelius, 1994). Σύμφωνα με αυτή την απόφαση το Συνταγματικό Δικαστήριο όριζε τρεις διαφορετικές κατηγορίες δικαιωμάτων και δύο από αυτές είχαν μερική εφαρμογή για τους μετανάστες. Η πρώτη κατηγορία αφορούσε βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτό της ελευθερίας της έκφρασης για όλους τους κατοίκους της χώρας. Η δεύτερη κατηγορία όριζε τα πολιτικά δικαιώματα που είχε ο κάθε πολίτης, όπως αυτό του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις τοπικές και εθνικές εκλογές. Το δικαίωμα ψήφου στις εθνικές εκλογές είχαν μονάχα οι Ισπανοί πολίτες. Στις τοπικές εκλογές, οι μετανάστες θα μπορούσαν να ψηφίσουν μονάχα αν η Ισπανία είχε υπογράψει ανάλογη συμφωνία για τους πολίτες της με τη χώρα καταγωγής των μεταναστών. Τα υπόλοιπα δικαιώματα που ορίζονται από το Ισπανικό Σύνταγμα θα μπορούσαν να επεκταθούν και στους μετανάστες, ανάλογα με τη νομική τους υπόσταση. Με άλλα λόγια, οι νόμιμοι μετανάστες διαφοροποιούνταν από τους παράνομους αποκτώντας αυτά τα δικαιώματα.

Το ποιος είναι νόμιμος και το ποιος είναι παράνομος μετανάστης το όριζε ο νόμος 7/1985. Αυτός δημιούργησε τις πρώτες δικλείδες ασφαλείας για τον περιορισμό των νόμιμων μεταναστών και της εισόδου ξένων στη χώρα, και μάλιστα ήταν σκληρότερος από το μεταπολεμικό γερμανικό μοντέλο της προσωρινής εργασίας που εφαρμόστηκε έως το 1973 για τους ξένους εργάτες (Green et al., 2008). Για παράδειγμα, στους μετανάστες δίνονταν μόνο άδεια παραμονής (όχι εργασίας) που έπρεπε να ανανεώνεται

ανά έτος (Reyneri, 2001). Αυτή η πολιτική, πέρα από το γεγονός πως έδινε την αίσθηση πως οι σχετικοί κανόνες προωθούσαν την προσωρινή παραμονή των μεταναστών, τους οδηγούσε και στην παράνομη εργασία, καθώς ελάχιστοι ήταν αυτοί που μπορούσαν να μείνουν στη χώρα χωρίς να εργάζονται. Με αυτό τον τρόπο το κράτος έκλεινε το μάτι στους εργοδότες, που απαιτούσαν τη συμπίεση του εργατικού κόστους. Ειδικά στον αγροτικό τομέα, οι παράνομοι μετανάστες εκτόπισαν το νόμιμο εποχιακό προσωπικό, δουλεύοντας στα χωράφια τους μήνες όπου ήταν απαραίτητοι, ζώντας υπό άθλιες συνθήκες, απομονωμένοι για να μην συλληφθούν από τις αρμόδιες αρχές.

Αναφορικά με τους νόμους που διέπουν την απόκτηση εθνικότητας, αυτοί κατά πολύ αντανάκλουν τους βασικούς κανόνες του 19^{ου} αιώνα και την ιστορική διαδρομή της Ισπανίας ως χώρας αποστολής μεταναστών και όχι ως υποδοχής αλλοδαπών εργατών. Για να επιτραπεί η επιστροφή στους Ισπανούς που άφηναν τη χώρα, το βασικό κριτήριο για το αν κάποιος ήταν Ισπανός ή όχι είναι η εξ αίματος καταγωγή του παρά ο τόπος γέννησης του (Castles and Miller, 2009). Αυτή η λογική είχε αντίκτυπο στους ξένους που ζούσαν στην Ισπανία. Την ισπανική υπηκοότητα μπορούσαν να την αποκτήσουν μονάχα μετανάστες που ζούσαν νόμιμα στη χώρα για παραπάνω από δέκα χρόνια. Κάποιες εξαιρέσεις υπήρχαν για τους μετανάστες από τη Βραζιλία, την Πορτογαλία, τις παλιότερες ισπανικές αποικίες (εκτός από το Μαρόκο) και τους Σεφαραδίτες Εβραίους που αποκτούσαν την ισπανική υπηκοότητα με μόλις δύο χρόνια νόμιμης παραμονής στη χώρα.

Στις αρχές του 1990 έγινε μια σημαντική αλλαγή στη μεταναστευτική πολιτική της χώρας. Η Ενωμένη Αριστερά (Izquierda Unida) κατάθεσε μια πρόταση στη Βουλή για τη νομιμοποίηση των παράνομων μεταναστών που έμεναν και εργάζονταν στην χώρα για κάποιο χρονικό διάστημα. Επίσης, έθεσε στη Βουλή το δικαίωμα των μεταναστών που διέμεναν στην Ισπανία να επανασυνδεθούν με τις οικογένειες τους. Αντιδρώντας θετικά στην πρόταση της Αριστεράς, το Σοσιαλιστικό κόμμα που βρισκόταν στην κυβέρνηση και με ευρεία συναίνεση εντός του Κοινοβουλίου προχώρησε το 1991 στη νομιμοποίηση πάνω από 100.000 αδήλωτων μεταναστών (Arap et al., 2000).

Μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η Ισπανία άλλαξε το νόμο για τη παροχή ασύλου, υιοθετώντας τις περισσότερο περιοριστικές αποφάσεις που είχαν συμφωνηθεί γι' αυτό το ζήτημα στις Βρυξέλλες. Υπό τις πιέσεις του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία και

των κυμάτων των μεταναστών που ζητούσαν άσυλο, κυρίως από τις χώρες της Αφρικής, η παροχή ασύλου στις χώρες της Ευρώπης έγινε πιο αυστηρή (Guiradon and Jileva, 2006; Statham, 2003: 164; Crisp 2003: 83). Έπειτα από αυτές τις εξελίξεις, οι μετανάστες χρησιμοποιούσαν σε πολύ μικρότερο βαθμό το δικαίωμα του ασύλου για την είσοδο τους στην Ισπανία. Επίσης, το Βασιλικό Διάταγμα του 1996 έθετε πιο συγκεκριμένους κανονισμούς για την επανασύνδεση των οικογενειών των μεταναστών και για τους ανήλικους μετανάστες.

Η λογική αυτών των αλλαγών ήταν ο περαιτέρω περιορισμός της μετανάστευσης και η εισαγωγή το 1993 ανώτατων αριθμητικών ορίων εισόδου μεταναστών φανερώνει αυτό το στόχο. Ωστόσο, την ίδια περίοδο τα ζητήματα γύρω από την ενσωμάτωση των μεταναστών άρχισαν να γίνονται αντικείμενο συζήτησης, όχι μονάχα μεταξύ των διαφόρων ΜΚΟ, αλλά και σε κυβερνητικό επίπεδο. Τρία σημαντικά βήματα έγιναν εκείνη την περίοδο. Πρώτον, η κυβέρνηση άρχισε να καταλαβαίνει πως η μετανάστευση δεν είναι μονάχα ένα διασυνοριακό ζήτημα. Γι' αυτόν το λόγο εκπόνησε το 1994 μια εθνική στρατηγική για την ενσωμάτωση των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες, το Σχέδιο για την Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών. Αποτιμώντας το Σχέδιο, θα λέγαμε ότι ήταν ελάχιστα επιτυχημένο, ωστόσο αποτελούσε τομή ως προς την αντιμετώπιση του ζητήματος της μετανάστευσης, καθώς το πρόβλημα της ένταξης των ξένων αποτέλεσε για πρώτη φορά αντικείμενο συζήτησης της κεντρικής πολιτικής σκηνής. Επίσης, δημιουργήθηκαν δύο υπηρεσίες για να υποστηρίξουν τη δημιουργία ενός νέου θεσμικού πλαισίου. Η πρώτη ήταν το Φόρουμ για την Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών (Foro para la Integración Social de los Immigrantes) και η δεύτερη το Μόνιμο Παρατηρητήριο για τη Μετανάστευση (Observatorio Permanente de la Inmigración) (Duran Ruiz, 2003).

Το Φόρουμ αποτελείται από αντιπροσώπους των αρμόδιων δημόσιων υπηρεσιών, των διαφόρων σχετικών ΜΚΟ και των συλλόγων μεταναστών και ο σκοπός του είναι να παρέχει συμβουλές στην κυβέρνηση γύρω από τη μεταναστευτική πολιτική (FSII n.d). Αν και αρχικά το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων ήταν το μόνο που υποστήριζε τη λειτουργία του Φόρουμ συμμετέχοντας στις εργασίες του, σταδιακά και τα υπόλοιπα σχετικά υπουργεία αναγνώρισαν τη δράση του, εδραιώνοντάς το ως σημαντικό συμβουλευτικό μηχανισμό. Σκοπός του Παρατηρητηρίου είναι η έρευνα γύρω

από τη μετανάστευση και η καταγραφή των ανάλογων στοιχείων, και βάσει αυτών προτείνει πολιτικές στην κυβέρνηση.

Ωστόσο, η εφαρμογή της πολιτικής ενσωμάτωσης συνάντησε πολλές δυσκολίες. Από τη μια μεριά, η κεντρική εξουσία είχε την αποκλειστική αρμοδιότητα για ζητήματα μεταναστευτικής πολιτικής. Ο νόμος 149/1978 όριζε πως όλα τα θέματα που σχετίζονται με τη μετανάστευση και το άσυλο αποτελούν αποκλειστικές ευθύνες της κυβέρνησης. Από την άλλη μεριά, ο μεγάλος βαθμός αυτονομίας που απολαμβάνουν πολλές περιοχές τις καθιστούσε πρακτικά αρμόδιες για τη διευθέτηση όλων αυτών των καθημερινών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες. Αυτός ο αποκεντρωτικός χαρακτήρας του κράτους οδήγησε τους τοπικούς δήμους και κοινότητες να προσπαθήσουν αρχικά να βρουν τρόπους για να λύσουν ζητήματα που σχετίζονται με την εκπαίδευση, την υγεία και τη στέγαση των μεταναστών. Αργότερα, όπως θα δούμε παρακάτω, άρχισαν να διαμορφώνουν τα δικά τους προγράμματα ενσωμάτωσης.

Η τρίτη φάση άρχισε το 1999 και το ξεκίνημά της σηματοδοτήθηκε από πολιτικές αλλαγές. Αυτό που αναδύθηκε ήταν μια μακρόχρονη συζήτηση για το αν η βάση του Νόμου 7/1985 μπορούσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες της εποχής, που σηματοδεύονταν από ολοένα και μεγαλύτερα κύματα μεταναστών. Ο νόμος 4/2000 δεν είχε πολλές διαφορές από αυτόν του 1985, αλλά προσπαθούσε να αλλάξει τον τρόπο λειτουργίας των αριθμητικών ορίων και να τα ρυθμίσει ανάλογα με τις ανάγκες της αγοράς. Επίσης, αναγνώρισε μια σειρά κοινωνικών δικαιωμάτων για τους παράνομους μετανάστες κάνοντας την καθημερινότητά τους ευκολότερη. Το δικαίωμα στην εκπαίδευση, την υγεία και σε μια σειρά άλλων κοινωνικών παροχών αναγνωρίστηκε σε όλους τους ξένους που έμεναν *de facto* στη χώρα.

Ωστόσο, το κεντροδεξιό κόμμα που ήταν ακόμα στην αντιπολίτευση πρέσβευε πως αυτός ο νόμος δεν έλυσε το πρόβλημα της παράνομης μετανάστευσης και πως απεναντίας παρείχε πολλά δικαιώματα στους παράνομους μετανάστες. Όταν το 2000 κέρδισε τις εκλογές προχώρησε στην ψήφιση ενός νόμου που περιόριζε πολλά από τα παραπάνω δικαιώματα των παράνομων μεταναστών και έκανε την απόκτηση άδειας παραμονής πολύ δυσκολότερη (Gortazar, 2002). Επίσης, οι ποινές απέναντι στους παράνομους μετανάστες έγιναν αυστηρότερες. Το Πρόγραμμα για τη Ρύθμιση και τον Έλεγχο της Μετανάστευσης στην Ισπανία (Programa Global de Regulacion y

Coordinacion de la Immigration en Espana) διήρκησε από το 2000 έως το 2004 και, ευθυγραμμισμένο με τη συντηρητική λογική της κυβέρνησης, αντιμετώπισε τους μετανάστες ως προσωρινούς εργάτες προωθώντας τον επαναπατρισμό τους, ό,τι δηλαδή περίπου προσπάθησε να κάνει η Γερμανία αποτυχημένα μετά τα μέσα του 1970.

Επίσης, ακολουθώντας το παράδειγμα και άλλων ευρωπαϊκών χωρών, οι τροποποιήσεις του 2003 έκαναν ακόμη αυστηρότερες τις παροχές βίζας και δημιούργησαν κέντρα μεταναστών για την κράτηση των παράνομων μεταναστών (Gortazar, 2002). Αυτές οι αλλαγές συνάντησαν την εναντίωση διαφόρων περιφερειών που μέσω της δικαστικής οδού προσπαθούσαν να μπλοκάρουν τους νέους κανόνες κατηγορώντας την κυβέρνηση για παραβίαση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτή η πορεία μερικώς άλλαξε έπειτα από τις εκλογές του 2004 που έφεραν μια νέα κεντροαριστερή κυβέρνηση και μαζί με αυτή ένα νέο κλίμα για την αντιμετώπιση της μετανάστευσης.

Εντούτοις, αυτό που αξίζει να σημειωθεί σε αυτή την τρίτη περίοδο είναι πως το μεταναστευτικό ζήτημα καταδείκνυε τα όρια του ισπανικού συστήματος διακυβέρνησης και τη σύγκρουση τοπικής και κεντρικής εξουσίας. Οι μηνύσεις των ισπανικών κοινοτήτων στην προηγούμενη κυβέρνηση φανέρωναν την επιμονή τους να επηρεάσουν τις κεντρικές αποφάσεις γύρω από τη μετανάστευση. Παράλληλα, η δημιουργία δικών τους πρωτοβουλιών για την ένταξη των μεταναστών υπογράμμιζε τη διάθεσή τους για την ανάληψη ευθυνών που τυπικά ανήκαν αποκλειστικά στο κεντρικό κράτος. Αυτή η τακτική σε ορισμένες περιπτώσεις επιβραβεύτηκε. Για παράδειγμα, το 2006 η Καταλωνία απέκτησε μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας και μαζί με αυτόν την επίσημη αναγνώριση να συμμετάσχει στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων για τη μεταναστευτική πολιτική. Το παράδειγμα της Καταλωνίας ακολουθήθηκε το 2007 από την Ανδαλουσία, αλλά όχι από όλες τις αυτόνομες κοινότητες που δεν έδειξαν το ίδιο ενδιαφέρον να συμμετάσχουν ενεργά στις σχετικές αποφάσεις (Santolaya, 2007).

Η είσοδος των μεταναστών

Το γεγονός πως η πρώτη φάση των μεταναστευτικών νόμων σχετιζόταν με την είσοδο της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και πως τότε η μετανάστευση δεν αποτελούσε

σημαντικό πολιτικό θέμα δεν αντανακλάται μονάχα στα στατιστικά στοιχεία, αλλά και στην σχεδόν ομόφωνη αποδοχή των σχετικών διατάξεων από τα ισπανικά κόμματα, όπως και στην χαμηλή εμπλοκή των διάφορων κοινωνικών και οικονομικών φορέων στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων (Cornelius, 1994).

Εντούτοις σταδιακά, η ισπανική περιοριστική μεταναστευτική πολιτική ερχόταν σε ολοένα και μεγαλύτερη σύγκρουση με την πραγματική εικόνα της ισπανικής οικονομίας, που είχε ανάγκη από φτηνό εργατικό δυναμικό και οι τροποποιήσεις που προαναφέρθηκαν ποτέ δεν έδωσαν ουσιαστική λύση σε αυτό το πρόβλημα. Αυτή η αναντιστοιχία οδήγησε σε ένα ανώμαλο μεταναστευτικό μοντέλο με δύο βασικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο αφορά τις αποσπασματικές προσπάθειες νομιμοποιήσεων του συνεχώς αυξανόμενου μεταναστευτικού πληθυσμού και το δεύτερο την ταυτόχρονη παροχή βραχυχρόνιων αδειών παραμονής που οδηγούσαν πολλούς αρχικά νόμιμους μετανάστες στην άτυπη οικονομία.

Ο νόμος του 1985, που διήρκησε έως το 2000 όριζε πως η πρόσληψη μη Ευρωπαίων πολιτών μπορούσε να επιτραπεί μονάχα αν οι εργοδότες μπορούσαν να αποδείξουν πως για τη συγκεκριμένη θέση δεν ήταν κατάλληλος Ισπανός ή Ευρωπαίος εργάτης. Αυτή η λογική σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη διακήρυξη του κράτους πως θα παρακολουθήσει στενά τη διαδικασία οδήγησε σε ποικίλες εργοδοτικές αντιδράσεις. Ορισμένοι εργοδότες προτίμησαν να απολύσουν τους παράνομους μετανάστες αντί να δηλώσουν τις θέσεις που αυτοί κρατούσαν. Αυτοί που δήλωσαν τις ανάλογες θέσεις των μεταναστών, δεν τους προσέλαβαν μέχρι να ολοκληρωθεί η σχετική διαδικασία. Εντούτοις, οι περισσότεροι κρατούσαν τους παράνομους μετανάστες με χαμηλότερα μεροκάματα καθόλη τη διάρκεια της διαδικασίας (Reyneri, 2001: 52).

Επίσης, αυτή η κατάσταση μετέτρεπε τις ανάλογες εκτιμήσεις της αγοράς εργασίας σε ένα γραφειοκρατικό λαβύρινθο (Arap et al., 2000). Η απουσία δικαστικής παρέμβασης έδινε την ικανότητα στα τοπικά γραφεία εργασίας (κάτι σαν τα ανάλογα γραφεία του ΟΑΕΔ στην Ελλάδα) να χειρίζονται σχεδόν αποκλειστικά το μεταναστευτικό πρόβλημα. Ωστόσο, η νόμιμη εύρεση εργασίας βασιζόταν πάνω σε μια λογική αποκλεισμού των μεταναστών μέσω της δημιουργίας διαφόρων τεστ ικανοτήτων. Αντί να φέρει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, αυτή η κατάσταση δημιούργησε στρεβλώσεις στη νόμιμη είσοδο ξένων, αυξάνοντας παράλληλα την παράνομη

μετανάστευση. Αυτό συνέβη για τέσσερις λόγους: Πρώτον, τα τεστ ήταν πολύ αυστηρά, με αποτέλεσμα ελάχιστοι μετανάστες να επιτυγχάνουν. Δεύτερον, δεν υπήρχαν ξεκάθαρα κριτήρια για την πρόσληψη μεταναστών, με αποτέλεσμα οι εργοδότες να μην γνωρίζουν τη διαδικασία και να καταφεύγουν σε άλλες πρακτικές πρόσληψης. Τρίτον, ο μηχανισμός που ήλεγχε την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας ήταν ανίκανος να ελέγξει τις ανάγκες της αγοράς, οπότε δεν μπορούσε με ακρίβεια να προσδιορίσει τον αριθμό των ξένων που χρειάζονταν η χώρα. Τέταρτον, ακόμα και όταν κάποια άδεια εγκρινόταν από τις τοπικές υπηρεσίες, χρειάζονταν μήνες για να διεκπεραιωθεί, αποθαρρύνοντας όλους αυτούς τους μετανάστες που χρειάζονταν άμεσα εργασία να εμπλακούν στη διαδικασία.

Μία δεύτερη απόπειρα να βρεθεί λύση στο ζήτημα της νόμιμης εισόδου των μεταναστών έγινε το 1993. Τότε η ισπανική κυβέρνηση εισήγαγε το σύστημα των ανώτατων ορίων εισόδου. Η λογική πίσω απ' αυτή την πολιτική ήταν να σταματήσει η ατομική κατάθεση δικαιολογητικών και η στρατηγική των αναποτελεσματικών τεστ, που ωστόσο διατηρήθηκε σε ορισμένους οικονομικούς τομείς (Arap et al., 2000). Εντούτοις, το νέο σύστημα στην ουσία λειτούργησε ως ένας νομιμοποιητικός μηχανισμός των ήδη παράνομα εγκατεστημένων μεταναστών και όχι ως ένα πρόγραμμα νόμιμης εισόδου των νέων. Οι μετανάστες που ήδη έμεναν παράνομα στην Ισπανία είχαν ευκολότερη πρόσβαση στους αρμόδιους οργανισμούς για τη συμπλήρωση των σχετικών εγγράφων, έπειτα έφευγαν πίσω για τη χώρα τους, έκαναν αίτηση για βίζα και ξαναέρχονταν πλέον νόμιμα στη χώρα.

Από το 2000 έως το 2004, η κεντροδεξιά κυβέρνηση ουσιαστικά κατήργησε το μοντέλο των τεστ και στήριξε το σύστημα των ανωτάτων ορίων, αλλάζοντας ορισμένα χαρακτηριστικά του. Πρώτον, για να σταματήσει τη νομιμοποίηση των παράνομων μεταναστών που ήδη διέμεναν στη χώρα, το κράτος προχώρησε σε διμερείς συμφωνίες με τις χώρες καταγωγής των μεγαλύτερων μεταναστευτικών ομάδων (π.χ. το 2001 με Κολομβία, Εκουαδόρ, Μαρόκο, Ρουμανία) για να αναλάβουν αυτές την επιλογή των μεταναστών, όπως και την υποχρέωση να υποδεχτούν τους παράνομους μετανάστες που απελαύνονται από τη χώρα (Duran Ruiz, 2003). Επίσης, για να αποκτήσει καλύτερη εικόνα των αναγκών της αγοράς, το κράτος περιέλαβε τους εργοδοτικούς φορείς, τα εργατικά συνδικάτα και τις περιφερειακές αρχές στη σύνταξη ανωτάτων ορίων. Εργοδοτικά και εργατικά σωματεία κατέθεταν τις προτάσεις τους στις τοπικές

περιφέρειες και αυτές με τη σειρά τους στο Υπουργείο Εργασίας, το οποίο παρέμενε αρμόδιο για την τελική απόφαση.

Η ένταξη των περιφερειών σε αυτή τη διαδικασία σήμανε και την αναγνώριση τους στη διαδικασία λήψης των σχετικών αποφάσεων. Ωστόσο, στην πραγματικότητα λίγες από αυτές τις περιφέρειες αναγνώρισαν το ρόλο τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτές έδιναν μηδενικό έως ελάχιστο αριθμό μεταναστών υποχρεώνοντας το Υπουργείο να αλλάζει τις εκτιμήσεις τους (Roig Moles, 2007: 292).

Από την άλλη μεριά, οι εργοδοτικοί και εργατικοί φορείς είχαν πιο δυναμική παρουσία. Ωστόσο, η προφανής υπόθεση πως οι εργοδότες θα δήλωναν μεγαλύτερες ανάγκες από ό,τι τα εργατικά σωματεία είναι εν μέρει σωστή. Πράγματι, οι απαιτήσεις των εργοδοτών για ξένους εργάτες ήταν μεγαλύτερες από αυτές των εργατικών σωματείων, όμως τα γενικά ετήσια νούμερα ήταν σχετικά χαμηλά και μειωμένα ανά χρόνο. Οι λόγοι εν μέρει οφείλονται στην ακαμψία του συστήματος που όριζε ρητά τα ανώτατα νούμερα ανά κλάδο και περιοχή, αλλά και στην ανικανότητα των εργοδοτών να προβλέψουν τις ανάγκες τους για την επόμενη χρονιά. Επιπλέον, η ενεργή συμμετοχή των μικρότερων επιχειρήσεων που θα μπορούσαν να απορροφήσουν τους ανειδίκευτους μετανάστες στα εργοδοτικά σωματεία ήταν περιορισμένη, με συνέπεια αυτές οι επιπλέον θέσεις να παραμένουν αθέατες για το κράτος (Roig Moles, 2007). Το τελικό αποτέλεσμα ήταν το σύστημα των ανώτατων ορίων να προσφέρει μονάχα 20.000-40.000 θέσεις ανά χρόνο.

Το 2004 η νέα κεντροαριστερή κυβέρνηση επανέφερε το παλιότερο σύστημα, αλλά αυτή τη φορά το έκανε περισσότερο ευέλικτο. Το Υπουργείο Εργασίας αναλάμβανε να καταθέσει μια λίστα με τους τομείς στους οποίους υπήρχε έλλειψη προσωπικού στις περιφέρειες και αυτές με τη σειρά τους να τις διαπραγματευτούν με τους εργοδοτικούς και εργασιακούς φορείς. Η λίστα ανανεωνόταν κάθε τετράμηνο και, με αυτόν τον τρόπο, οι εργοδότες που παλιότερα αποκλείονταν από το σύστημα των ανώτατων ορίων, επειδή δεν μπορούσαν να προβλέψουν τις ανάγκες τους έγκαιρα, τώρα, μπορούσαν να προσλάβουν νέο προσωπικό, χωρίς να υποχρεώνουν τους μετανάστες να κάνουν τα σχετικά τεστ.

Σε γενικές γραμμές, η 25ετής εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ισπανία φανερώνει ένα σταδιακό άνοιγμα της διαδικασίας λήψης των αποφάσεων. Ενώ

αρχικά η κυβέρνηση ήταν ο αποκλειστικός παράγοντας σε αυτήν τη διαδικασία, αργότερα προστέθηκαν και άλλοι παίκτες στο πολιτικό παιχνίδι. Ωστόσο, η είσοδος των περιφερειών και των κοινωνικών φορέων δεν συνοδεύτηκε από μια ευνοϊκότερη, περισσότερο ανεκτική μεταναστευτική λογική. Οι αποφάσεις των περιφερειών δεν ήταν ομοιογενείς και η στάση των τοπικών εργοδοτικών σωματείων εξαρτώνταν από τη σύσταση τους και τη συμμετοχή των μελών τους. Από την άλλη μεριά, τα εργατικά συνδικάτα, ενώ ήταν υπέρ της νομιμοποίησης των ήδη υπαρχόντων μεταναστών, τάσσονταν κατά της εισόδου νέων ξένων εργατών.

Τα προγράμματα νομιμοποίησης

Μεταξύ των διαφόρων τρόπων για την απόκτηση νόμιμης παραμονής στην Ισπανία, η κυριότερη δίοδος για τη νομιμοποίηση χιλιάδων μεταναστών ήταν τα προγράμματα νομιμοποίησης. Η κλασική ιστορία χιλιάδων ξένων ξεκινά με την προσέλευσή τους στη χώρα με τουριστική βίζα, τη μετέπειτα παράνομη εργασία τους και, τέλος, τη νομιμοποίησή τους μέσω ενός από τα προγράμματα νομιμοποίησης. Αυτά μέχρι σήμερα είναι έξι (1986, 1991, 1996, 2000, 2001, 2005). Επίσης, το σύστημα των ανώτατων ορίων λειτούργησε στην πραγματικότητα ως ακόμα ένα πρόγραμμα νομιμοποίησης. Από το 2004, το σύστημα της λίστας έδινε το δικαίωμα στους μετανάστες να αποκτούν άδεια παραμονής, αν έμεναν στη χώρα για δύο χρόνια και δούλευαν τουλάχιστον για έναν χρόνο.

Η ισπανική κυβέρνηση δημιούργησε προγράμματα νομιμοποίησης για διαφορετικούς λόγους. Ο πρώτος αφορά τη μείωση του αριθμού των παράνομων μεταναστών (1986, 1996, 2000, 2005). Ο δεύτερος προήλθε από τις πορείες και διαμαρτυρίες των ίδιων των μεταναστών και την προβολή διαφόρων τραγικών ατυχημάτων από τα ΜΜΕ (2001). Ο τρίτος σχετίζεται με τη παροχή βίζας, κυρίως στους Μαροκινούς υπηκόους (1991).

Τα περισσότερα προγράμματα απαιτούσαν να αποδειχθεί ο τόπος διαμονής, που επιβεβαιωνόταν μέσω των δημοτικών αρχών. Από το 2000, για αυτόν το σκοπό μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν περισσότερα έγγραφα, όπως λογαριασμοί κατοικίας και σφραγίδες διαβατηρίων. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως το 1986, 2000 και το 2005 οι

μετανάστες έπρεπε να παρουσιάζουν και πιστοποιητικά εργασίας, με αποτέλεσμα μόνο αυτοί που δούλευαν νόμιμα στη χώρα να μπορούν να νομιμοποιηθούν.

Ωστόσο, όλα τα προγράμματα έθεταν σκληρούς περιορισμούς στους μετανάστες και σε πολλές περιπτώσεις η νομιμοποίησή τους ήταν προσωρινή. Όπως είδαμε προηγουμένως, το πρόγραμμα του 1986 νομιμοποίησε μονάχα 23.000 μετανάστες, λιγότερο από το 10% του συνόλου. Το 1989, μόλις το 56% αυτών παρέμενε νόμιμα στη χώρα. Τρία χρόνια μετά το πρόγραμμα του 1991, το 26% των μεταναστών που είχε αποκτήσει νόμιμα έγγραφα δεν μπόρεσε να τα ανανεώσει, με αποτέλεσμα είτε να γυρίσει πίσω στην πατρίδα του είτε να μένει παράνομα στην Ισπανία. Η διαδικασία νομιμοποίησης του 1996 απαιτούσε την απόδειξη συνεχούς παραμονής στη χώρα και την μη εμπλοκή των αιτούντων σε διαδικασίες απέλασης. Επίσης, αλλοδαποί με οικογενειακούς δεσμούς πρώτου βαθμού με μετανάστες που έμεναν στην Ισπανία πριν το 1996 μπορούσαν να υποβάλουν αίτηση. Αποτέλεσμα αυτών των προϋποθέσεων ήταν να νομιμοποιηθούν κυρίως οι μετανάστες που είχαν ήδη προσωρινή άδεια παραμονής και όχι οι παράνομοι μετανάστες. Το 59% των αιτήσεων έγινε από αλλοδαπούς με άδεια παραμονής στη χώρα και το 34% από συγγενικά άτομα νόμιμων μεταναστών (Reyneri, 2001).

Αν και τα προγράμματα νομιμοποίησης θεωρούνται αρμοδιότητα του κράτους, αυτά ήταν κατά πολύ προϊόν κοινωνικών πιέσεων. Όπως ειπώθηκε, το πρόγραμμα του 2001 προήλθε εν μέρει από τις διαμαρτυρίες των μεταναστών. Επίσης πολλές ΜΚΟ και άλλοι κοινωνικοί φορείς ασκούσαν πιέσεις στο κράτος για την παροχή νόμιμης παραμονής στους μετανάστες (Duran Ruiz, 2003). Οι εργοδοτικοί φορείς και οι μικρές επιχειρήσεις που απασχολούσαν μετανάστες γενικά ήταν υπέρ της νομιμοποίησης τους. Επίσης τα εργατικά συνδικάτα ήταν υπέρ της νομιμοποίησης των παράνομων μεταναστών, καθώς προσδοκούσαν την ενδυνάμωσή τους μέσω της εγγραφής νέων μελών (Watts, 1998· Cachon and Valles, 2003· Calavita, 2005). Τέλος, η στάση των περιφερειών θεωρείται αμφιλεγόμενη, αν και γενικά ζητούσαν από το κράτος να εξετάσει το ζήτημα της νομιμοποίησης των μεταναστών. Ωστόσο, η αποκεντρωμένη διαδικασία νομιμοποίησης φανέρωσε πως σε πολλές περιπτώσεις οι περιφέρειες ήταν πολύ αυστηρές στην αξιολόγηση των σχετικών αιτήσεων (Ramos and Bazaga, 2002).

Πολιτική ενσωμάτωσης

Η πολιτική ενσωμάτωσης μέσω των διαφόρων προγραμμάτων θα πρέπει να διαχωριστεί από τους κρατικούς μεταναστευτικούς νόμους που περιγράφηκαν προηγουμένως και που είχαν ως στόχο να ελέγξουν τις μεταναστευτικές ροές στην Ισπανία. Αυτός ήταν και ο βασικός λόγος που οι πρώτες δράσεις για την ενσωμάτωση των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες ξεκίνησαν μόλις το 1994 και συνεχίστηκαν με δύο άλλα προγράμματα το 2000 και το 2006. Έως τότε, η κρατική λογική ήταν αυστηρή και στενόμυαλη, αντιμετωπίζοντας τον μετανάστη ως εργατικό έλλειμμα ή πλεόνασμα που μπορούσε να αυξομειωθεί σύμφωνα με τις ανάγκες της αγοράς. Άλλωστε, οι πρώτοι σχετικοί νόμοι δημιουργήθηκαν για να διευκολύνουν την είσοδο της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινοότητες, χωρίς να έχουν στόχο τη λύση των προβλημάτων που προέκυπταν από την ύπαρξη μιας νέας πολυπολιτισμικής πραγματικότητας.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της πολιτικής ενσωμάτωσης ήταν η αναγνώριση της συμβολής των τοπικών κοινοτήτων (περιφερειών και δήμων) στην εφαρμογή των προγραμμάτων, καθώς οι τοπικοί παράγοντες είχαν καλύτερη εικόνα του ζητήματος και των λύσεων που μπορούσαν να παρασχεθούν στους μετανάστες (Ortega, 2003). Μάλιστα, τα προγράμματα του 2000 και του 2006 αναγνώριζαν *de facto* τις υπηρεσίες που πρόσφεραν οι τοπικοί φορείς στην εκτέλεση των συγκεκριμένων πολιτικών.

Αυτός ο καταμερισμός εργασίας μάς βοηθάει να αξιολογήσουμε τα προγράμματα ενσωμάτωσης, καθώς η λογική της κεντρικής κυβέρνησης δεν εφάπτεται με αυτή των τοπικών αρχών. Η κυβέρνηση εξακολουθούσε να βλέπει τους μετανάστες ως ένα πρόβλημα που έπρεπε να περιοριστεί, ενώ, απ' την άλλη μεριά, οι τοπικοί φορείς προσπαθούσαν να αναδείξουν την ύπαρξή τους, καθώς μόνο με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν τις δράσεις τους και να βελτιώσουν το επίπεδο της ζωής τους. Αυτός ο διαχωρισμός απόψεων υποχρέωνε τους τοπικούς φορείς να χρησιμοποιούν την κλασσική επιχειρηματολογία γύρω από την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων και των ίσων ευκαιριών απέναντι στην κεντρική εξουσία για να αναδειχθεί η σημασία αυτών των προγραμμάτων (Moreno Fuentes, 2004).

Επίσης, στις αρχές του 1990, η δημιουργία πολλών νέων ΜΚΟ και η μεγαλύτερη κινητοποίηση της κοινωνίας πολιτών επηρέασαν την κυβέρνηση, υποχρεώνοντάς την να

συνάψει προγράμματα που κοιτούσαν πέρα από τον έλεγχο της μετανάστευσης, έστω και αν αυτά χαράζονταν πίσω από τις κλειστές πόρτες των υπουργείων (Pajares, 2005). Ωστόσο, πέρα από την περιορισμένη διαβούλευση, ένα βασικό πρόβλημα των δύο πρώτων προγραμμάτων ήταν η υποχρηματοδότησή τους και ο συντονισμός των διαφόρων εμπλεκόμενων υπηρεσιών. Πιο συγκεκριμένα, το 1994 οι διαφορετικές απόψεις του Υπουργείου Εσωτερικών και του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων γύρω από τα ζητήματα που έπρεπε να προωθηθούν για την ενσωμάτωση των μεταναστών δεν άφησαν το πρόγραμμα να αποδώσει καρπούς (Gil Araujo, 2002).

Το 2000, οι σχετικές αρμοδιότητες μεταφέρθηκαν στο Υπουργείο Εσωτερικών (Ortega, 2003). Ωστόσο, το πρόγραμμα αποτελούσε μέρος μιας ευρύτερης προσπάθειας ελέγχου των συνόρων και των μεταναστών, αποδεικνύοντας πως η λογική της κυβέρνησης ήταν πως μια χαλαρή μεταναστευτική πολιτική θα μετατρέψει τη χώρα σε αγαπημένο προορισμό των παράνομων μεταναστών. Το αποτέλεσμα ήταν οι διατιθέμενοι πόροι για την ενσωμάτωση των μεταναστών να είναι ελάχιστοι και να μην υπάρχει ένα ξεκάθαρο πλάνο για την ένταξή τους στη χώρα. Από τα 520εκ. ευρώ, λιγότερο από το 10% δόθηκαν σε ενταξιακά προγράμματα. Τα υπόλοιπα δόθηκαν για τη βελτίωση των συνοριακών ελέγχων και των συστημάτων ελέγχου διαβατηρίων, καθώς και για την κατασκευή χώρων συγκέντρωσης παράνομων μεταναστών (Pajares, 2005). Μόλις το 2006, δημιουργήθηκε ένα ξεκάθαρο πλάνο με αξιοπρεπή χρηματοδότηση (2δισ ευρώ για την περίοδο 2007 -2010). Η χρηματοδότηση θα κατανεμόταν στις περιφέρειες και για πρώτη φορά στους δήμους, ανάλογα με τους μετανάστες που υπήρχαν σε κάθε περιοχή. Επίσης, το πρόγραμμα του 2006 ήταν το πρώτο που χαράχθηκε από μια ανεξάρτητη επιτροπή ειδικών και ήταν ανοικτό σε δημόσια διαβούλευση με τους τοπικούς και άλλους σχετικούς κοινωνικούς φορείς.

Πέρα από τις κρατικές δράσεις, οι ισπανικές περιφέρειες σύστηναν τα δικά τους προγράμματα ένταξης μεταναστών. Το 1993, η Καταλωνία ήταν η πρώτη που δημιούργησε ένα ανάλογο πρόγραμμα και μάλιστα για ορισμένους αναλυτές η πρωτοβουλία της κυβέρνησης το 1994 στηρίχθηκε (παραδόξως) πάνω στο καταλανικό σχέδιο που υποχρέωνε τους μετανάστες να αποδεχθούν την Καταλωνία ως ισπανική περιοχή με το δικό της έθνος και ταυτότητα. Αυτή η στάση του κράτους (τοπικού και κεντρικού) αντιτίθεται στην αρχή του σεβασμού της διαφορετικότητας, προωθώντας

στην πραγματικότητα τη λογική της αφομοίωσης και όχι της ενσωμάτωσης των μεταναστών (Soysal, 1994). Στην περίπτωση της Ισπανίας αυτό το μοντέλο συνάντησε πολλά προβλήματα αποδοχής, ιδιαίτερα από τους Μουσουλμάνους μετανάστες (Castilla, 2007). Άλλες περιφέρειες με μεγάλο αριθμό μεταναστών ακολούθησαν τα ίδια βήματα αρκετά αργότερα. Το 2000-2001 οι περιφέρειες της Μαδρίτης, της Ανδαλουσίας και των Κανάριων Νήσων ξεκίνησαν τα δικά τους προγράμματα ένταξης.

Το γεγονός πως τα πρώτα κρατικά προγράμματα ένταξης είχαν κυρίως συμβολικό χαρακτήρα και πως μόνο ορισμένες περιφέρειες πήραν πρωτοβουλίες για την ένταξη των μεταναστών είχε σημαντικές επιπτώσεις στην καθημερινότητα αυτών των ανθρώπων. Αν και οι δράσεις των περιφερειών διαχώριζαν τους παράνομους από τους νόμιμους μετανάστες, πρακτικά και οι δύο κατηγορίες απολάμβαναν τις περισσότερες από τις προσφερόμενες υπηρεσίες (Duran Ruiz, 2003). Για τους παράνομους μετανάστες η ύπαρξη κάποιων, έστω υποτυπωδών, κοινωνικών υπηρεσιών έπαιξε κρίσιμο ρόλο για την επιλογή της διαμονής τους, με αποτέλεσμα αυτές οι περιφέρειες να προσελκύουν ακόμα περισσότερους ξένους (Bruquetas-Callejo, 2007). Επίσης, ο πρακτικά ασαφής διαχωρισμός μεταξύ παράνομων και νόμιμων μεταναστών ήταν και η αρχή της νομιμοποίησης πολλών από αυτούς (Duran Ruiz, 2003). Η εγγραφή τους στα δημοτολόγια των περιφερειών θεωρούνταν από τους τοπικούς φορείς ως ενταξιακό μέτρο και με αυτόν τον τρόπο γινόταν το πρώτο βήμα για τη μελλοντική νομιμοποίησή τους.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως για την εφαρμογή των προγραμμάτων οι τοπικοί φορείς πολλές φορές ζητούσαν τη συνδρομή των ισπανικών ΜΚΟ. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στο καταλανικό πρόγραμμα, οι ΜΚΟ είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή στις ενταξιακές δράσεις από τους τοπικούς κρατικούς φορείς. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές η υποστήριξη των ενταξιακών δράσεων από κρατικούς (τοπικούς ή κεντρικούς) φορείς ή μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς δεν εξαρτιόταν από γεωγραφικούς παράγοντες αλλά από τον τομέα δράσης. Για παράδειγμα, η μάθηση της ισπανικής γλώσσας γινόταν κυρίως από το κράτος, ενώ οι υπηρεσίες υποδοχής παρέχονταν κυρίως από μη κρατικούς οργανισμούς (Martinez de Lizarrondo, 2006).

Εντούτοις, σε αυτό το σημείο θα πρέπει να υπογραμμιστεί πως αν και οι ΜΚΟ αναλάμβαναν διάφορες πρωτοβουλίες θέτοντας το ζήτημα της ένταξης υψηλότερα στην

πολιτική ατζέντα, σε γενικές γραμμές είχαν δευτερεύουσα συμμετοχή στη χάραξη της ενταξιακής πολιτικής. Οι λόγοι, αν και είναι κυρίως οικονομικοί, δεν περιορίζονται στη χρηματοδότηση των ΜΚΟ. Σαφώς, οι κρατικοί πόροι που πήγαιναν στις ΜΚΟ είχαν περιορισμένο χαρακτήρα και απαιτούσαν από τις ΜΚΟ συγκεκριμένες δράσεις. Ωστόσο, οι ισπανικές ΜΚΟ παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό απομονωμένες, με αποτέλεσμα η διαπραγματευτική τους δύναμη να είναι περιορισμένη. Επίσης, όπως και στην ελληνική περίπτωση, η στήριξη τους κυρίως σε εθελοντές και όχι σε σταθερό προσωπικό αποδυνάμωνε την πολιτική τους παρουσία (Αφουξενίδης, 2006).

Συμπεράσματα

Το πρώτο χαρακτηριστικό που θα πρέπει να σημειωθεί για τη μετανάστευση στην Ισπανία είναι πως δεν είναι αποτέλεσμα της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, αλλά αντίδραση της οικονομίας απέναντι στον παγκόσμιο ανταγωνισμό. Ωστόσο, πέρα από αυτό το γεγονός, για να εξηγηθεί η ισπανική μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να υπογραμμισθεί πως η Ισπανία αποτελεί μια νέα χώρα υποδοχής μεταναστών και να ληφθεί υπ' όψιν και ο αποκεντρωτικός χαρακτήρας του κράτους. Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά προσδίδουν κάποιες ιδιαιτερότητες στους κρατικούς χειρισμούς γύρω από το ζήτημα της μετανάστευσης. Πρώτον, στο ζήτημα του μεταναστευτικού ελέγχου σημαντικό ρόλο έπαιξε η ευθυγράμμιση της χώρας με τις ευρωπαϊκές απαιτήσεις. Δεύτερον, η ανάγκη να συνδεθεί ο έλεγχος των μεταναστών και η ένταξή τους στην ισπανική κοινωνία προερχόταν από τα κάτω, δηλαδή από τους τοπικούς φορείς και τις κοινωνικές οργανώσεις. Όμως, αντί αυτές οι πιέσεις να οδηγήσουν σε ένα ενιαίο μεταναστευτικό μοντέλο, στην ουσία ενδυνάμωσαν το ισπανικό κατακερματισμένο σύστημα. Η πολιτική ελέγχου εξακολουθούσε να είναι αρμοδιότητα του κράτους και όλες οι αποφάσεις προέρχονταν από τα πάνω, ενώ μόλις το 2006 το κράτος έκανε ουσιαστικές προσπάθειες για την ενσωμάτωση των μεταναστών.

Παράλληλα, θα πρέπει να τονιστεί πως τα δύο κόμματα εξουσίας είχαν παρόμοιες απόψεις για το μεταναστευτικό ζήτημα, καθώς τα τελευταία 25 χρόνια αυτό που κυρίως παρατηρείται είναι τροποποιήσεις των προηγούμενων νόμων και όχι η αντικατάστασή τους από μια νέα στρατηγική. Επίσης, ο αποκεντρωτικός χαρακτήρας της πολιτικής για

την ενσωμάτωση των μεταναστών γινόταν χωρίς αποτελεσματικό συντονισμό μεταξύ των διαφόρων πολιτικών επιπέδων και είχε διαφορετικά αποτελέσματα ανάλογα με την περιοχή. Σε αυτήν την πολιτική, οι ΜΚΟ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο, κυρίως, όμως, σε επιχειρησιακό επίπεδο. Ωστόσο, η ανάδειξή τους ως εργαλείων εφαρμογής των σχετικών δράσεων αναδεικνύει και τον περιορισμένο πολιτικό τους ρόλο. Αυτός δεν είναι μικρός μονάχα λόγω της θεσμικής και οικονομικής τους κατάστασης, αλλά και λόγω της έλλειψης συνεργασίας τους. Αυτά τα ζητήματα δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο τη ζωή των μεταναστών (κυρίως των παράνομων) που αναζητούν από την ντόπια κοινωνία των πολιτών και τους τοπικούς φορείς υποστήριξη για τη βαθύτερη ενσωμάτωσή τους στην ισπανική κοινωνία.

Βιβλιογραφία

- Αφουξενίδης Α., 2006, «Όψεις της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα: το παράδειγμα των περιβαλλοντικών και αντιρατσιστικών ΜΚΟ» *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχ. 16, σελ. 163-178.
- Agrela Romero B., Gil Araujo S., 2005, «Constructing otherness: the management of migration and diversity in the Spanish context», *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations* 43/44/45 (Special issue on Spain), pp. 9-33.
- Arap J., De Bruycker P., Schmitter C., 2000, *Regularisations of Illegal Aliens in the European Union: Summary Report of a Comparative Study*, Brussels, Bruylant Publishers
- Bentolila S., Dolado J., 1991, «Mismatch and internal migration in Spain 1962-1986», in Padoa Schioppa F. (ed.), *Mismatch and Labour Mobility*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Bruquetas-Callejo M., 2007, «The mobilization of immigrants in Barcelona 2001 and the founding of the local field of integration policy», in Matusz Protasiewicz and Stadmuller (eds), *Europa – ziemia obiecana*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Cachon L., Valles M.S., 2003, «Trade unionism and immigration: reinterpreting old and new dilemmas», *The European Review of Labour and Research*, vol. 9, no 3, pp. 469-482.
- Calavita K., 2005, *Immigrants at the Margins. Law, Race, and Exclusion in Southern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Casey J., 1998, *Non-Government Organizations (NGOs) as Policy Actors: The Case of Immigration Policies in Spain*, PhD dissertation. Barcelona: University Autònoma de Barcelona, Department of Political Science and Public Law.
- Castilla A., 2007, *The Social Integration of Moroccan Muslims Within the Political Discourses of Catalonia*, PhD thesis, New York, Columbia University.
- Castles S., 1998, «Globalization and migration: Some pressing contradictions», *International Social Science Journal*, vol. 50, no 2, pp. 179 – 186.

- Castles S., Miller M., 2009, *The Age of Migration, International Population Movements in the Modern World*, 4th edition, Basingstoke, Palgrave.
- Cornelius W.A., 1994, «Spain: The uneasy transition from labour exporter to labour importer», in Cornelius W. A (ed.), *Controlling Immigration: A Global Perspective*, Stanford, Stanford University Press.
- Crisp J., 2003, « Refugees and the global politics of asylum», in Spencer S. (ed.) *The Politics of Migration, Managing Opportunity, Conflict and Change*, Oxford, Blackwell.
- Duran Ruiz F.J., 2003, *The Relationship between Legal Status, Rights and the Social Integration of the Immigrants*, The Center for Comparative Immigration Studies, University of California, Working Paper 84.
- Eurostat, 2008, «Recent migration trends: citizens of EU-27 member states become ever more mobile while EU remains attractive to non-EU citizens», *Eurostat Statistics in Focus*, 98/2008.
- FSII (n.d) *Forum for the Social Integration of Immigrants*, [online], Στο: <http://www.oss.inti.acidi.gov.pt/index.php?option=com_content&view=article&id=144%3Afisi&catid=42%3Anews&Itemid=74&lang=en> [Προσβάσιμο 27/07/2011]
- Gil Araujo S., 2002, *Foreigners Suspected: The Fight Against Terrorism and Immigration Policy in the U.S. and the EU*, Barcelona, Icaria, CIP Yearbook.
- Gortazar C., 2002, «Two immigration acts at the end of the millennium», *European Journal Of Migration And Law*, vol. 4, no 1, pp. 1-21.
- Green et al., 2008, « Citizenship and demographics: a country of immigration?», in Green S. et al. (eds), *The Politics of New Germany*, London, Routledge.
- Guiraudon V., Jileva E., 2006, «Immigration and Asylum», in Heywood, P.M et al. (eds) *Developments in European Politics*, Basingstock, Palgrave.
- King R., Fielding A., Black R., 1997, «The International Migration Turnout in Southern Europe», in King R. and Black R. (eds), *Southern Europe and the New Immigrations*, Brighton, Sussex Academic Press.
- Lopez Sala A.M., 2005, «Matters of state? Migration policy-making in Spain as a new political domain», *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations* 43/44/45, Special issue Spain, pp. 35-49.

- Martinez de Lizarrondo A., 2006, *Policies of Social Integration for the Immigrants in Spain*, paper presented at the International Congress on Migration and Social Policies in Europe, Universidad Publica de Navarra, Pamplona
- Morén-Alegret R., Solana M., 2004, «Foreign immigration in Spanish rural areas and small towns: current situation and perspectives», *Finisterra. Revista Portuguesa de Geografia* XXXIX (77), (Special issue on *Migration in the Mediterranean Basin*, edited by R. King, R and L. Fonseca, L), pp. 21-38.
- Morén-Alegret R., 2005, «Joining the human towers? Immigration and social organisations in a small town in Southern Catalonia», *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations* 43/44/45, pp. 97-123.
- Moreno Fuentes F.J., 2004, *The Evolution of Immigration Policies in Spain. Between External Constraints and Domestic Demand for Unskilled Labour*, Working Paper 211, Madrid, Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones
- Ortega P. N., 2003, *Spain: Forging an Immigration Policy* [online] Στο: <<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=97>> [Προσβάσιμο 21/07/2011]
- Piore M., 1979, *Birds of Passage: Migrant Labour in Industrial Societies*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Pajares M., 2005, *La Integración Ciudadana una Perspectiva para la Inmigración*, Barcelona, Icaria.
- Ramos J., Bazaga I., 2002, *Gestion intergubernamental y politica de immigration en Espana: el caso de los procesos de regularization de immigrants*, Paper for VII Congreso Internacional del CLAD sobre la reforma del Estado y de la Administracion Publica, Lisbon
- Reyneri E., 2001, *Migrants' Involvement in Irregular Employment in the Mediterranean Countries of the European Union* [online], Geneva, International Labour Organization.
Στο:<www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp41.pdf> [Προσβάσιμο 12/7/2011]

- Roig Molés E., 2007, «La entrada por razones laborales en Cataluña», in E. Argullol i Murgadas (ed.), *Inmigración y Transformación Social en Cataluña*, 287-334, Madrid, Fundación BBVA and Generalitat de Catalunya.
- Santolaya M. P., 2007, «Extranjería y nuevos Estatutos de Autonomía», *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, vol. 4, pp. 159-181.
- Sassen S., 1996, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, New York, Columbia University Press.
- Schnapper S., 1994, «The debate on immigration and the crisis of national identity,» in Baldwin E., Schain M.A (eds), *The Politics of Immigration in Western Europe*, London, Frank Cass and Company.
- Soysal Y., 1994, *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago, University of Chicago.
- Statham P., 2003, «Understanding anti-asylum rhetoric: restrictive politics or racist publics?», in Spencer S. (ed.), *The Politics of Migration, Managing Opportunity, Conflict and Change*, Oxford, Blackwell.
- Watts J.R., 1998, «Strange Bedfellows: How Spanish Labor Union Leaders and Employers find common ground on immigration», *Policy Studies Journal*, vol. 26, no 4, pp. 657-675.
- Worden T., 2010, «Spain sees sixfold increase in immigrants over decade», *The Guardian*, 8 February [online] Στο: <<http://www.guardian.co.uk/world/2010/feb/08/spain-sixfold-increase-immigrants>> [Προσβάσιμο 22/072011]

Η διαδικτυακή έρευνα. Η περίπτωση της διαδικτυακής έρευνας του ΕΚΚΕ για τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών

Απόστολος Λιναρδής

Εισαγωγή

Το διαδίκτυο αποτελεί ένα μέσο που χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο για τη διεξαγωγή ποσοτικών ερευνών. Αν και η χρήση του διαδικτύου στην ελληνική επικράτεια δεν είναι καθολική, εντούτοις η διαδικτυακή έρευνα μπορεί να λάβει χώρα για συγκεκριμένους πληθυσμούς, στους οποίους είναι γνωστό ότι υπάρχει καθολική και δεδομένη χρήση του διαδικτύου. Στην παρούσα εργασία αρχικά εξετάζουμε τη χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα, τις λειτουργικές προδιαγραφές των εργαλείων διαδικτυακής έρευνας και κατόπιν καταθέτουμε τα αποτελέσματα τα οποία προέκυψαν από τη διαδικτυακή μικρής εμβέλειας έρευνα του ΕΚΚΕ για τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών (εφεξής ΣΕΜ). Δεν θα αναφερθούμε αναλυτικά στα ΣΕΜ και σε ζητήματα ένταξης, διότι σε αυτό αναφέρθηκαν αναλυτικά άλλοι συγγραφείς του τόμου.

Η χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα η χρήση του διαδικτύου⁴³ βρίσκεται ακόμα σε χαμηλά ποσοστά (βλέπε Πίνακα 1), ιδιαίτερα σε σχέση με τα ποσοστά των δυτικοευρωπαϊκών και σκανδιναβικών κρατών.

Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 1, το 2008-2009 στην Ελλάδα ένα ποσοστό της τάξης του 61,2 % δεν έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο ή δεν το χρησιμοποιεί ποτέ. Μόλις το 29,4% των Ελλήνων χρησιμοποιεί το διαδίκτυο αρκετές φορές την εβδομάδα ή κάθε μέρα. Αν και το 2010-2011 αναμένεται διαφοροποίηση των ποσοστών (της τάξης του -5% και του +5-6% για τις δύο προαναφερθείσες κατηγορίες), το ποσοστό των Ελλήνων που δεν χρησιμοποιεί το διαδίκτυο ή δεν έχει πρόσβαση σε αυτό παραμένει άνω του 50%!

⁴³ Τα αποτελέσματα αυτής της παραγράφου προέκυψαν από τα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Για περισσότερα σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα βλέπε <http://ess.nsd.uib.no/> και <http://www.europeansocialsurvey.org/>

Όσον αφορά τις ηλικιακές ομάδες που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο, τα μεγαλύτερα ποσοστά χρήσης αυτού παρατηρούνται σε άτομα μικρής ηλικίας (15-24, 25-34 και 35-44). Σε σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσης παρατηρούνται ιδιαίτερα μεγάλα ποσοστά χρήσης του διαδικτύου από άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης όπως από πτυχιούχους Ανώτατων Σχολών (ΑΕΙ, ΤΕΙ) καθώς και κατόχους μεταπτυχιακών διπλωμάτων και διδακτορικών τίτλων. Όσον αφορά το φύλο, φαίνεται ότι οι άντρες κάνουν συχνότερη χρήση του διαδικτύου και e-mail απ' ό,τι οι γυναίκες.

Πίνακας 1

Ποσοστά «προσωπικής χρήσης internet/e-mail/www» για την Ελλάδα για τις χρονικές περιόδους 2002-2003, 2004-2005, 2008-2009

Προσωπική χρήση internet/e-mail/www	ESS1 2002-2003	ESS2 2004-2005	ESS4 2008-2009
Δεν έχω πρόσβαση στο διαδίκτυο, δεν χρησιμοποιώ ηλεκτρονικό ταχυδρομείο στο σπίτι ή στη δουλειά	73,9	66,3	44,7
Δεν τα χρησιμοποιώ ποτέ	12,7	14	16,5
Λιγότερο από μία φορά το μήνα	0,8	1,6	1,5
Μία φορά το μήνα	0,4	1,1	1,3
Αρκετές φορές το μήνα	2,3	3,2	3,6
Μία φορά την εβδομάδα	1,6	2,7	3,0
Αρκετές φορές την εβδομάδα	4,1	5,6	11,2
Κάθε μέρα	4,2	5,5	18,2
Δεν γνωρίζω	-	-	-
Σύνολο	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (European Social Survey).

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι το διαδίκτυο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί καθολικά ως μέσο επικοινωνίας για τη διεξαγωγή έρευνας, γιατί δεν έχουν όλες οι μονάδες του πληθυσμού την ίδια πιθανότητα να συμμετάσχουν στο δείγμα (Dillman et al., 1998a· Van Dijk, 2000· Crawford et al., 2001· Miller et al., 2002)· όμως, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για συγκεκριμένους πληθυσμούς, οι οποίοι έχουν καθολική και δεδομένη χρήση του διαδικτύου και των e-mail (εργαζόμενοι σε εταιρείες, φοιτητές, δήμοι της χώρας, σχολεία της χώρας κ.ά.)

Λειτουργικές προδιαγραφές των εφαρμογών που υποστηρίζουν διαδικτυακές έρευνες

Οι εφαρμογές που υποστηρίζουν διαδικτυακές έρευνες ενέχουν συνηθέστερα τις ακόλουθες λειτουργικές προδιαγραφές (Λιναρδής, Παπαγιαννόπουλος, Καλησπεράτη, 2011):

1. Δημιουργία γενικού πλαισίου για την έρευνα, όπως τίτλο, περίληψη, καθορισμό ημερομηνίας αρχής και τέλους διεξαγωγής κ.ά.
2. Σχεδιασμό και δημιουργία του ερωτηματολογίου της έρευνας.
3. Αποστολή ερωτηματολογίου.
4. Συλλογή απαντήσεων.
5. Ανάλυση.
6. Εξαγωγή δεδομένων.

Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη λειτουργική προδιαγραφή αφορά την καταγραφή του τίτλου της έρευνας, μίας περίληψης, ενός μηνύματος καλωσορίσματος στην έρευνα, την επιλογή του εικαστικού περιβάλλοντος (templates) καθώς και την εν γένει παραμετροποίηση του περιβάλλοντος της έρευνας. Επίσης, ο ερευνητής μπορεί να καθορίσει την ημερομηνία αρχής και τέλους διεξαγωγής της έρευνας.

Η δεύτερη προδιαγραφή αφορά στο σχεδιασμό και τη δημιουργία του ερωτηματολογίου. Άλλες εφαρμογές απαιτούν τη δημιουργία ομάδων ερωτήσεων (Question Groups), ενώ άλλες όχι. Στα περισσότερα περιβάλλοντα ο ερευνητής μπορεί να επιλέξει από πληθώρα τύπων ερωτήσεων όπως: πολλαπλής επιλογής – μίας απάντησης, πολλαπλής επιλογής – πολλών απαντήσεων, πίνακα επιλογών με μία απάντηση ανά γραμμή, πίνακα επιλογών με πολλές απαντήσεις ανά γραμμή, ανοιχτές ερωτήσεις κ.ά. Επίσης σε πολλά περιβάλλοντα επιτρέπεται η ερώτηση να περιλαμβάνει εικόνες ή βίντεο. Ο ερευνητής μπορεί επίσης να δηλώσει αν η απάντηση σε μία ερώτηση είναι υποχρεωτική ή προαιρετική. Μπορεί, επίσης, να προσθέσει σχόλια στις ερωτήσεις, αλλά και να κάνει έλεγχο του κειμένου σε μία ανοιχτή ερώτηση (text validation – για παράδειγμα στην περίπτωση που ζητηθεί η ημερομηνία γέννησης του ερωτώμενου, η εφαρμογή μπορεί να ελέγχει την ημερομηνία που θα εισαγάγει ο ερωτώμενος βάσει μίας προκαθορισμένης γραμμογράφησης – format). Το ερωτηματολόγιο μπορεί να

παρουσιάζεται στον ερωτώμενο ολόκληρο, ανά ερώτηση, είτε ανά σετ ερωτήσεων. Πολλές από τις πλέον εξελιγμένες εφαρμογές ενέχουν και τη λογική της παράλειψης ερωτήσεων (skip logic). Η «λογική της παράλειψης ερωτήσεων» οδηγεί τους ερωτώμενους σε διαφορετικά «μονοπάτια» εντός της έρευνας, τα οποία βασίζονται στην απάντηση του ερωτώμενου σε μία προηγούμενη ερώτηση. Τέλος, δίνεται στον ερευνητή η δυνατότητα να κάνει μία προεπισκόπηση του ερωτηματολογίου. Για κάθε ερωτηματολόγιο, οι εφαρμογές παράγουν ένα μοναδικό σύνδεσμο που κατόπιν πρέπει να αποσταλεί στους ερωτώμενους.

Στις παλαιότερες εφαρμογές η διαδικασία αποστολής του ερωτηματολογίου γινόταν μέσω του προσωπικού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του ερευνητή. Ο ερευνητής ήταν αυτός ο οποίος αναλάμβανε να στείλει το μοναδικό σύνδεσμο της έρευνας στους ερωτώμενους μέσω του προσωπικού του e-mail. Οι περισσότερες πλέον εφαρμογές υποστηρίζουν την αποστολή e-mail στους ερωτώμενους μέσω του περιβάλλοντός τους. Συνηθέστερα οι εφαρμογές δίνουν επίσης τη δυνατότητα να καταγράψει ο ερευνητής ένα ενημερωτικό σημείωμα για τους ερωτώμενους σε σχέση με την έρευνα, το οποίο αποστέλλεται στους ερωτώμενους μαζί με το μοναδικό σύνδεσμο της έρευνας. Επίσης ο ερευνητής δύναται να αναρτήσει το σύνδεσμο του ερωτηματολογίου σε κάποια ιστοσελίδα και σε ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης (facebook, twitter κ.ά.). Η έρευνα μπορεί να εμφανίζεται στους ερωτώμενους είτε με τη μορφή απλού συνδέσμου είτε με τη μορφή pop-up (ενός παραθύρου που εμφανίζεται, όταν κάποιος χρήστης επισκέπτεται μία ιστοσελίδα). Σε αυτήν την περίπτωση, όμως, οι ερωτώμενοι δεν αποτελούν μία ελεγχόμενη ομάδα.

Οι απαντήσεις των ερωτώμενων αυτόματα εισάγονται στις βάσεις δεδομένων που χρησιμοποιούν οι εφαρμογές. Ο ερευνητής στην περίπτωση που έχει στείλει e-mail σε συγκεκριμένους λογαριασμούς e-mail μπορεί να ελέγχει ποιοι από τους ερωτώμενους απάντησαν στην έρευνα, ποιοι απάντησαν μερικώς και ποιοι όχι. Κατόπιν οι περισσότερες εφαρμογές επιτρέπουν την αποστολή e-mail υπενθύμισης στους ερωτώμενους που δεν απάντησαν. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες εφαρμογές επιτρέπουν την ταυτόχρονη συλλογή των απαντήσεων σε μία έρευνα με πολλούς τρόπους: μέσω αποστολής e-mail, μέσω ανάρτησης σε ιστοσελίδα είτε και μέσω εισαγωγής των στοιχείων στη βάση δεδομένων στην περίπτωση που προκύψουν

συμπληρωμένα έντυπα ερωτηματολόγια. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, θα πρέπει στα τελικά δεδομένα να είναι εμφανής στον ερευνητή ο τρόπος συλλογής των δεδομένων.

Η πέμπτη λειτουργική προδιαγραφή αυτών των εφαρμογών αφορά στην ανάλυση των απαντήσεων των ερωτώμενων μέσω του περιβάλλοντός τους. Οι περισσότερες εφαρμογές δίνουν τη δυνατότητα περιορισμένων δυνατοτήτων στατιστικής ανάλυσης online, όπως κατανομές και περιγραφικά στατιστικά. Βέβαια ένας ερευνητής δεν μπορεί να αρκестεί στα στατιστικά τα οποία παρέχει ένα τέτοιο περιβάλλον. Εξάλλου, δεν είναι ο στόχος αυτών των εργαλείων η ανάλυση των δεδομένων. Γι' αυτό τα εργαλεία διεξαγωγής διαδικτυακής έρευνας παρέχουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να εξαγάγει τα δεδομένα σε διάφορες μορφές, όπως excel, SPSS, csv, για περαιτέρω στατιστική ανάλυση.

Στο διαδίκτυο υπάρχουν αρκετά λογισμικά διεξαγωγής ερευνών. Τα περισσότερα αυτών αποτελούν εμπορικές εφαρμογές και προσφέρουν κλιμακωτές δυνατότητες στους χρήστες αναλόγως με το κόστος. Τέτοιες εμπορικές εφαρμογές είναι: Survey Monkey (<http://www.surveymonkey.com>), Zoomerang (<http://www.zoomerang.com>), QuestionPro (<http://www.questionpro.com>) κ.ά. Η πιο αξιόλογη προσπάθεια λογισμικού ανοιχτού κώδικα είναι η εφαρμογή «LimeSurvey» (<http://www.limesurvey.org/>). (Για περισσότερα σε σχέση με τα εργαλεία διεξαγωγής διαδικτυακής έρευνας βλ. Λουκοπούλου, 2009).

Η διαδικτυακή έρευνα του ΕΚΚΕ για τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών

Η διαδικτυακή έρευνα του ΕΚΚΕ για τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών (ΣΕΜ) διεξήχθη με τη χρήση του εργαλείου Survey Monkey (<http://www.surveymonkey.com>). Το Survey Monkey είναι ένα αξιόλογο εμπορικό προϊόν, το οποίο υποστηρίζει όλες τις λειτουργικές προδιαγραφές μίας εφαρμογής διαδικτυακής έρευνας, όπως αυτές τέθηκαν σε προηγούμενη παράγραφο. Η έρευνα διεξήχθη στα πλαίσια της «Δράσης 1.5/09: “Ενημερωτική εκστρατεία για την προώθηση της ομαλής ένταξης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες”»,⁴⁴ δίχως να προβλέπεται από το τεχνικό δελτίο αυτής, και πραγματοποιήθηκε κυρίως λόγω της βούλησης των ερευνητών του ΕΚΚΕ. Επειδή η

⁴⁴ Η δράση περιελάμβανε την υλοποίηση ενημερωτικών εκστρατειών σε δέκα πόλεις της Ελλάδας με στόχο την πληροφόρηση των τοπικών κοινωνιών και των υπηκόων τρίτων χωρών για τα ΣΕΜ. Για περισσότερες πληροφορίες δεσ: <http://69.72.202.134/~reacgr/sem/>

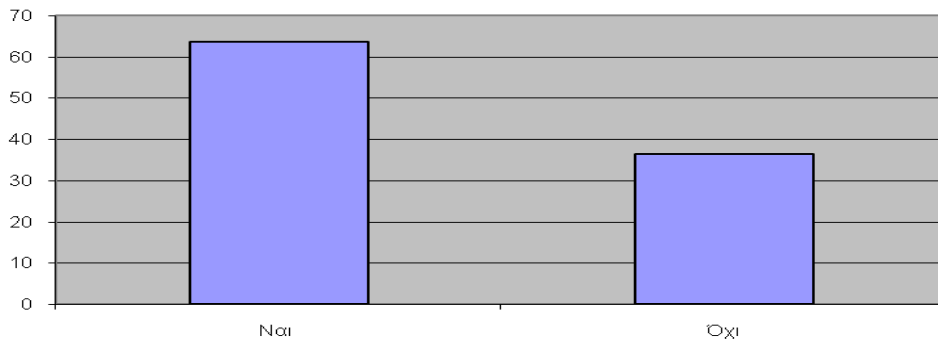
δράση διήρκησε μόλις 2 μήνες, η διαδικτυακή έρευνα ήταν μικρής εμβέλειας έρευνα που περιελάμβανε μόλις 3 ερωτήσεις και είχε ως στόχο να διερευνήσει τις προθέσεις των δήμων ως προς τη συγκρότηση των ΣΕΜ. Έλαβε χώρα το Μάιο του 2011 και απευθυνόταν και στους 325 δήμους της χώρας με βάση το νόμο 3852/2010 (Καλλικράτης). Παράλληλα εξετάζονταν και κάποιοι ιστότοποι δήμων με στόχο και πάλι τη διερεύνηση των προθέσεων των δήμων ως προς τη συγκρότηση των ΣΕΜ.

Κατ' αρχάς χρησιμοποιήθηκε ένας κατάλογος με τα e-mail όλων των δήμων, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί και σε έρευνα μεγάλης εμβέλειας και μεγάλου βεληνεκούς που συντονίζει το ΕΚΚΕ, την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (European Social Survey – ESS). Μέσω της εφαρμογής στάλθηκε e-mail σε όλους τους δήμους της χώρας, στο οποίο τονιζόταν ο στόχος της έρευνας καθώς και το ότι η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου δεν επρόκειτο να υπερβεί τα 2'. Το e-mail αυτό ξαναστάλθηκε σε αυτούς που δεν απάντησαν, δύο εβδομάδες μετά την πρώτη αποστολή. Εντούτοις, η ανταπόκριση στην έρευνα ήταν πολύ μικρή, αφού απάντησαν μόλις 22 δήμοι (ρυθμός ανταπόκρισης μόλις 6,8%), και συνεπώς τα αποτελέσματα της έρευνας δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστα και γενικεύσιμα. Δεδομένου ότι ο κατάλογος των e-mail ήταν έγκυρος, θεωρούμε ότι ο χαμηλός ρυθμός ανταπόκρισης των δήμων στην έρευνά μας οφείλεται είτε στο γεγονός ότι η αποστολή του e-mail έγινε σε άτομο του δήμου που δεν ασχολείται με τα ΣΕΜ (αν και θα μπορούσε να προωθήσει το e-mail στον κατάλληλο υπάλληλο), είτε στο ότι η έρευνά μας θεωρήθηκε ως κάποια μορφή ελέγχου προς τις δημοτικές αρχές, δεδομένης και της ευχέρειας και της χαλαρότητας που αφήνει το νομοθετικό πλαίσιο στους δήμους ως προς τη συγκρότηση των ΣΕΜ, είτε, τέλος, στο ότι αγνοήθηκε.

Παρά το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της έρευνας δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστα και γενικεύσιμα, παραθέτουμε κάποιες ενδεικτικές κατανομές των απαντήσεων για τις τρεις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου (Διαγράμματα 1 έως 3):

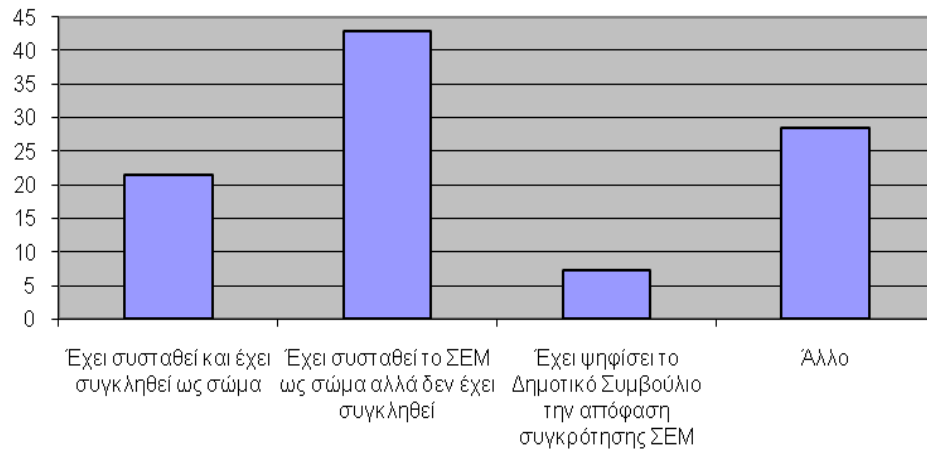
Διάγραμμα 1

Πραγματοποίηση ενεργειών συγκρότησης ΣΕΜ στο δήμο σας

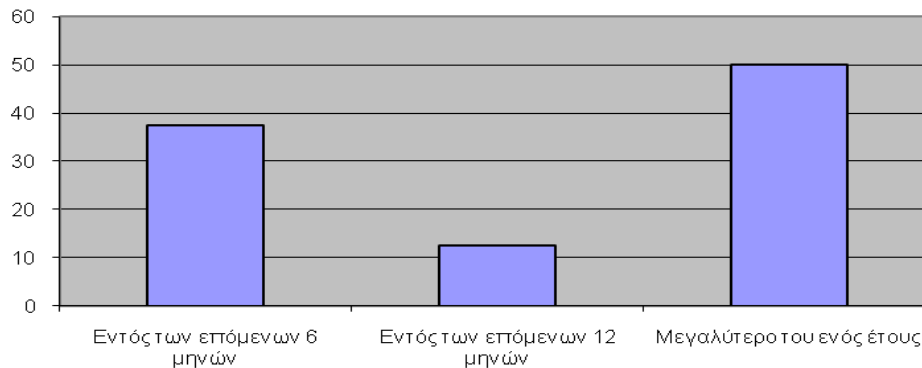
Διάγραμμα 2

Στάδιο διαδικασίας που βρίσκεται η συγκρότηση του ΣΕΜ

Διάγραμμα 3

Χρονικό διάστημα στο οποίο προβλέπεται να δρομολογηθούν οι ενέργειες για τη συγκρότηση του ΣΕΜ

Το πιο ενδιαφέροντα αποτελέσματα από την εν λόγω έρευνα θεωρούμε ότι προκύπτουν από την ημι-ανοιχτή δεύτερη ερώτηση του ερωτηματολογίου. Στην ερώτηση «Σε ποιο στάδιο της διαδικασίας βρίσκεται η συγκρότηση των ΣΕΜ» κάποιοι δήμοι απάντησαν «Άλλο (διευκρινίστε)». Κάποιες ενδιαφέρουσες διευκρινίσεις που έδωσαν οι δήμοι ήταν οι εξής:

«Με δημόσια ανακοίνωση που δημοσιεύθηκε στον τοπικό Τύπο, μεταδόθηκε ραδιοφωνικά και τοιχοκολλήθηκε στα ΚΕΠ και στο γραφείο εξυπηρέτησης αλλοδαπών σε τρεις γλώσσες, κλήθηκαν οι μετανάστες να καταθέσουν υποψηφιότητα και να διενεργηθούν εκλογές στις ... αλλά δεν υπήρξε συμμετοχή ούτε για υποψηφιότητες ούτε για τις εκλογές».

« Η τυπική συγκρότηση του Συμβουλίου προσκρούει στο γεγονός ότι μέχρι τούδε δεν έχουν συσταθεί και αναγνωριστεί από το Πρωτοδικείο οργανώσεις μεταναστών με έδρα στο Δήμο ... Ο Δήμος διατηρεί πάντως σταθερή επικοινωνία με εκπροσώπους μεταναστών, οι οποίοι έχουν αναλάβει σχετική πρωτοβουλία».

Μια προφανής ερμηνεία σε σχέση με την πρώτη διευκρίνιση είναι ότι οι μετανάστες δεν ενδιαφέρθηκαν για το θεσμό των ΣΕΜ, παρά τις προσπάθειες δημοσιοποίησης εκ μέρους του δήμου. Πράγματι ίσως να συνέβαινε και αυτό. Παρ' όλα αυτά, βάσει της παράλληλης έρευνας που διεξήχθη στους ιστότοπους των δήμων αλλά και της εμπειρίας μας από την ενημερωτική εκστρατεία σε αυτούς, κάποιος θα μπορούσε να ερμηνεύσει διαφορετικά απαντήσεις του τύπου: «οι μετανάστες δεν ενδιαφέρονται για τη συγκρότηση των ΣΕΜ». Υπήρξαν περιπτώσεις, όπου δήμοι ενημέρωναν τους μετανάστες για τη διεξαγωγή εκλογών για τα ΣΕΜ μόνο στα Ελληνικά και μόνο μέσω του διαδικτύου – μέσο στο οποίο ελάχιστοι μετανάστες έχουν πρόσβαση. Σε άλλες περιπτώσεις, οι οργανώσεις μεταναστών ενημερώθηκαν για πρώτη φορά για τα ΣΕΜ μέσω της ημερίδας που διεξήχθη στο πλαίσιο της δράσης και ενώ ο δήμος είχε ήδη ανακοινώσει εκλογές – εξπρές παράλληλα με την ημερίδα· εκλογές, που επίσης αγνοούσαν οι μετανάστες οι οποίοι είχαν έρθει να παρακολουθήσουν την ημερίδα. Επίσης, πέρα από το θέμα της δημοσιοποίησης των εκλογών, το χρονικό περιθώριο για την κατάθεση υποψηφιοτήτων από την ημέρα ανακοίνωσης της πρόσκλησης για εκπροσώπηση ήταν μόλις 3-4 εργάσιμες ημέρες.

Ένα άλλο θέμα που ανέκυψε από την παράλληλη έρευνα που διεξήχθη στους ιστότοπους των δήμων αφορούσε στο προφίλ των κοινωνικών φορέων, οι οποίοι θεωρούνται ότι αναπτύσσουν δράση σε σχέση με τα προβλήματα των μεταναστών. Στο άρθρο 78 του Καλλικράτη (ν. 3852/2010) αναγράφεται ρητά: «Ως μέλη ορίζονται δημοτικοί σύμβουλοι, εκπρόσωποι φορέων μεταναστών καθώς και εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων, οι οποίοι αναπτύσσουν εντός της διοικητικής περιφέρειας του δήμου δράση σχετική με τα προβλήματα των μεταναστών».

Αν και στο συγκεκριμένο τμήμα του νόμου μπορεί κάποιος να ερμηνεύσει κατά το δοκούν τους κοινωνικούς φορείς οι οποίοι αναπτύσσουν δράση σχετική με τα προβλήματα των μεταναστών, θεωρούμε ότι η πρόσκληση κάποιων δήμων για εκπροσώπηση ορισμένων κοινωνικών φορέων στα ΣΕΜ, όπως για παράδειγμα της Ένωσης Αστυνομικών Υπαλλήλων, δεν συνάδει με το προφίλ ενός τέτοιου συμβουλίου. Σε σχέση με τη δεύτερη διευκρίνιση που παρατέθηκε παραπάνω, μία προφανής ερμηνεία είναι ότι: «δεν υφίστανται οργανώσεις μεταναστών στις οποίες μπορεί ο Δήμος να απευθυνθεί για τη συγκρότηση των ΣΕΜ». Το ερώτημα, βέβαια, που προκύπτει είναι γιατί δεν υφίστανται οργανώσεις μεταναστών, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για περιπτώσεις μεγάλων δήμων της χώρας.

Συμπεράσματα

Το διαδίκτυο δεν έχει ακόμα υιοθετηθεί καθολικά από όλα τα νοικοκυριά και τα άτομα στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου η γενική χρήση του διαδικτύου για τη διεξαγωγή ερευνών καθίσταται προβληματική. Παρ' όλα αυτά θεωρήσαμε ότι μία διαδικτυακή έρευνα στους δήμους της χώρας θα παρουσίαζε μεγάλο ρυθμό ανταπόκρισης, δεδομένου ότι όλοι οι δήμοι της χώρας χρησιμοποιούν το e-mail και το διαδίκτυο ως μέσα επικοινωνίας. Τελικά η ανταπόκριση στην έρευνα ήταν πολύ μικρή και, συνεπώς, τα αποτελέσματά της δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστα και γενικεύσιμα. Θεωρούμε ότι οι λόγοι μη απόκρισης μπορεί να οφείλονται είτε στο γεγονός ότι η αποστολή του e-mail έγινε σε άτομο του δήμου που δεν ασχολείται με τα ΣΕΜ, είτε στο ότι η έρευνα αγνοήθηκε, είτε στο ότι η έρευνά μας θεωρήθηκε ως κάποια μορφή ελέγχου προς τις δημοτικές αρχές, δεδομένης και της ευχέρειας και της χαλαρότητας που αφήνει το νομοθετικό πλαίσιο στους δήμους ως προς τη συγκρότηση των ΣΕΜ. Τα περισσότερα και πιο ενδιαφέροντα

ευρήματα της μικρής αυτής έρευνας προέκυψαν από μία ημι-ανοιχτή ερώτηση του διαδικτυακού ερωτηματολογίου καθώς και από την παράλληλη έρευνα που διεξήχθη στους ιστότοπους των δήμων αλλά και από την εμπειρία μας από τη συμμετοχή μας στις ενημερωτικές εκστρατείες για τα ΣΕΜ. Από αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι για κάποιους δήμους η συγκρότηση των ΣΕΜ όχι μόνο δεν αποτελεί προτεραιότητα, αλλά φαίνεται ότι δεν υπάρχει καν η βούληση για τη συγκρότησή τους. Η βούληση των δημοτικών αρχών βέβαια πολλές φορές επηρεάζεται και από τη βούληση του τοπικού πληθυσμού για κοινωνική δράση με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής του. Από την άλλη, υπάρχουν δήμοι οι οποίοι έχουν την πολιτική βούληση αλλά δεν προχωρούν στη συγκρότηση των ΣΕΜ είτε διότι δεν υπάρχουν οργανώσεις μεταναστών, είτε διότι η συγκέντρωση υπηκόων τρίτων χωρών στο δήμο δεν είναι υψηλή, είτε ακόμη διότι οι μετανάστες όντως δεν έχουν τη βούληση να συμμετάσχουν στο νέο θεσμό. Τέλος, ορισμένοι μόλις ξεκίνησαν την προσπάθειά τους για ενεργοποίηση του Συμβουλίου (π.χ. ο Δήμος Αθηναίων). Σε άλλους δήμους η θεσμοθέτηση των ΣΕΜ ως γνωμοδοτικού συμβουλευτικού οργάνου για την ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών δεν αποτελεί παρά μία εξέλιξη της δράσης τους σε θέματα ένταξης μεταναστών (π.χ. Δήμος Κορυδαλλού, Δήμος Αγ. Δημητρίου).

Σε σχέση με την έρευνα που διεξήχθη θεωρούμε ότι θα ήταν κρίσιμο να επαναληφθεί εντός εύλογου χρονικού διαστήματος χρησιμοποιώντας νέο εκτενέστερο ερωτηματολόγιο. Ο τρόπος συλλογής των απαντήσεων ίσως δεν πρέπει να περιοριστεί μόνο μέσω διαδικτύου αλλά και μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων βάσει του ίδιου ερωτηματολογίου. Τέλος, θεωρούμε ότι θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη η πραγματοποίηση και κάποιων συνεντεύξεων βάσει ποιοτικών μεθόδων, οι οποίες να αναδεικνύουν τις λεπτές και ιδιαίτερες πτυχές του θέματος.

Βιβλιογραφία

- Λιναρδής Α., Παπαγιαννόπουλος Κ., Καλησπεράτη Ε., 2011, *Η διαδικτυακή έρευνα. Πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα και εργαλεία διεξαγωγής διαδικτυακών ερευνών*, Κείμενο Εργασίας ΕΚΚΕ, 2011/23.
- Λουκοπούλου Μ., 2009, *Μελέτη περιπτώσεων και ανάλυση δυνατοτήτων λογισμικών υποδομής για εφαρμογές δημιουργίας και υποστήριξης ερωτηματολογίων στον Παγκόσμιο Ιστό, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Μηχανικών Η/Υ & Πληροφορικής, Πανεπιστήμιο Πατρών*.
- Crawford S. D., Couper M. P., Lamias M. J., 2001, «Web surveys. Perceptions of burden», *Social Science Computer Review*, vol. 19, no 2, pp. 146–162.
- Dillman D. A., Tortora, R. D., Bowker. D., 1998, *Principles for Constructing Web Surveys*. SESRC Technical Report 98-50, Pullman, Washington. <http://survey.sesrc.wsu.edu/dillman/papers.htm>
- Miller T. I., Kobayashi M., Caldwell E., Thurson S., Collett B., 2002, «Citizen surveys on the web: General population surveys of community opinion», *Social Science Computer Review*, vol. 20, no 2, pp. 124–136.
- Van Dijk J. A. G. M., 2000, «Widening information gaps and policies of prevention», in K. Sage, pp. 166–183.

Εθνοτική συνύπαρξη στα σχολεία: στάσεις και αντιλήψεις στην εφηβεία

Κατερίνα Ηλιού, Μανίνα Κακεπάκη, Φανή Κουντούρη

Εισαγωγή: Διερευνώντας το ζήτημα της εθνοτικής συνύπαρξης

Στόχος του άρθρου αυτού είναι να ανιχνεύσει τις αντιλήψεις εφήβων σε ζητήματα εθνοτικής συνύπαρξης και ταυτότητας. Οι παρατηρήσεις μας βασίζονται στην επεξεργασία δεδομένων έρευνας που πραγματοποιήθηκε το 2010 σε μαθητές τεσσάρων εκπαιδευτικών μονάδων στο νομό Αττικής κατά την οποία συγκεντρώθηκαν 855 ερωτηματολόγια.⁴⁵ Παρά τους περιορισμούς που θέτει το δείγμα της παρούσας έρευνας, μπορεί να προσφέρει μια εικόνα της φυσιογνωμίας των εφήβων σήμερα, ενώ έχει ιδιαίτερη σημασία το ότι αποτελεί συνέχεια δύο αντίστοιχων ερευνών που προηγήθηκαν το 1982 και το 1990.⁴⁶ Η επιλογή των εκπαιδευτικών μονάδων έγινε βάσει κριτηρίων γεωγραφικών, ταξικής σύνθεσης των μαθητών, αλλά και χαρακτηριστικών, όπως το είδος των σχολείων,⁴⁷ προκειμένου να καλυφθεί όσο το δυνατόν το φάσμα της κοινωνικής σύνθεσης των μαθητών. Επιλέχθηκαν ένα Ιδιωτικό Γυμνάσιο (244 μαθητές), ένα Δημόσιο Γυμνάσιο του Πειραιά (193 μαθητές), ένα Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο (235 μαθητές) και ένα Δημόσιο Γυμνάσιο του Νοτίου Τομέα Αθηνών (183 μαθητές).

Στην έρευνα εξετάστηκαν βασικές διαστάσεις της πολιτικής κοινωνικοποίησης, ενώ παράλληλα έγινε προσπάθεια να ανιχνευθούν πιθανές μεταβολές στην πολιτική κουλτούρα, που υποδηλώνουν οι πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις των εφήβων σήμερα. Αντικείμενο της έρευνας ήταν οι στάσεις και οι αντιλήψεις μαθητών στην αρχή της

⁴⁵ Η έρευνα «Διαστάσεις της πολιτικής κοινωνικοποίησης εφήβων: εμπειρίες από την Αττική στις τρεις τελευταίες δεκαετίες» πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος *Καποδίστριας* και χρηματοδοτήθηκε από την Επιτροπή Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η συλλογή των στοιχείων έγινε μεταξύ 12 Οκτωβρίου και 11 Νοεμβρίου 2010. Επιστημονική Υπεύθυνη του έργου: Μ. Παντελίδου Μαλούτα, Καθηγήτρια Πολιτικής Επιστήμης. Ερευνητική ομάδα: Γ. Διακουμάκος, Θ. Θεοδοσοπούλου, Μ. Κακεπάκη, Ε. Τσουπαροπούλου.

⁴⁶ Για μια αναλυτική παρουσίαση των προηγούμενων ερευνών, βλ. Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1987, *Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας*, Αθήνα, Gutenberg, και Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1991, «Οι έφηβοι της “Αλλαγής”». Κοινωνικοποιητικές επιδράσεις και πολιτικές μεταβολές στην πολιτική φυσιογνωμία των εφήβων: 1982-1990», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 12, σ. 41-69.

⁴⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την αναλυτική παρουσίαση των κριτηρίων επιλογής των σχολείων βλ. Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1987, *Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 543-605 όπου παρουσιάζεται και το ιστορικό της έρευνας.

εφηβείας (ηλικίας 12-14 ετών) πάνω σε σειρά πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων, οι βασικές ιδεολογικές τους κατευθύνσεις καθώς και στοιχεία συγκρότησης της ταυτότητας τους. Έρευνες από το πεδίο της πολιτικής κοινωνικοποίησης έχουν καταδείξει ότι οι βασικές πολιτικές και κοινωνικές αντιλήψεις που διαμορφώνονται την περίοδο της εφηβείας παραμένουν σχετικά σταθερές και κατά την ενηλικίωση (Hooghe and Wilkenfeld, 2008· Ingelhart, 1997). Συνεπώς, τα ευρήματά μας μπορούν να αξιοποιηθούν τόσο ως προς την αποτύπωση της σημερινής εικόνας των εφήβων όσο και ως προς την αποτύπωση ορισμένων τάσεων στις αντιλήψεις (των ενήλικων πλέον) σημερινών εφήβων αναφορικά με τα ζητήματα συνύπαρξης και ταυτότητας. Ας μην ξεχνάμε ότι η γενιά των μαθητών που εξετάζουμε είναι ουσιαστικά η πρώτη στην Ελλάδα η οποία συνυπάρχει ισότιμα στο ίδιο κοινωνικό περιβάλλον (εκείνο του σχολείου) με παιδιά δεύτερης γενιάς μεταναστών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη διαμόρφωση των στάσεων και των αντιλήψεών της απέναντι στον «άλλο».

Πίνακας 1

Κατανομές μαθητών με πατέρα μετανάστη ανά σχολείο φοίτησης

	Ιδιωτικό Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά	Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Νότιου Τομέα Αθηνών	Σύνολο δείγματος
Πατέρας μη μετανάστης	98,4%	90,7%	97,0%	92,9%	95,1%
Πατέρας μετανάστης	1,6%	9,3%	3,0%	7,1%	4,9%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήγαγε το Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας το ακαδημαϊκό έτος 2007-8, το 11,7% των μαθητών που φοιτούσαν στα δημόσια Γυμνάσια της Αττικής ήταν αλλοδαποί μαθητές.⁴⁸ Τα ποσοστά αυτά βρίσκονται σε μερική συμφωνία με τα ποσοστά του δείγματός μας, με σημαντικές όμως διαφοροποιήσεις ανάλογα με το είδος και την περιοχή του σχολείου, όπως καταδεικνύεται και από τους πίνακες που ακολουθούν με τις κατανομές Ελλήνων/αλλοδαπών μαθητών ανά σχολείο φοίτησης.⁴⁹

⁴⁸ Βλ. <http://www.antigone.gr/en/stats/files/081101.pdf>

⁴⁹ Η ταξινόμηση αυτή προήλθε από την κωδικοποίηση των απαντήσεων των παιδιών στην ερώτηση «σε ποια χώρα γεννήθηκε ο πατέρας/η μητέρα σου». Ως παιδιά μεταναστών κωδικοποιήσαμε τα παιδιά εκείνα των οποίων η χώρα γέννησης του πατέρα ή της μητέρας είναι μία από τις παρακάτω: Αλβανία, Αρμενία,

Πίνακας 2

Κατανομές μαθητών με μητέρα μετανάστρια ανά σχολείο φοίτησης

	Ιδιωτικό Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά	Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Νότιου Τομέα Αθηνών	Σύνολο δείγματος
Μητέρα μη μετανάστρια	96,2%	83,8%	92,8%	89,5%	91,2%
Μητέρα μετανάστρια	3,8	16,2%	7,2%	10,5%	8,8%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Από τους παραπάνω πίνακες προκύπτει ότι τουλάχιστον σε ορισμένες από τις σχολικές μονάδες που εξετάζουμε (κατά κύριο λόγο στο Γυμνάσιο του Πειραιά και στο Γυμνάσιο του Νότιου τομέα της Αθήνας) προσφέρεται η δυνατότητα πραγματικής επαφής ανάμεσα σε παιδιά Ελλήνων και σε παιδιά αλλοδαπών, και μάλιστα σε ένα πλαίσιο (αυτό της σχολικής τάξης) όπου τα παιδιά μοιράζονται κοινούς στόχους και μια σχετικά ισότιμη θέση (status) στη σχολική ιεραρχία (Pettigrew, 1998).

Δύο είναι οι βασικές θεωρίες που διαπραγματεύονται τα ζητήματα της συνύπαρξης και τις συνέπειες που αυτή έχει για τα μέλη της ομάδας που υπερέχει αριθμητικά (ομοεθνείς μαθητές) και για εκείνη που μειονεκτεί (αλλοδαποί μαθητές): α) Η *Υπόθεση Επαφής* (*Contact Hypothesis*) (Allport, 1954), η οποία υποστηρίζει ότι η επαφή ανάμεσα σε ομοεθνείς και αλλοεθνείς συμβάλλει στη διαμόρφωση θετικότερων στάσεων προς τη δεύτερη ομάδα, και β) η *θεωρία του Εθνοτικού Ανταγωνισμού* (*Ethnic Conflict Theory*) (Blalock, 1967), που υποστηρίζει ότι η επαφή αυτή αυξάνει την αρνητική προδιάθεση των ομοεθνών μαθητών.

Σύμφωνα με την *Υπόθεση Επαφής* (*Contact Hypothesis*) (Allport, 1954), η επαφή ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας και στα μέλη της έξω-ομάδας μπορεί να οδηγήσει στη μείωση των αρνητικών στάσεων προς την έξω-ομάδα. Υπάρχουν διαφορετικές ερμηνείες σχετικά με τους μηχανισμούς οι οποίοι συμβάλλουν στη μείωση των αρνητικών στάσεων και αντιλήψεων. Κάποιες προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στη άρση των επιφυλάξεων που φέρνει η επαφή, λόγω της απόκτησης πραγματικής γνώσης των ανθρώπων που προέρχονται από τις άλλες ομάδες (π.χ. Schalk-Soekar, Van de Vijver and Hoogsteder, 2004). Άλλες προσεγγίσεις δίνουν έμφαση σε συναισθηματικές διεργασίες,

Αίγυπτος, Πολωνία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Μολδαβία, Ρωσία, Ιράν, Παλαιστίνη, Σρι Λάνκα, Φιλιππίνες. Όλες οι υπόλοιπες περιπτώσεις κωδικοποιήθηκαν ως παιδιά μη μεταναστών.

όπως είναι η μείωση του άγχους που προκαλεί η επαφή ανάμεσα στα μέλη των ομάδων (π.χ. Pettigrew, 1997· Turner, Voci and Hewstone, 2007). Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν έχουν όλα τα είδη των επαφών την ίδια βαρύτητα και σημασία. Το ενδιαφέρον των επιστημόνων στράφηκε στη μελέτη των προϋποθέσεων, που όταν πληρούνται αυξάνουν την πιθανότητα η δι-ομαδική επαφή να συμβάλει στην άρση των στερεοτύπων και τη μείωση των αρνητικών στάσεων για τη μειονοτική ομάδα. Έτσι, σύμφωνα με τους Pettigrew και Tropp (2006), ενώ η επαφή των ομάδων γενικά συμβάλλει στη μείωση των αρνητικών στάσεων, όταν πληρούνται οι ιδανικές συνθήκες, αυξάνονται οι πιθανότητες για μείωση των αρνητικών στάσεων. Οι βασικότερες προϋποθέσεις που χρειάζεται να πληρούνται ταυτόχρονα για την επιτυχή έκβαση της δι-ομαδικής επαφής είναι: 1) *ισότιμο status*, δηλαδή τα μέλη της πλειονοτικής και της μειονοτικής ομάδας κατά τη συνύπαρξη να έχουν ισοτιμία σε επίπεδο ρόλων, 2) *συνεργασία για την επίτευξη κοινού στόχου*, έτσι ώστε τα μέλη των ομάδων να αλληλεξαρτώνται για την επίτευξη του στόχου, 3) *δυνατότητα γνωριμίας*, που αναφέρεται σε δι-ομαδική επαφή με συχνότητα και ικανή διάρκεια για να αναπτυχθούν ουσιαστικές σχέσεις μεταξύ των μελών, 4) *θεσμική υποστήριξη*, ώστε να συμβάλει στην ανάπτυξη ενός κλίματος ανοχής μεταξύ των ομάδων (Allport, 1954).

Σε αντίθεση με την *Υπόθεση Επαφής*, η θεωρία του *Εθνοτικού Ανταγωνισμού* (*Ethnic Conflict Theory*) (Blalock, 1967) υποστηρίζει ότι τα μέλη της εθνοτικής πλειονότητας είναι πιο πιθανό να αισθάνονται ότι απειλούνται από εθνοτικές μειονότητες, όταν αυξάνεται ο αριθμός τους. Έρευνες σε ευρωπαϊκές χώρες έδειξαν ότι στις χώρες εκείνες, όπου υπάρχει υψηλό ποσοστό μειονοτήτων, οι αρνητικές στάσεις της κυρίαρχης αριθμητικά ομάδας ήταν υψηλότερες (Scheepers et al., 2002). Και αν τα ευρήματα αυτά αφορούν το σύνολο του πληθυσμού, όπου η μορφή του ανταγωνισμού ανάμεσα στις ομάδες λαμβάνει σαφώς διαφορετικό χαρακτήρα σε σχέση με τις σχολικές τάξεις, υπάρχουν ευρήματα που ενισχύουν τη θεωρία αυτή και στο πλαίσιο μιας σχολικής μονάδας (Vermeij, 2006).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορούμε να διατυπώσουμε τις εξής υποθέσεις: 1) σύμφωνα με τη θεωρία του *Εθνοτικού Ανταγωνισμού*, στα σχολεία του δείγματός μας που εμφανίζεται υψηλό ποσοστό αλλοδαπών μαθητών, οι Έλληνες μαθητές ενδέχεται να παρουσιάζουν περισσότερο αρνητικές στάσεις και υψηλότερα ποσοστά απόρριψης για

τους αλλοδαπούς συμμαθητές τους. 2) Αντίθετα, σύμφωνα με την *Υπόθεση Επαφής* στα σχολεία με μεγαλύτερο αριθμό αλλοδαπών μαθητών οι αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών ενδέχεται να είναι θετικότερες ή τουλάχιστον μη αρνητικές.

Ωστόσο, στο παρόν άρθρο δεν εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας αποκλειστικά στη συνύπαρξη στο σχολείο ως μοναδικό παράγοντα ανάγνωσης και ερμηνείας των αντιλήψεων των μαθητών. Μία σειρά άλλων κοινωνικο-δημογραφικών παραγόντων, που θα αναλυθούν στη συνέχεια, είναι ικανοί να μας παράσχουν πληρέστερη εικόνα σχετικά με τη συσχέτιση των αντιλήψεων των εφήβων για τη συνύπαρξή τους στη σχολική κοινότητα με συμμαθητές διαφορετικής εθνικής προέλευσης και των παραγόντων που δύνανται να τις επηρεάσουν.

Ερευνητικά ερωτήματα

Το βασικό ερευνητικό μας ενδιαφέρον αφορά στις αντιλήψεις των μαθητών σχετικά με την εθνοτική συνύπαρξη, τη συνύπαρξή τους, δηλαδή, με αλλοεθνείς μαθητές, αλλά και στην αιτιολόγηση της αξιολόγησης αυτής. Η ερώτηση που αποτελεί τον πυρήνα της διερεύνησης των ζητημάτων εθνοτικής συνύπαρξης στο ερωτηματολόγιο αφορά στο κατά πόσο είναι *θετική, αρνητική ή δεν έχει σημασία* η παρουσία στο σχολείο αλλοδαπών μαθητών. Η κλειστή ερώτηση συνοδεύεται από μία ανοιχτή ερώτηση που ζητά από τους ερωτώμενους να αιτιολογήσουν την απάντηση που δόθηκε στην κλειστή ερώτηση. Η ακριβής διατύπωση της κλειστής ερώτησης είναι: *«Σε πολλά σχολεία της Αθήνας είναι πολύ συνηθισμένο να υπάρχουν στην ίδια τάξη συμμαθητές που έχουν διαφορετική εθνική προέλευση. Εσύ νομίζεις ότι αυτό είναι θετικό, αρνητικό ή δεν έχει ιδιαίτερη σημασία;»*. Η ανοιχτή ερώτηση που ζητά την αιτιολόγηση της κλειστής περιορίζεται σε μία μονολεκτική ερώτηση: *«Γιατί;»*. Οι ερωτήσεις αυτές αναμένεται να μας δώσουν μια πρώτη χαρτογράφηση των θετικών, αρνητικών ή ουδέτερων αντιλήψεων σχετικά με τη συνύπαρξη στο σχολείο με αλλοδαπούς μαθητές. Οι απαντήσεις των μαθητών θα συσχετισθούν με κοινωνικο-δημογραφικούς δείκτες (σχολείο μαθητή, φύλο και επάγγελμα γονέων) και με μία συμπληρωματική ερώτηση που αφορά στη στάση των μαθητών απέναντι σε ζητήματα ελληνικής ταυτότητας. Η συμπλήρωση της ανάλυσης με την κατηγοριοποίηση των απαντήσεων στην ανοιχτή ερώτηση αναμένεται να

εμπλουτίσει με ποιοτικά χαρακτηριστικά τις απαντήσεις των μαθητών και να μας προσφέρει μια περισσότερο ολοκληρωμένη χαρτογράφηση των στάσεων τους απέναντι στα ζητήματα εθνοτικής συνύπαρξης.

Πιο ειδικά τρία είναι τα διαβήματα του άρθρου αυτού:

1. Το πρώτο αφορά την επεξεργασία των απαντήσεων των μαθητών στην κλειστή ερώτηση σε συσχέτιση με ορισμένες κοινωνικο-δημογραφικές μεταβλητές, όπως το σχολείο φοίτησης, το φύλο των ερωτώμενων και το επάγγελμα του πατέρα και της μητέρας. Πρόκειται για τον έλεγχο των κοινωνικών προϋποθέσεων των απαντήσεων των μαθητών. Στόχος μας είναι η απόκτηση μίας συνολικότερης γνώσης των κοινωνικο-δημογραφικών συντεταγμένων των θετικών, αρνητικών ή ουδέτερων αξιολογήσεων των μαθητών. Παράλληλα, θα επιχειρηθεί η ανάλυση της συσχέτισης των κοινωνικο-δημογραφικών παραγόντων με τις αξιολογικές απαντήσεις, προκειμένου να ελέγξουμε τις σχέσεις που παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική συνάφεια.
2. Το δεύτερο αφορά την κατηγοριοποίηση των απαντήσεων της ανοιχτής ερώτησης σε θεματικές κατηγορίες που μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε σε μια βαθύτερη ανάλυση των αρνητικών, θετικών και ουδέτερων απαντήσεων των μαθητών αναφορικά με τη συνύπαρξή τους με τους αλλοδαπούς μαθητές.
3. Το τρίτο αφορά την εξέταση των θετικών, αρνητικών και ουδέτερων αξιολογήσεων σε σχέση με την ερώτηση που αφορά την πρόσληψη της ελληνικής ταυτότητας. Η ερώτηση *«Οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές απόψεις για το τι σημαίνει να είναι κανείς ‘πραγματικός Έλληνας/πραγματική Ελληνίδα’». Κατά την άποψή σου πόσο σημαντικό είναι το καθένα από τα ακόλουθα για να είναι κανείς ‘πραγματικός Έλληνας/πραγματική Ελληνίδα’;*» συνεξετάστηκε με την ερώτηση της αποδοχής ή απόρριψης της συνύπαρξης προκειμένου να αποτυπωθεί πώς τοποθετούνται σε ζητήματα ταυτότητας οι μαθητές που αποδέχονται ή απορρίπτουν τη συνύπαρξη με αλλοδαπούς συμμαθητές. Επιπλέον, επιλέγουμε την κυρίαρχη ποσοτικά κατηγορία στην κατηγοριοποίηση των απαντήσεων της ανοιχτής ερώτησης προκειμένου να ελέγξουμε αν υπάρχουν διαφορές μεταξύ των μαθητών στον προσδιορισμό ζητημάτων που αφορούν την ελληνική ταυτότητα. Η περαιτέρω διερεύνηση της ερώτησης ταυτότητας σε σχέση με τις απαντήσεις στην ερώτηση της εθνοτικής συνύπαρξης αποσκοπεί στην αναζήτηση ενός συνολικότερου ιδεολογικού προφίλ του ερωτώμενου που δεν συσχετίζεται απλά και μόνο με τις

κοινωνικο-δημογραφικές συνισταμένες των θέσεων του, αλλά και με ευρύτερες κοινωνικά προσδιορισμένες προδιαθέσεις του ατόμου που συνθέτουν και το ευρύτερο πλαίσιο της εθνοτικής συνύπαρξης.

Αξιολογώντας την παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών: τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων

Το πρώτο ερώτημα που θέτουμε αφορά στη διαφοροποίηση των μαθητικών αξιολογήσεων της παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών στη βάση των κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών των ερωτώμενων. Στην παρούσα μελέτη προσδιορίζουμε τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων μέσα από παράγοντες, όπως το φύλο, το επάγγελμα των γονέων (καθώς μας παρέχει πληροφόρηση για το κοινωνικό-οικονομικό status της οικογένειας) και το σχολείο φοίτησης (που παρέχει πληροφόρηση για ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σχολικού περιβάλλοντος και της περιοχής στην οποία υπάγεται η σχολική μονάδα).

Στον **Πίνακα 3** έχουμε μια πρώτη εικόνα των απαντήσεων στην ερώτηση για το πώς αξιολογούν οι μαθητές την παρουσία παιδιών διαφορετικής εθνικής προέλευσης στα σχολεία. Περισσότεροι από ένας στους δύο μαθητές (53,8%) αξιολογούν ως ουδέτερη την παρουσία παιδιών διαφορετικής εθνικής προέλευσης, περίπου το ένα τρίτο (36,8%) την αξιολογεί θετικά, ενώ λιγότερο από ένα στα δέκα παιδιά (9,5%) θεωρεί ότι η παρουσία αυτή είναι αρνητική. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί εδώ emphatically ότι η επιλογή της απάντησης «χωρίς σημασία» είναι θετικής κατεύθυνσης, γεγονός που θα φανεί ξεκάθαρα στην κωδικοποίηση της αιτιολόγησης της απάντησης παρακάτω. Επομένως, μπορούμε να συνυπολογίσουμε τις «ουδέτερες» απαντήσεις στις θετικές και να υποστηρίξουμε, έτσι, ότι είναι συντριπτική η παρουσία των θετικών αξιολογήσεων έναντι των αρνητικών. Οι αρνητικές κρίσεις αυξάνουν όσο μεγαλώνει και η ηλικία των παιδιών, καθώς από το 6,8% των παιδιών που το θεωρούν αρνητικό στην Α΄ Γυμνασίου, φτάνουμε στο 12,7% των μαθητών της Γ΄ Γυμνασίου. Οι αρνητικές τοποθετήσεις είναι αυξημένες στα αγόρια, καθώς το ποσοστό των αγοριών που απαντούν αρνητικά (12,9%) είναι διπλάσιο των κοριτσιών (5,9%).

Πίνακας 3

Αξιολόγηση της παρουσίας παιδιών μεταναστών στα σχολεία

	Θετικό %	Αρνητικό %	Δεν έχει σημασία %
Φύλο			
Κορίτσια	41,1	5,9	53,0
Αγόρια	32,7	12,9	54,4
Τάξη			
Α' Γυμνασίου	33,7	6,9	59,4
Β' Γυμνασίου	38,1	8,9	53,0
Γ' Γυμνασίου	38,8	12,7	48,6
Σχολείο			
Ιδιωτικό Γυμνάσιο	52,3	5,1	42,6
Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά	36,4	10,2	53,5
Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο	24,7	13,4	61,9
Δημόσιο Γυμνάσιο Νότιου Τομέα Αθηνών	32,2	9,4	58,3
Ποσοστό παιδιών με πατέρα μετανάστη στο τμήμα			
Λιγότερο από 5%	37,6	7,4	55,0
Λιγότερο από 10%	38,6	12,2	49,2
Πάνω από 10%	35,6	11,5	52,9
Ποσοστό παιδιών με μητέρα μετανάστρια στο τμήμα			
Λιγότερο από 5%	39,0	5,1	55,9
Λιγότερο από 10%	37,4	12,1	50,5
Πάνω από 10%	34,0	12,4	53,6
Επάγγελμα πατέρα⁵⁰			
Υψηλόβαθμο	44,0	7,5	48,4
Μεσαίο	29,2	11,8	59,0
Χειρωνακτικό	32,0	9,5	58,5
Μη ενεργός πληθυσμός	33,3	16,7	50,0
Επάγγελμα μητέρας			
Υψηλόβαθμο	43,6	8,4	48,0
Μεσαίο	30,3	10,2	59,5
Χειρωνακτικό	48,5	6,1	45,5
Μη ενεργός πληθυσμός	34,8	9,6	55,6
Σύνολο	36,8	9,5	53,8

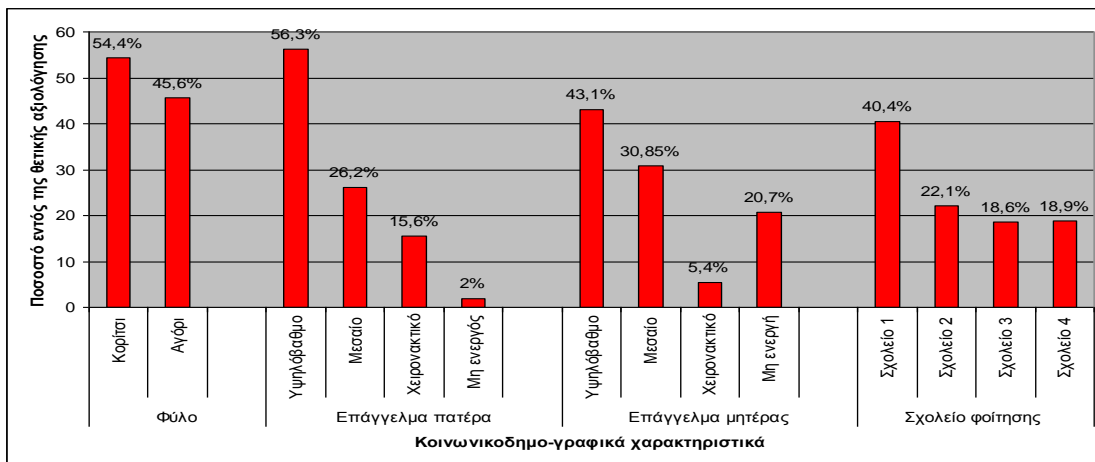
Σημαντικές διαφοροποιήσεις στο περιεχόμενο των απαντήσεων συναντάμε ανάλογα και με το σχολείο καθώς στο Ιδιωτικό Γυμνάσιο συναντάμε τα υψηλότερα ποσοστά θετικών

⁵⁰ Η ταξινόμηση των επαγγελματιών πατέρα και μητέρας προήλθε από ανοιχτή ερώτηση στην οποία τα παιδιά συμπλήρωσαν αναλυτικά το επάγγελμα των γονέων. Η πρώτη κωδικογράφηση έγινε ακολουθώντας την ταξινόμηση των επαγγελματιών ISCO – 08. Στη συνέχεια οι 13 κατηγορίες που προέκυψαν ενοποιήθηκαν σε τέσσερις βασικές για λόγους ευχερέστερης ανάλυσης. Στην κατηγορία «Υψηλόβαθμο επάγγελμα» περιλάβαμε τα «Επιστημονικά/τεχνικά επαγγέλματα και τα «υψηλόβαθμα διοικητικά». Στην κατηγορία «μεσαίο επάγγελμα» περιλαμβάνονται τα: «επαγγέλματα γραφείου», «πωλήσεις», και «παροχή υπηρεσιών». Στην κατηγορία «χειρωνακτικό επάγγελμα» περιλαμβάνονται τα: «ειδικευμένος εργάτης», «ημι-ειδικευμένος εργάτης», «ανειδίκευτος εργάτης» και «αγροτικά επαγγέλματα». Τέλος, στην κατηγορία «μη ενεργός πληθυσμός» έχουμε κατατάξει κατηγορίες σχετικά ανόμοιες μεταξύ τους (συνταξιούχοι, άνεργοι και οικιακά) καθώς στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας το πλήθος των περιπτώσεων ήταν εξαιρετικά μικρό και δεν θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε σε επεξεργασία των δεδομένων αυτών.

απαντήσεων (52,3%) και τα χαμηλότερα ποσοστά αρνητικών (5,1%), ενώ στο Πρότυπο Γυμνάσιο έχουμε τα χαμηλότερα ποσοστά θετικών απαντήσεων (24,7%) και τα υψηλότερα ποσοστά αρνητικών (13,4%). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι απαντήσεις ανάλογα με το επάγγελμα πατέρα και μητέρας, καθώς ενώ τα παιδιά με πατέρα/μητέρα με υψηλόβαθμο επάγγελμα διατυπώνουν περισσότερο θετική αξιολόγηση, εντούτοις η σχέση δεν φαίνεται να είναι γραμμική, αφού οι θετικές απαντήσεις μειώνονται καθαρά στα μεσαία επαγγέλματα, αλλά πάλι αυξάνουν στα χειρωνακτικά, για να μειωθούν στο μη ενεργό πληθυσμό. Επιπλέον, μία άλλη παράμετρος είναι το ποσοστό παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης μέσα στα τμήματα. Χωρίσαμε τα 36 σχολικά τμήματα που επισκεφθήκαμε σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με την πληθυσμιακή πυκνότητα των παιδιών μεταναστών. Και εδώ τα ευρήματα παρουσιάζουν ενδιαφέρον: στα τμήματα με μικρό πληθυσμό παιδιών μεταναστών (< 5%) οι αρνητικές αντιλήψεις είναι σαφώς μειωμένες σε σχέση με τα τμήματα μέσης ή υψηλής παρουσίας παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης.

Διάγραμμα 1

Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά μαθητών που αξιολογούν ως «θετική» την παρουσία αλλοδαπών

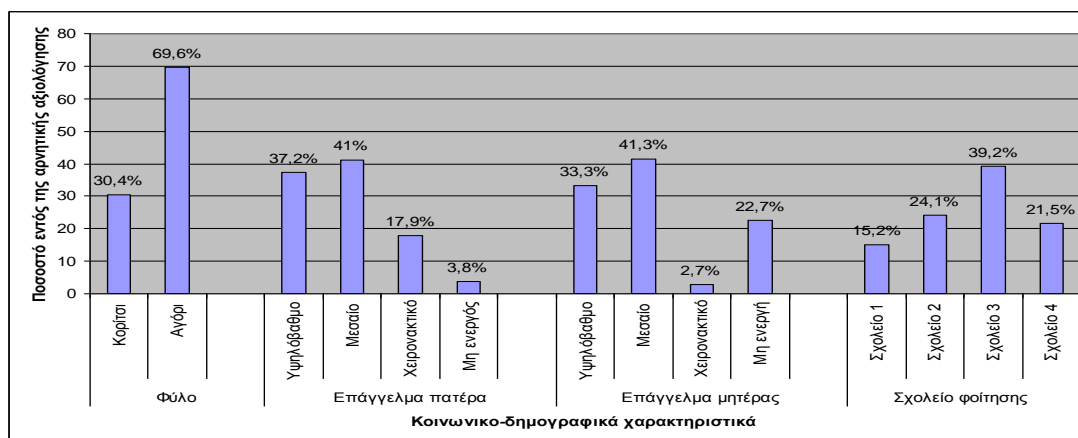
Σημ.: Σχολείο 1= Ιδιωτικό Γυμνάσιο, Σχολείο 2= Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά 3=Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο, Σχολείο 4= Δημόσιο Γυμνάσιο Νότιου Τομέα Αθηνών

Οι πίνακες διπλής εισόδου ανέδειξαν το προφίλ των μαθητών που στην πλειονότητά τους χαρακτήρισαν την παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών ως «θετική». Πρόκειται κατά κύριο λόγο για κορίτσια (54,4%), με πατέρα (56,3%) και μητέρα (43,1%) υψηλόβαθμου επαγγελματικού status, που φοιτούν στο Ιδιωτικό Γυμνάσιο (40,4%) (βλ. Διάγραμμα 1). Από

όσους μαθητές αξιολόγησαν την παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών ως «αρνητική», οι περισσότεροι είναι αγόρια (69,6%), με πατέρα (41%) και μητέρα (41,3%) απασχόλησης μεσαίου status και φοιτούν στο Πρότυπο Γυμνάσιο (βλ. Διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 2

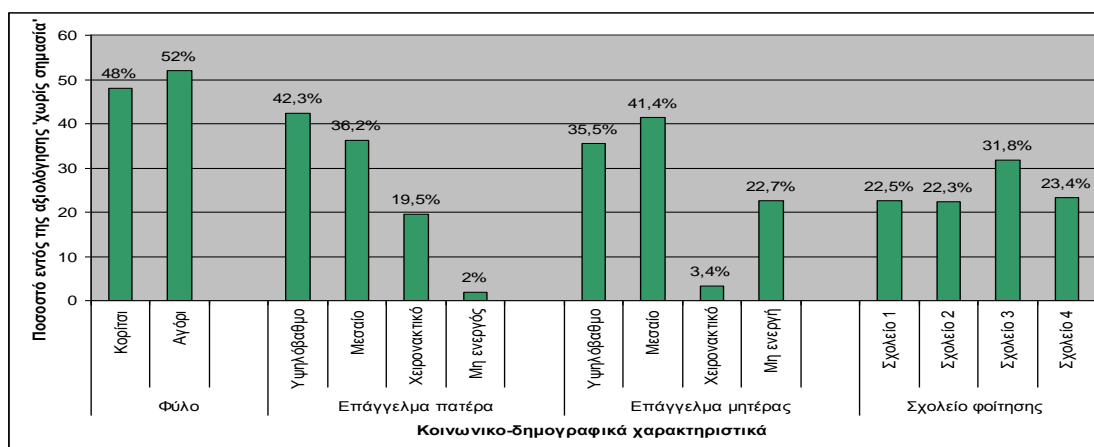
Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά μαθητών που αξιολογούν ως «αρνητική» την παρουσία αλλοδαπών

Σημ.: Σχολείο 1= Ιδιωτικό Γυμνάσιο, Σχολείο 2= Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά 3=Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο, Σχολείο 4= Δημόσιο Γυμνάσιο Νότιου Τομέα Αθηνών

Διάγραμμα 3

Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά μαθητών που αξιολογούν ως «χωρίς σημασία» την παρουσία αλλοδαπών

Σημ.: Σχολείο 1= Ιδιωτικό Γυμνάσιο, Σχολείο 2= Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά 3=Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο, Σχολείο 4= Δημόσιο Γυμνάσιο Νότιου Τομέα Αθηνών

Η πλειονότητα των μαθητών για τους οποίους «δεν έχει σημασία» η παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών είναι αγόρια (52%), με πατέρα υψηλόβαθμου επαγγελματικού status (42,3%), μητέρα με επάγγελμα μεσαίου επαγγελματικού status (41,4%), που φοιτούν στο Πρότυπο Γυμνάσιο (31,8%) (βλ. Διάγραμμα 3).

Για να διαπιστώσουμε (πέρα από τους περιγραφικούς πίνακες διπλής εισόδου) αν οι αξιολογήσεις που δηλώνουν οι ερωτώμενοι μαθητές για την παρουσία στην τάξη μαθητών με διαφορετική εθνική προέλευση σχετίζονται με κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το «φύλο», το «επάγγελμα γονέων» και το «σχολείο φοίτησης» χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό κριτήριο χ^2 .⁵¹

Πίνακας 4.1

Αξιολόγηση παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών ανά «φύλο»

Φύλο	Παρουσία αλλοδαπών μαθητών			
	Συχνότητες	Θετικό	Αρνητικό	Δεν έχει σημασία
Κορίτσι	Παρατηρηθείσα	167	24	215
	Αναμενόμενη	149,5	38,5	218,1
Αγόρι	Παρατηρηθείσα	140	55	233
	Αναμενόμενη	157,5	40,5	229,9

$\chi^2=14,692$, $df=2$, $p=.001$, $N=834$

Πίνακας 4.2

Αξιολόγηση παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών ανά «επάγγελμα πατέρα»

Επάγγελμα πατέρα	Παρουσία αλλοδαπών μαθητών			
	Συχνότητες	Θετικό	Αρνητικό	Δεν έχει σημασία
Υψηλόβαθμο	Παρατηρηθείσα	170	29	187
	Αναμενόμενη	141,8	36,6	207,6
Μεσαίο	Παρατηρηθείσα	79	32	160
	Αναμενόμενη	99,6	25,7	145,7
Χειρωνακτικό	Παρατηρηθείσα	47	14	86
	Αναμενόμενη	54	13,9	79
Μη ενεργός	Παρατηρηθείσα	6	3	9
	Αναμενόμενη	6,6	1,7	9,7

$\chi^2=19,012$, $df=6$, $p=.004$, $N=822$

⁵¹ Το στατιστικό κριτήριο χ^2 αποτελεί δείκτη για τη μέτρηση της συνάφειας μεταξύ μεταβλητών. Με το στατιστικό αυτό κριτήριο ελέγχουμε αν οι παρατηρούμενες συχνότητες σε κάθε κατηγορία είναι σημαντικά διαφορετικές από αυτό που θα αναμέναμε αν οι υπό εξέταση μεταβλητές δε σχετιζόνταν μεταξύ τους (Νόβα-Καλτσούνη, 2006, σελ. 148).

Πίνακας 4.3

Αξιολόγηση παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών ανά «επάγγελμα μητέρας»

Επάγγελμα μητέρας	Παρουσία αλλοδαπών μαθητών			
	Συχνότερες	Θετικό	Αρνητικό	Δεν έχει σημασία
Υψηλόβαθμο	Παρατηρηθείσα	129	25	142
	Αναμενόμενη	109,1	27,4	159,5
Μεσαίο	Παρατηρηθείσα	92	31	181
	Αναμενόμενη	112,1	28,1	163,8
Χειρωνακτικό	Παρατηρηθείσα	16	2	15
	Αναμενόμενη	12,2	3,1	17,8
Μη ενεργή	Παρατηρηθείσα	62	17	99
	Αναμενόμενη	65,6	16,5	95,9

 $\chi^2=13,764$, $df=6$, $p=.032$, $N=822$

Πίνακας 4.4

Αξιολόγηση παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών ανά «σχολείο»

Σχολείο	Παρουσία αλλοδαπών μαθητών			
	Συχνότερες	Θετικό	Αρνητικό	Δεν έχει σημασία
Ιδιωτικό Γυμνάσιο	Παρατηρηθείσα	124	12	101
	Αναμενόμενη	87,1	22,4	127,4
Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά	Παρατηρηθείσα	68	19	100
	Αναμενόμενη	68,8	17,7	100,6
Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο	Παρατηρηθείσα	57	31	143
	Αναμενόμενη	84,9	21,9	124,2
Δημόσιο Γυμνάσιο Νότιου Τομέα Αθηνών	Παρατηρηθείσα	58	17	105
	Αναμενόμενη	66,2	17	96,8

 $\chi^2=43,594$, $df=6$, $p=.000$, $N=835$

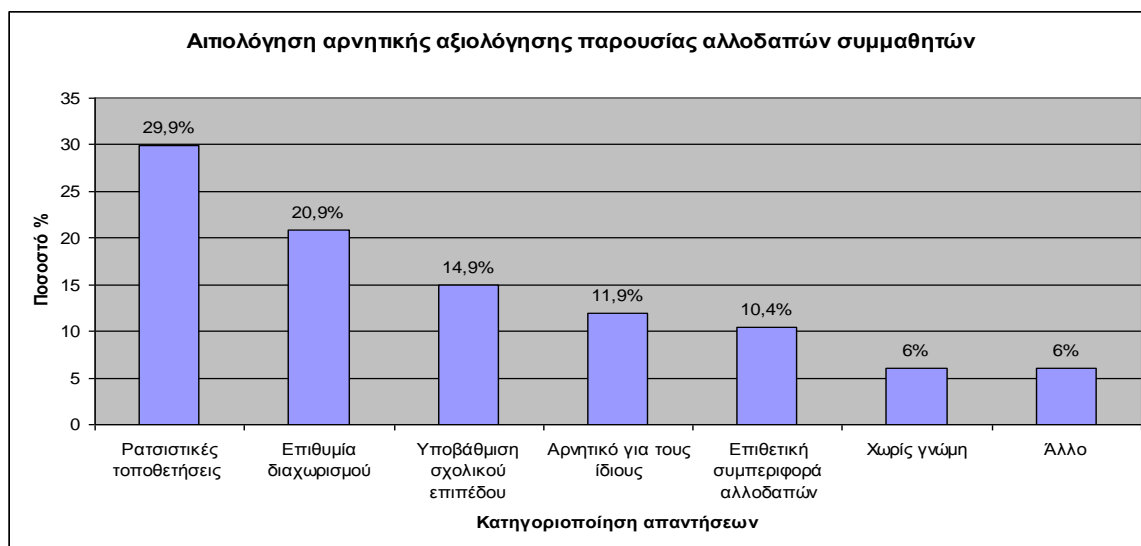
Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η αξιολόγηση της παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών σχετίζεται σημαντικά με τους κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες που περιγράψαμε ήδη. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, με βάση το στατιστικό κριτήριο χ^2 , ότι το φύλο, το επάγγελμα των γονέων και το σχολείο φοίτησης αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των αντιλήψεων των εφήβων. Μάλιστα, όπως φαίνεται στους Πίνακες 4.1 έως 4.4: α) τα κορίτσια διάκινται περισσότερο θετικά από το αναμενόμενο προς τους αλλοδαπούς συμμαθητές σε σχέση με τα αγόρια, β) τα παιδιά που οι γονείς τους κατέχουν «υψηλόβαθμη» επαγγελματική θέση εκφράζονται θετικότερα από το αναμενόμενο σε σχέση με παιδιά που οι γονείς τους κατέχουν επαγγελματικές θέσεις κατώτερου status, γ) τα παιδιά που φοιτούν στο Ιδιωτικό Γυμνάσιο (όπου εντοπίζεται και το χαμηλότερο ποσοστό παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών) θεωρούν «θετική» την παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών στο σχολείο

τους σε μεγαλύτερο βαθμό από το αναμενόμενο σε σχέση και με τα παιδιά των υπόλοιπων σχολικών μονάδων του δείγματος.

Αιτιολογώντας την απόρριψη/αποδοχή της παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών στο σχολείο: η κατηγοριοποίηση της ανοιχτής ερώτησης

Η αξιολόγηση της εθνοτικής συνύπαρξης συνοδεύτηκε από μία ανοιχτή ερώτηση, η οποία κωδικοποιήθηκε σε κατηγορίες που περιγράφονται αναλυτικά στο Παράρτημα. Η «αρνητική» αξιολόγηση της παρουσίας των αλλοδαπών συμμαθητών αιτιολογήθηκε κατά κύριο λόγο με «ρατσιστικές τοποθετήσεις» (29,9%) και «επιθυμία διαχωρισμού» (20,9%), ενώ ακολουθούν η «υποβάθμιση του σχολικού επιπέδου» (14,9%), η άποψη ότι είναι «αρνητικό για τους ίδιους τους αλλοδαπούς» (11,9%), και η απόδοση στην «επιθετική συμπεριφορά των αλλοδαπών» (10,4%). Ακολουθούν οι απαντήσεις «χωρίς γνώμη» (6%) και «άλλο» (6%) (βλ. Διάγραμμα 4.1).

Διάγραμμα 4.1

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τα ποσοστά των κατηγοριών εντός των θετικών, αρνητικών και ουδέτερων απαντήσεων αλλά και τις συσχετίσεις των κατηγοριών της ανοιχτής ερώτησης με το σχολείο φοίτησης προκειμένου να έχουμε συνολικότερη εικόνα

των ειδικότερων αξιολογήσεων των μαθητών ανάλογα με την περιοχή και το είδος του σχολείου φοίτησης.

Πίνακας 5

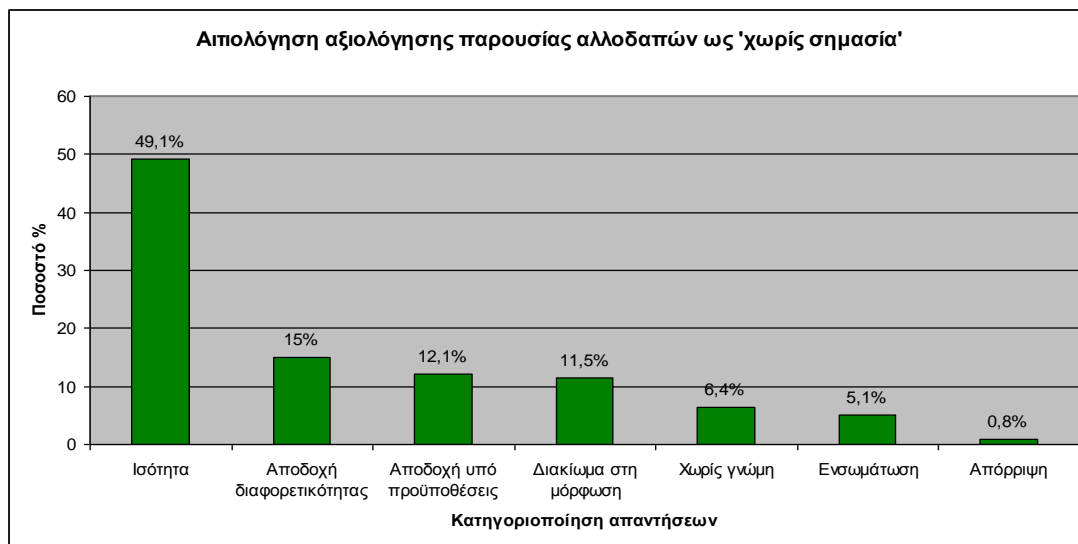
Κατανομή των αρνητικών κατηγοριών ανά σχολείο φοίτησης

Λόγοι που είναι αρνητική η παρουσία μαθητών διαφορετικής εθνικής προέλευσης	Ιδιωτικό Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά	Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Νοτίου Τομέα	Σύνολο
Ρατσιστικές τοποθετήσεις	25,0%	29,4%	36,0%	23,1%	29,9%
Επιθυμία διαχωρισμού	16,7%	23,5%	20,0%	23,1%	20,9%
Υποβάθμιση σχολικού επιπέδου	25,0%	11,8%	16,0%	7,7%	14,9%
Αρνητικό για τα ίδια τα παιδιά μεταναστών	25,0%	0,0%	8,0%	23,1%	11,9%
Επιθετική συμπεριφορά αλλοδαπών	0,0%	17,6%	16,0%	0,0%	10,4%
Χωρίς γνώμη/αδιάφορο	0,0%	11,8%	4,0%	7,7%	6,0%
Άλλο	8,3%	5,9%	0,0%	15,4%	6,0%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ο Πίνακας 5 είναι δηλωτικός της υψηλής παρουσίας ρατσιστικών τοποθετήσεων στο Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο που σύμφωνα με τα ποσοστά που παρουσιάστηκαν στους Πίνακες 1 και 2 συγκεντρώνει από τα μικρότερα ποσοστά αλλοδαπών μαθητών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός ότι στο Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά, που παρουσιάζει την υψηλότερη συγκέντρωση αλλοδαπών μαθητών, κυριαρχούν οι κατηγορίες των «ρατσιστικών τοποθετήσεων» και της «επιθυμίας διαχωρισμού», ενώ χαμηλότερη ποσοτικά είναι η παρουσία της κατηγορίας που αφορά στην «υποβάθμιση του σχολικού επιπέδου». Η τελευταία αυτή κατηγορία παρουσιάζει χαμηλά ποσοστά και στην περίπτωση του Δημόσιου Γυμνασίου Νοτίου Τομέα Αθηνών, το οποίο εμφανίζεται δεύτερο σε ποσοστά υψηλής συγκέντρωσης αλλοδαπών μαθητών. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι παιδιά από τα Γυμνάσια με υψηλή συγκέντρωση αλλοδαπών δεν υποστηρίζουν την άποψη ότι οι αλλοεθνείς μαθητές υποβιβάζουν το επίπεδο της τάξης (αντίληψη που συχνά εκφράζεται στερεοτυπικά). Από την άλλη, η κατηγορία «επιθετική συμπεριφορά» υπερέχει αριθμητικά στο Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά, παρουσιάζεται αρκετά αυξημένη και στο Πρότυπο Δημόσιο, ενώ απουσιάζει από το Δημόσιο Γυμνάσιο Νοτίου Τομέα Αθηνών, γεγονός που σημαίνει ότι η απόδοση επιθετικότητας στους

αλλοεθνείς δεν αποτελεί μια αντίληψη παγιωμένη στα σχολεία με υψηλά ποσοστά αλλοδαπών μαθητών.

Διάγραμμα 4.2

Σημειώσαμε και παραπάνω ότι οι «ουδέτερες» απαντήσεις έχουν στην πραγματικότητα θετικό πρόσημο. Όσα παιδιά απάντησαν ότι δεν έχει σημασία η συνύπαρξη στο σχολείο με αλλοδαπούς αιτιολόγησαν την απάντησή τους με θετικό τρόπο σημειώνοντας ότι δεν έχει σημασία αφού «είμαστε όλοι ίσοι» ή ότι «έχουν όλοι δικαίωμα στην μόρφωση».

Πίνακας 6

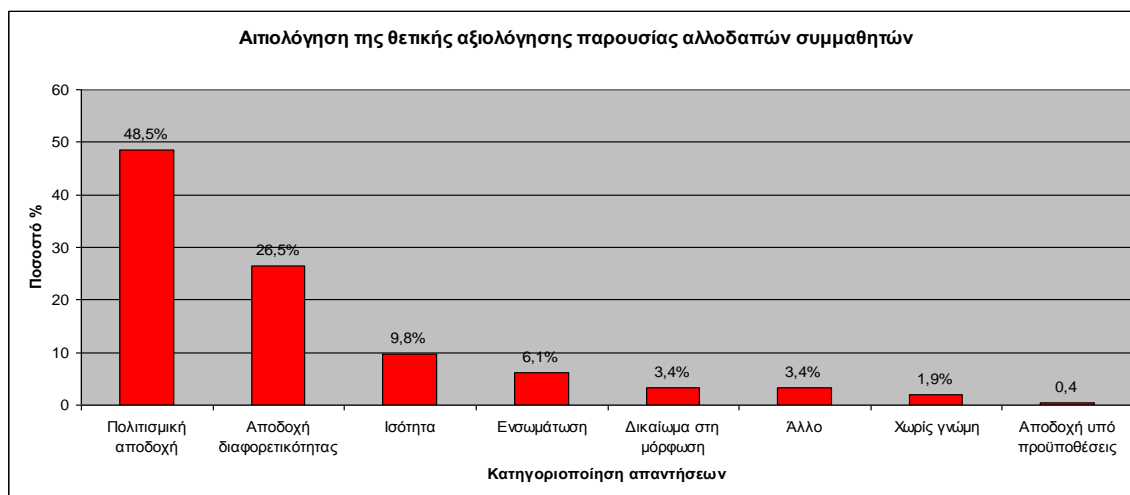
Κατανομή των ενδιάμεσων κατηγοριών ανά σχολείο φοίτησης

Λόγοι που δεν έχει σημασία η παρουσία μαθητών διαφορετικής εθνικής προέλευσης	Ιδιωτικό Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά	Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Νοτίου Τομέα	Σύνολο
Ισότητα	48,3%	50,6%	43,3%	56,3%	49,1%
Αποδοχή διαφορετικότητας	20,7%	13,9%	17,5%	6,9%	15,0%
Αποδοχή υπό προϋποθέσεις	11,5%	7,6%	13,3%	14,9%	12,1%
Δικαίωμα στη μόρφωση	10,3%	10,1%	16,7%	6,9%	11,5%
Ενσωμάτωση	4,6%	6,3%	3,3%	6,9%	5,1%
Χωρίς γνώμη/αδιάφορο	3,4%	10,1%	5,0%	8,0%	6,4%
Απόρριψη	1,1%	1,3%	0,8%	0,0%	0,8%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Από το σύνολο των μαθητών που απάντησαν ότι η παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών «δεν έχει σημασία» οι περισσότεροι δικαιολόγησαν την απάντησή τους με όρους «ισότητας» (49,1%), ενώ ακολουθούν η «αποδοχή της διαφορετικότητας» (15%), η «αποδοχή υπό προϋποθέσεις» (12,1%) και το «δικαίωμα στη μόρφωση» (11,5%). Σε μικρότερο ποσοστό απαντούν ότι «δεν έχουν γνώμη» (6,4%) και αναφέρονται στην «ενσωμάτωση» (5,1%) και την «απόρριψη» (0,8%) (βλ. Διάγραμμα 4.2 και Πίνακα 6).

Η κατηγορία της «ισότητας» στις αιτιολογήσεις των ερωτώμενων απολαμβάνει μιας κυρίαρχης παρουσίας στο σύνολο των εκπαιδευτικών μονάδων χωρίς σημαντικές αποκλίσεις ανάμεσα στα σχολεία. Αντίθετα, η «αποδοχή της διαφορετικότητας» προκρίνεται πολύ περισσότερο στο σχολείο με τη μικρότερη παρουσία αλλοδαπών (Ιδιωτικό Σχολείο), ενώ υστερεί ποσοτικά στο σχολείο με υψηλή συγκέντρωση αλλοδαπών μαθητών (Δημόσιο Γυμνάσιο Νοτίου Τομέα).

Διάγραμμα 4.3

Από τα άτομα που αξιολογούν την παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών ως «θετική» η πλειονότητα την αιτιολογεί με όρους «πολιτισμικής αποδοχής» (48,5%) και «αποδοχής της διαφορετικότητας» (26,5%). Ακολουθούν οι ποσοτικά χαμηλότερες αιτιολογήσεις, όπως «ισότητα» (9,8%), «ενσωμάτωση» (6,1%), «δικαίωμα στη μόρφωση» (3,4%), «άλλο» (3,4%), «χωρίς γνώμη» (3,4%) και τέλος «αποδοχή υπό προϋποθέσεις» (0,4%) (βλ. Διάγραμμα 4.3 και Πίνακα 7).

Πίνακας 7
Κατανομή των θετικών κατηγοριών ανά σχολείο φοίτησης

Λόγοι που δεν είναι θετική η παρουσία μαθητών διαφορετικής εθνικής προέλευσης	Ιδιωτικό Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Πειραιά	Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο	Δημόσιο Γυμνάσιο Νοτίου Τομέα	Σύνολο
Πολιτισμική αποδοχή	45,7%	44,1%	57,1%	53,2%	48,5%
Αποδοχή διαφορετικότητας	34,5%	18,6%	23,8%	19,1%	26,5%
Ισότητα	10,3%	8,5%	9,5%	10,6%	9,8%
Ενσωμάτωση	4,3%	10,2%	2,4%	8,5%	6,1%
Δικαίωμα στη μόρφωση	1,7%	6,8%	2,4%	4,3%	3,4%
Άλλος λόγος	2,6%	8,5%	,0%	2,1%	3,4%
Χωρίς γνώμη/αδιάφορο	,0%	3,4%	4,8%	2,1%	1,9%
Αποδοχή υπό προϋποθέσεις	,9%	,0%	,0%	,0%	,4%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Η αναγνώριση της πολιτισμικής διαφορετικότητας και της σημασίας της εκμάθησης της διαφορετικής κουλτούρας συγκροτεί την κυρίαρχη ποσοτικά κατηγορία στο σύνολο των εκπαιδευτικών μονάδων του δείγματος. Το σημείο που παρουσιάζει ορισμένες ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις είναι η κατηγορία της «ενσωμάτωσης» που συγκεντρώνει υψηλότερα ποσοστά στα δύο σχολεία με το υψηλότερο ποσοστό αλλοδαπών μαθητών. Φαίνεται ότι η θετική αντίληψη των παιδιών σχετικά με τα ζητήματα εθνοτικής συνύπαρξης διαμορφώνεται και από το γεγονός ότι οι αλλοδαποί μαθητές ενσωματώνονται καλύτερα στην ελληνική πραγματικότητα όταν συνυπάρχουν στις ίδιες εκπαιδευτικές μονάδες με τους Έλληνες μαθητές. Αντίθετα, η «αποδοχή της διαφορετικότητας» προκρίνεται πολύ περισσότερο στα δύο σχολεία με τη μικρότερη παρουσία αλλοδαπών (το Ιδιωτικό Γυμνάσιο και το Πρότυπο Δημόσιο Γυμνάσιο). Ενδεχομένως, η μικρότερη εμπειρία πραγματικής συνύπαρξης που έχουν αυτά τα παιδιά να οδηγεί στην πρόσληψη του «άλλου» ως «διαφορετικού» ακόμα και στο πλαίσιο μιας θετικής αξιολόγησης.

Αντιλήψεις των μαθητών για την ταυτότητα του «πραγματικού Έλληνα»

Διατυπώθηκε το ερώτημα αν υπάρχουν διαφορές στον προσδιορισμό της ελληνικής ταυτότητας ανάμεσα στους μαθητές που αξιολογούν ως «θετική», «αρνητική» ή «χωρίς

σημασία» την παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών στο σχολείο. Η ελληνική ταυτότητα, όπως περιγράψαμε, καταγράφεται στην ερώτηση «Οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές απόψεις για το τι σημαίνει να είναι κανείς ‘πραγματικός Έλληνας/πραγματική Ελληνίδα’». Κατά την άποψή σου πόσο σημαντικό είναι το καθένα από τα ακόλουθα για να είναι κανείς ‘πραγματικός Έλληνας/πραγματική Ελληνίδα’;».

Για να εξετάσουμε αυτό το ερώτημα πραγματοποιήθηκε μελέτη της κατανομής των απαντήσεων των μαθητών στην ερώτηση για τον «πραγματικό Έλληνα/πραγματική Ελληνίδα» για καθεμία από τις τρεις αξιολογήσεις της παρουσίας των αλλοδαπών συμμαθητών. Ειδικότερα, προκειμένου να διαπιστωθεί ποιοι παράγοντες της ταυτότητας του «πραγματικού Έλληνα» θεωρούνται σε κάθε περίπτωση περισσότερο σημαντικοί, εξετάστηκαν οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των απαντήσεων των μαθητών.

Πίνακας 8.1

Αντιλήψεις για τον «πραγματικό Έλληνα» όσων μαθητών αξιολογούν «αρνητικά» την παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών

Ταυτότητα «πραγματικού Έλληνα»	M.O. (S.D.)
Να επιθυμεί να είναι Έλληνας	1,45 (0,737)
Να σέβεται τους θεσμούς της χώρας	1,47 (0,679)
Να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής	1,53 (0,618)
Να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα	1,62 (0,743)
Να έχει Έλληνες γονείς	1,62 (0,760)
Να είναι χριστιανός	1,95 (0,742)
Να μιλάει τέλεια Ελληνικά	2,28 (0,681)

N=79

Σημ.: 3βάθμια κλίμακα (όπου 1= ‘πολύ σημαντικό’, 2= ‘αρκετά σημαντικό’, 3= ‘όχι σημαντικό’)

Πίνακας 8.2

Αντιλήψεις για τον «πραγματικό Έλληνα» όσων μαθητών αξιολογούν ότι «δεν έχει σημασία» η παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών

Ταυτότητα «πραγματικού Έλληνα»	M.O. (S.D.)
Να σέβεται τους θεσμούς της χώρας	1,40 (0,560)
Να επιθυμεί να είναι Έλληνας	1,44 (0,679)
Να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής	1,66 (0,645)
Να έχει Έλληνες γονείς	2,08 (0,777)
Να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα	2,19 (0,774)
Να είναι χριστιανός	2,23 (0,789)
Να μιλάει τέλεια Ελληνικά	2,28 (0,681)

N=449

Σημ.: 3βάθμια κλίμακα (όπου 1= ‘πολύ σημαντικό’, 2= ‘αρκετά σημαντικό’, 3= ‘όχι σημαντικό’)

Πίνακας 8.3

Αντιλήψεις για τον «πραγματικό Έλληνα» όσων μαθητών αξιολογούν «θετικά» την παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών

Ταυτότητα «πραγματικού Έλληνα»	M.O. (S.D.)
Να σέβεται τους θεσμούς της χώρας	1,39 (0,575)
Να επιθυμεί να είναι Έλληνας	1,46 (0,669)
Να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής	1,71 (0,662)
Να έχει Έλληνες γονείς	2,26 (0,757)
Να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα	2,33 (0,759)
Να μιλάει τέλεια Ελληνικά	2,40 (0,674)
Να είναι χριστιανός	2,41 (0,752)

N=607

Σημ.: 3βάθμια κλίμακα (όπου 1= 'πολύ σημαντικό', 2= 'αρκετά σημαντικό', 3= 'όχι σημαντικό')

Όπως παρατηρούμε από τους Πίνακες 8.1, 8.2 και 8.3 δεν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους μαθητές με διαφορετική αξιολόγηση της παρουσίας αλλοδαπών συμμαθητών στο σχολείο σε σχέση με τους παράγοντες που θεωρούν σημαντικότερους για τον «πραγματικό Έλληνα». Γενικά, φαίνεται ότι όλοι οι ερωτώμενοι ανεξάρτητα από το αν αξιολογούν την παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών ως «αρνητική», «θετική» ή «χωρίς σημασία», εκτιμούν τους παράγοντες της ταυτότητας του «πραγματικού Έλληνα» που περιλαμβάνονται στη σχετική ερώτηση ως «πολύ σημαντικούς» και «αρκετά σημαντικούς», ενώ κανέναν παράγοντα δεν εκτιμάται ως «μη σημαντικός», όπως φαίνεται από τους μέσους όρους που όλοι είναι κάτω του 2,5. Επίσης, οι μαθητές, ανεξάρτητα από την αξιολόγηση των αλλοδαπών συμμαθητών, προσδιορίζουν τον «πραγματικό Έλληνα» ως εκείνον που κατά κύριο λόγο «σέβεται τους θεσμούς της χώρας», «επιθυμεί να είναι Έλληνας» και «μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής». Οι παράγοντες «να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα» και να «έχει Έλληνες γονείς» ακολουθούν ιεραρχικά σε όλες τις περιπτώσεις. Ενώ το να «μιλάει τέλεια Ελληνικά» και να «είναι χριστιανός» ιεραρχούνται ως τελευταίοι παράγοντες στη σημασία που έχει να θεωρείται κάποιος «πραγματικός Έλληνας».

Προκειμένου να μελετήσουμε σε βάθος τον προσδιορισμό της ελληνικής ταυτότητας από τους εφήβους, διερευνήσαμε τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις των απαντήσεων των μαθητών στην ερώτηση για τον «πραγματικό Έλληνα», επιλέγοντας από το σύνολο του δείγματος τις απαντήσεις που συγκέντρωσαν τα μεγαλύτερα ποσοστά στην ανοιχτή ερώτηση. Δηλαδή, όσους αιτιολόγησαν την «αρνητική» αξιολόγηση με «ρατσιστικές τοποθετήσεις» (βλ. Πίνακας 9.1), όσους

αιτιολόγησαν την αξιολόγηση «χωρίς σημασία» με όρους «ισότητας» (βλ. Πίνακας 9.2) και όσους αιτιολόγησαν την αξιολόγηση «θετικά» με όρους «πολιτισμικής αποδοχής» (βλ. Πίνακας 9.3).

Όπως παρατηρούμε στους Πίνακες 9.1, 9.2 και 9.3 υπάρχει μια διαφοροποίηση ως προς την ιεράρχηση των παραγόντων που προσδιορίζουν τον «πραγματικό Έλληνα» από τα άτομα που αναφέρονται στη συνύπαρξη με αλλοδαπούς μαθητές με όρους «ισότητας» και «πολιτισμικής αποδοχής». Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα που αξιολογούν «αρνητικά» την παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών με «ρατσιστικές δηλώσεις» προτάσσουν τον παράγοντα της καταγωγής («να έχει Έλληνες γονείς»).

Πίνακας 9.1

Αντιλήψεις για τον «πραγματικό Έλληνα»
(μαθητές στην κατηγορία «ρατσιστικές τοποθετήσεις» στην «αρνητική» αξιολόγηση)

Ταυτότητα «πραγματικού Έλληνα»	M.O. (S.D.)
Να έχει Έλληνες γονείς	1,37 (0,684)
Να επιθυμεί να είναι Έλληνας	1,50 (0,786)
Να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής	1,58 (0,692)
Να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα	1,58 (0,838)
Να σέβεται τους θεσμούς της χώρας	1,63 (0,831)
Να μιλάει τέλεια Ελληνικά	1,83 (0,786)
Να είναι χριστιανός	2,11 (0,832)

N=19

Σημ.: 3βάθμια κλίμακα (όπου 1= 'πολύ σημαντικό', 2= 'αρκετά σημαντικό', 3= 'όχι σημαντικό')

Πίνακας 9.2

Αντιλήψεις για τον «πραγματικό Έλληνα»
(μαθητές στην κατηγορία «ισότητα» στην «χωρίς σημασία» αξιολόγηση)

Ταυτότητα «πραγματικού Έλληνα»	M.O. (S.D.)
Να σέβεται τους θεσμούς της χώρας	1,45 (0,573)
Να επιθυμεί να είναι Έλληνας	1,46 (0,707)
Να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής	1,68 (0,682)
Να έχει Έλληνες γονείς	2,15 (0,762)
Να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα	2,28 (0,802)
Να είναι χριστιανός	2,33 (0,751)
Να μιλάει τέλεια Ελληνικά	2,38 (0,638)

N=180

Σημ.: 3βάθμια κλίμακα (όπου 1= 'πολύ σημαντικό', 2= 'αρκετά σημαντικό', 3= 'όχι σημαντικό')

Πίνακας 9.3

*Αντιλήψεις για τον «πραγματικό Έλληνα»
(μαθητές στην κατηγορία «πολιτισμική αποδοχή» στην «θετική» αξιολόγηση)*

Ταυτότητα «πραγματικού Έλληνα»	M.O. (S.D.)
Να επιθυμεί να είναι Έλληνας	1,36 (0,626)
Να σέβεται τους θεσμούς της χώρας	1,40 (0,608)
Να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής	1,76 (0,695)
Να έχει Έλληνες γονείς	2,28 (0,689)
Να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα	2,39 (0,667)
Να μιλάει τέλεια Ελληνικά	2,44 (0,601)
Να είναι χριστιανός	2,54 (0,700)

N=607

Σημ.: 3βάθμια κλίμακα (όπου 1= 'πολύ σημαντικό', 2= 'αρκετά σημαντικό', 3= 'όχι σημαντικό')

Ακολουθούν οι παράγοντες «να επιθυμεί να είναι Έλληνας», «να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις» και «να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα». Έπονται οι παράγοντες «να σέβεται τους θεσμούς της χώρας» και «να μιλάει τέλεια Ελληνικά». Ενώ, τελευταίος σε προτεραιότητα εμφανίζεται ο παράγοντας «να είναι χριστιανός». Αντίθετα, τα άτομα που αιτιολογούν την παρουσία των αλλοδαπών συμμαθητών ως «χωρίς σημασία» με όρους «ισότητας» και τα άτομα που τη δικαιολογούν ως «θετική» υπό όρους «πολιτισμικής αποδοχής» κάνουν την εξής ιεράρχηση στους παράγοντες που προσδιορίζουν την ταυτότητα του «πραγματικού Έλληνα»: προτάσσουν το «να σέβεται τους θεσμούς της χώρας», «να επιθυμεί να είναι Έλληνας» και «να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής». Ακολουθούν το «να έχει Έλληνες γονείς» και «να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα» και, τέλος, οι παράγοντες «να είναι χριστιανός» και «να μιλάει τέλεια Ελληνικά».

Συμπεράσματα

Στην αρχή του άρθρου διατυπώθηκαν τα διαβήματα που ακολουθήθηκαν κατά την ανάλυση. Τα τρία ερωτήματα που δομούν το σύνολο του άρθρου αφορούν στην επεξεργασία των απαντήσεων των μαθητών στην κλειστή ερώτηση σε συσχέτιση με ορισμένες κοινωνικο-δημογραφικές μεταβλητές, όπως το σχολείο φοίτησης, το φύλο των ερωτώμενων και το επάγγελμα του πατέρα και της μητέρας, την κατηγοριοποίηση και ανάλυση των απαντήσεων στην ανοιχτή ερώτηση αιτιολόγησης των αρνητικών, θετικών ή ουδέτερων συναισθημάτων απέναντι στην εθνοτική συνύπαρξη και, τέλος, στην

εξέταση των θετικών, αρνητικών και ουδέτερων αξιολογήσεων σε σχέση με την ερώτηση που αφορά την πρόσληψη της ελληνικής ταυτότητας.

Συνοψίζοντας, ως προς τα τρία παραπάνω διαβήματα θα σημειώναμε κατ' αρχάς ορισμένα συμπερασματικά στοιχεία σχετικά με το κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ των παιδιών που αξιολογούν ως θετική, αρνητική ή ουδέτερη την παρουσία παιδιών διαφορετικής εθνικής προέλευσης. Τα παιδιά που φαίνεται να μην αποδέχονται τη συνύπαρξη Ελλήνων και μεταναστών στα σχολεία, χαρακτηρίζοντας την ως «αρνητική», είναι σε μεγαλύτερο ποσοστό αγόρια, από τα δημόσια σχολεία τους δείγματος (και σε υψηλότερο ποσοστό από το Πρότυπο Γυμνάσιο), με μητέρα ή πατέρα που ανήκει στα μεσαία επαγγέλματα ή στον μη ενεργό πληθυσμό και σε τμήματα με μεσαία παρουσία παιδιών μεταναστών. Αν και δεν είναι εύκολο να διατυπωθούν ξεκάθαρα συμπεράσματα, μπορούμε να διατυπώσουμε ορισμένες υποθέσεις: η μικρή παρουσία παιδιών μεταναστών στις τάξεις ή/και το υψηλό κοινωνικό στάτους (όπως προκύπτει από το σχολείο και το επάγγελμα των γονέων) ευνοεί τις θετικές προδιαθέσεις απέναντι στην εθνοτική συνύπαρξη. Αν αυτό οφείλεται στο ότι ο πληθυσμός αυτός δεν αισθάνεται ότι «απειλείται» άμεσα από την παρουσία των μεταναστών, λόγω της θέσης του στην κοινωνική ιεραρχία και του γεγονότος ότι η πραγματική συνύπαρξη δεν αποτελεί ουσιαστικό διακύβευμα, αποτελεί αντικείμενο προς περαιτέρω διερεύνηση. Παράλληλα, παρατηρώντας ότι τα παιδιά σε τάξεις με μεσαία παρουσία μεταναστών και όσα έχουν γονείς στα μεσαία επαγγέλματα και στον μη ενεργό πληθυσμό είναι εκείνα που εμφανίζονται περισσότερο απορριπτικά, ενδεχομένως να μπορούμε να πούμε ότι το είδος της απόρριψης αυτής βασίζεται περισσότερο σε μια «μεσοαστικού τύπου ανασφάλεια» (Μαλούτας κ.ά., 83: 2007).

Ως προς το διάβημα της κατηγοριοποίησης της ανοιχτής ερώτησης πρέπει να σημειώσουμε ότι παρατηρούμε ότι κυριαρχούν ποσοτικά οι κατηγορίες που εκφράζουν τις πλέον αρνητικές (ρατσιστικές τοποθετήσεις) ή τις πλέον θετικές (πολιτισμική αποδοχή, ισότητα) απαντήσεις των μαθητών. Αυτό σημαίνει ότι όσοι απαντούν θετικά ή αρνητικά τοποθετούνται με τον πλέον εμφατικό τρόπο απέναντι στο ζήτημα της εθνοτικής συνύπαρξης. Η κατηγοριοποίηση της ανοιχτής ερώτησης μας επιτρέπει να τοποθετηθούμε και σε σχέση με τις ουδέτερες απαντήσεις οι οποίες αποτελούν στην πραγματικότητα θετικές στάσεις απέναντι στην εθνοτική συνύπαρξη. Επιπλέον στη

συσχέτιση που κάναμε με το είδος του σχολείου προέκυψε ότι οι ποσοτικά σημαντικές κατηγορίες εντός της κάθε αξιολόγησης δεν γνωρίζουν ιδιαίτερες διακυμάνσεις ανάλογα με το σχολείο φοίτησης, γεγονός που σημαίνει ότι δεν συσχετίζεται ο παράγοντας αυτός με τις αιτιολογήσεις των αξιολογήσεων των μαθητών.

Ως προς το τρίτο διάβημα που αφορά στη συσχέτιση της απάντησης στο ζήτημα της εθνοτικής συνύπαρξης και της ελληνικής ταυτότητας φαίνεται ότι οι μαθητές ανεξάρτητα από το πώς αξιολογούν την παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών στο σχολείο τους, προσδιορίζουν την ταυτότητα του «πραγματικού Έλληνα» κατά κύριο λόγο με στοιχεία αφομοίωσης στον ελληνικό τρόπο θεσμικής οργάνωσης και πολιτισμικών πρακτικών. Χαρακτηριστικά, προτάσσουν ότι ο «πραγματικός Έλληνας» πρέπει να «σέβεται τους θεσμούς της χώρας», να «επιθυμεί να είναι Έλληνας» και να «μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής». Κατά δεύτερο λόγο ο «πραγματικός Έλληνας» προσδιορίζεται από παράγοντες εθνοτικού διαχωρισμού, όπως το να «έχει γεννηθεί στην Ελλάδα» και να «έχει Έλληνες γονείς». Μικρότερης σημασίας για τον προσδιορισμό της ταυτότητας του «πραγματικού Έλληνα» θεωρούνται παράγοντες πολιτισμικού διαχωρισμού που αφορούν τη γλώσσα και τη θρησκεία να «μιλάει τέλεια Ελληνικά» και να «είναι χριστιανός».

Επιπλέον, φαίνεται ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις στον προσδιορισμό του «πραγματικού Έλληνα» ανάμεσα στους μαθητές που αιτιολογούν ως «αρνητική» την παρουσία αλλοδαπών συμμαθητών με «ρατσιστικές τοποθετήσεις» και στους μαθητές που αιτιολογούν ως «θετική» και «χωρίς σημασία» τη συνύπαρξη υπό όρους «πολιτισμικής αποδοχής» και «ισότητας» αντίστοιχα. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές με «ρατσιστικές τοποθετήσεις» για τους αλλοδαπούς συμμαθητές περιγράφουν την ταυτότητα του «πραγματικού Έλληνα» πρώτα από όλα με όρους εθνοτικής καταγωγής/εθνοτικού διαχωρισμού («να έχει Έλληνες γονείς»). Σε αντίθεση, τα άτομα που αναφέρονται σε όρους «ισότητας» και «πολιτισμικής αποδοχής» ιεραρχούν τον παράγοντα της καταγωγής ως δευτερεύοντα και προτάσσουν παράγοντες αφομοίωσης («να σέβεται τους θεσμούς της χώρας», «να επιθυμεί να είναι Έλληνας» και «να μοιράζεται τις ελληνικές παραδόσεις και τρόπο ζωής»). Τέλος, οι παράγοντες πολιτισμικού διαχωρισμού («να είναι χριστιανός» και «να μιλάει τέλεια Ελληνικά») ιεραρχούνται τελευταίοι ως παράγοντες που προσδιορίζουν τον «πραγματικό Έλληνα» από όλους τους ερωτώμενους.

Καταλήγοντας, σε σχέση με τις δύο θεωρητικές προσεγγίσεις που παρουσιάστηκαν στην αρχή του άρθρου θέλουμε να σημειώσουμε τη μερική επιβεβαίωσή τους και να επισημάνουμε την ανάγκη εισαγωγής ποικίλων μεταβλητών στην κατανόηση των αντιλήψεων των εφήβων πέραν της συνύπαρξης ομοεθνών και αλλοεθνών στο ίδιο σχολικό περιβάλλον. Και τούτο διότι, όπως έχουμε περιγράψει παραπάνω, τα υψηλότερα ποσοστά θετικών αντιλήψεων για τους μετανάστες συγκεντρώνονται στα σχολεία με το χαμηλότερο ποσοστό μαθητών (Ιδιωτικό Γυμνάσιο). Επιπλέον, στα τμήματα με ποσοστό μεταναστών μικρότερο από 5% συγκεντρώνονται τα χαμηλότερα ποσοστά αρνητικών αντιλήψεων για τους μετανάστες. Ακόμα, πρέπει να σημειώσουμε ότι οι θετικές αντιλήψεις για τη συνύπαρξη κατανέμονται ισόποσα στα τμήματα ανεξαρτήτως του ποσοστού αλλοδαπών μαθητών, ενώ αυξάνονται πολύ λίγο οι ήδη περιορισμένες αρνητικές απαντήσεις στα τμήματα σχολείων με μεγαλύτερη συγκέντρωση αλλοδαπών μαθητών. Επομένως, η *Υπόθεση Επαφής* επιβεβαιώνεται εν μέρει εφόσον σε τμήματα με υψηλό ποσοστό αλλοδαπών μαθητών παρατηρούμε και υψηλό ποσοστό θετικών απαντήσεων, ενώ, μερικώς επιβεβαιώνεται και η *υπόθεση του Εθνοτικού Ανταγωνισμού*, εφόσον παρατηρείται ότι αυξάνονται, αν και περιορισμένα, οι αρνητικές απαντήσεις σε τμήματα με μεγαλύτερο ποσοστό αλλοδαπών. Εκείνο, ωστόσο, που πρέπει να υπογραμμισθεί και ως ελάχιστη συμβολή αυτής της μελέτης είναι η εισαγωγή μεταβλητών που παρουσιάζουν σημαντική στατιστική συνάφεια με τις αξιολογήσεις της εθνοτικής συνύπαρξης, όπως το φύλο, το επάγγελμα των γονέων και το είδος του σχολείου.

Συμπερασματικά αξίζει να σημειώσουμε ότι μέσω της κωδικοποίησης των ανοιχτών απαντήσεων αναδείχθηκαν ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά των αντιλήψεων των μαθητών. Είδαμε τη συντριπτική υπερίσχυση των θετικών και ουδέτερων απαντήσεων των μαθητών στο ζήτημα της εθνοτικής συνύπαρξης. Υπογραμμίσαμε, επιπλέον, το γεγονός ότι οι «ουδέτερες» απαντήσεις των μαθητών («χωρίς σημασία») είναι θετικής κατεύθυνσης γεγονός που αυξάνει το ποσοστό των απαντήσεων θετικής κατεύθυνσης. Ωστόσο, μέσω της κωδικοποίησης των ανοιχτών απαντήσεων αναδείχθηκαν στην αρνητική κατηγορία οι ιδιαίτερα επιθετικές αιτιολογήσεις της απόρριψης της συνύπαρξης, γεγονός που αναδεικνύει την κρίσιμη ποιοτικά, έστω και

ποσοτικά περιορισμένης, μάζας αρνητικών αντιλήψεων που ανιχνεύονται στους σύγχρονους εφήβους.

Βιβλιογραφία

- Allport G. W., 1954, *The Nature of Prejudice*, Cambridge, Addison-Wesley.
- Blalock H. M., 1967, *Toward a Theory of Minority-group Relations*, New York, Wiley.
- Dejaeghere Y., Hooghe M., Claes E., 2012, «Do ethnically diverse schools reduce ethnocentrism? A two- year panel study among majority group late adolescents in Belgian schools», *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 36, pp. 108-117.
- Hooghe M., Wilkenfeld B., 2008, «The stability of political attitudes and behaviors across adolescence and early adulthood: A comparison of survey data on adolescents and young adults in eight countries», *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 37, pp. 155-167.
- Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι., 2007, *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες. Ανάλυση δεδομένων της ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Νόβα-Καλτσούνη Χ., 2006, *Μεθοδολογία εμπειρικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Ανάλυση δεδομένων με τη χρήση του SPSS 13*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1987, *Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας*. Αθήνα, Gutenberg.
- Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1991, «Οι έφηβοι της “Αλλαγής”. Κοινωνικοποιητικές επιδράσεις και πολιτικές μεταβολές στην πολιτική φυσιογνωμία των εφήβων: 1982-1990», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 80, σελ. 41-69.
- Pettigrew T. F., 1997, «Generalized intergroup contact effects on prejudice», *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 23, pp. 173–185.
- Pettigrew T.F., 1998, «Intergroup contact theory», *Annual Review of Psychology*, vol. 49, pp. 65-85.
- Pettigrew T. F., Tropp L. R., 2006, «A meta-analytic test of intergroup contact theory», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 90, pp. 751–783.
- Scheepers P., Gijsberts M., Coenders M., 2002, «Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic treat», *European Sociological Review*, vol. 18, pp. 17–34.

Turner R. N., Voci A., Hewstone M., 2007, «Reducing explicit and implicit outgroup prejudice via direct and extended contact: the mediating role of self disclosure and intergroup anxiety» *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 93, pp. 369–388.

Vermeij L., 2006, *What's cooking? Cultural boundaries among Dutch teenagers of different ethnic origins in the context of school*, Veenendaal, The Netherlands, Universal Pr.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κωδικοποίηση της ανοιχτής ερώτησης

Στην κωδικοποίηση που παρουσιάζουμε παρακάτω επιχειρήθηκε η ταξινόμηση του ρητού περιεχομένου των απαντήσεων των μαθητών στην ανοιχτή ερώτηση στην οποία αιτιολογούσαν την απάντηση της κλειστής ερώτησης: «Σε πολλά σχολεία της Αθήνας είναι πολύ συνηθισμένο να υπάρχουν στην ίδια τάξη συμμαθητές που έχουν διαφορετική εθνική προέλευση. Εσύ νομίζεις ότι αυτό είναι θετικό, αρνητικό ή δεν έχει ιδιαίτερη σημασία;». Η ταξινόμηση στηρίχθηκε στην μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, η οποία αναφέρεται στη συστηματική καταγραφή και ταξινόμηση του ρητού περιεχομένου των απαντήσεων των μαθητών. Η θεματική ανάλυση μας επιτρέπει να προχωρήσουμε συστηματικά στον εντοπισμό, την αναδιάταξη και την ποσοτική καταμέτρηση των θεμάτων στα οποία αναφέρονται οι απαντήσεις των μαθητών. Με αυτή την έννοια, η *κατηγοριοποίηση* είναι η μετατροπή ενός δεδομένου σώματος (corpus) σε έναν αριθμό θεμάτων αντιπροσωπευτικών του περιεχομένου προς ανάλυση.⁵²

Η κωδικοποίηση των θεμάτων θέτει σειρά από προβλήματα, καθώς η διαδικασία δεν είναι αυτονόητη. Τα συστατικά στοιχεία μιας απάντησης είναι συχνά αλληλένδετα και συγγενεύουν με δύο ή περισσότερα θέματα καθιστώντας την ένταξή τους σε μία κατηγορία προβληματική. Σε περίπτωση «διαπλοκής» των θεμάτων προτιμήσαμε ως κριτήριο αξιολόγησης το θέμα το οποίο παρουσιάζεται ως κυρίαρχο στην απάντηση των μαθητών. Να σημειώσουμε ότι η κατηγοριοποίηση αποσκοπεί στην κατασκευή ομογενών αλλά και αλληλοαποκλειόμενων ενοτήτων. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η κατηγοριοποίηση είναι μία διαδικασία υποκειμενική, και ως ένα βαθμό αυθαίρετη, επιλέξαμε κατηγορίες περισσότερο περιγραφικές παρά αναλυτικές. Απομονώσαμε δηλαδή τα στοιχεία εκείνα που «βαραίνουν» περισσότερο στις απαντήσεις και τα εντάξαμε σε κατηγορίες ανάλογα με τις δικές τους ιδιότητες, αποφεύγοντας τις «έξωθεν» κατασκευές ή την απόδοση χαρακτηριστικών που δεν φέρουν οι ίδιες οι απαντήσεις των μαθητών.

Οι τρεις πίνακες που ακολουθούν περιλαμβάνουν την κατηγοριοποίηση των απαντήσεων, την ταξινομητική λογική που τις συνοδεύει και ορισμένα παραδείγματα από τις απαντήσεις των ίδιων των μαθητών. Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι απαντήσεις «δεν έχει σημασία» είναι θετικής, στην πλειονότητά τους, απόχρωσης και για τον λόγο αυτό οι κατηγορίες που δημιουργήθηκαν είναι κοινές τόσο για τις θετικές όσο και για τις ουδέτερες απαντήσεις.

⁵² Για μία παρουσίαση της μεθόδου βλ. P.Paillé, A. Mucchieli, *L'analyse qualitative en sciences sociales et humaines*, Paris, Armand Colin, 2003, εδώ σ. 124.

Αρνητικές απαντήσεις Κατηγοριοποίηση ανοιχτής ερώτησης Υποβάθμιση σχολικού επιπέδου	Ταξινόμηση κατηγορίας	Παραδείγματα
Ρατσιστικές τοποθετήσεις	<p>Η κατηγορία περιλαμβάνει τις απαντήσεις που υποστηρίζουν ότι η εθνοτική συνύπαρξη στα σχολεία υποβαθμίζει το συνολικό επίπεδο της σχολικής τάξης.</p> <p>Πρόκειται για την πλέον αρνητική κατηγορία η οποία περιλαμβάνει απαντήσεις καταφατικές σε ρατσιστικά συναισθήματα όπως και μειωτικούς χαρακτηρισμούς για τους αλλοδαπούς μαθητές.</p>	<p>«Αυτοί που είναι ξένοι δεν μπορούν να καταλάβουν το μάθημα», «Υποβιβάζουν το εκπαιδευτικό σύστημα».</p> <p>«Γιατί μας παίρνουν τις δουλειές γιατί μας καταστρέφουν ως χώρα», «Γιατί δεν είναι Έλληνες και πρέπει να πάνε πίσω στη χώρα τους», «Γιατί είμαι πολύ ρατσίστρια».</p>
Αρνητικό για τους ίδιους τους αλλοδαπούς μαθητές	<p>Στην κατηγορία αυτή ταξινομούνται οι απαντήσεις εκείνες που θεωρούν ότι η εθνοτική συνύπαρξη στα σχολεία αποβαίνει σε βάρος των αλλοδαπών μαθητών εφόσον αυτοί είναι που γίνονται αντικείμενο ρατσιστικών επιθέσεων από συμμαθητές τους.</p>	<p>«Βασικά πιστεύω πως είναι αρνητικό, για τα ίδια τα ξένα παιδιά. Επειδή εμείς πολλές φορές δεν είμαστε έτοιμοι για κάτι το διαφορετικό και αυτό το δείχνουμε με μια μη αρμόζουσα συμπεριφορά προς αυτά», «Όχι εγώ, αλλά έχω ακούσει παιδιά που τους κοροϊδεύουν». «Θα πρέπει να υπάρχει ξεχωριστό σχολείο για τους ξένους», «Επειδή προσπαθούν να αλλάξουν του Έλληνες και να τους φέρουν στα μέτρα τους».</p>
Επιθυμία διαχωρισμού	<p>Πρόκειται για τις απαντήσεις εκείνες που εκφράζουν ανοιχτά την επιθυμία διαχωρισμού των Ελλήνων μαθητών από τους αλλοδαπούς με τη μεταφορά των τελευταίων σε συγκεκριμένα σχολεία. Η αντίληψη συνάδει με την απάντηση της αλλοίωσης της ελληνικής ταυτότητας από τη συνύπαρξη με τους αλλοδαπούς.</p>	<p>«Συνήθως τσακόνονται μεταξύ τους», «Γιατί οι περισσότεροι είναι αλήτες και το παίζουν μάγκες, βαράνε παιδιά και γενικά δεν μπορεί μέσα στην ίδια σου την χώρα να σου σηκώνει κεφάλι ο ξένος». «Απλά αρνητικό», «Δεν παίζει ρόλο».</p>
Επιθετική συμπεριφορά αλλοδαπών μαθητών	<p>Οι απαντήσεις που ταξινομούνται στην κατηγορία αυτή αφορούν στην κατάδειξη της επιθετικότητας των αλλοδαπών μαθητών έναντι των Ελλήνων ως ένδειξη ανάρμοστης συμπεριφοράς των μαθητών.</p>	<p>«Συνήθως τσακόνονται μεταξύ τους», «Γιατί οι περισσότεροι είναι αλήτες και το παίζουν μάγκες, βαράνε παιδιά και γενικά δεν μπορεί μέσα στην ίδια σου την χώρα να σου σηκώνει κεφάλι ο ξένος». «Απλά αρνητικό», «Δεν παίζει ρόλο».</p>
Χωρίς γνώμη/αδιάφορο	<p>Πρόκειται για απαντήσεις που δεν δικαιολογούν με κάποιο τρόπο την αρνητική τους στάση.</p>	<p>«Γιατί πολλοί Έλληνες νιώθουν ανασφάλεια με τους ξένους, έτσι ίσως κατηγορήσουν και μισήσουν την ίδια την Ελλάδα και τους αρχηγούς της»</p>
Άλλο	<p>Πρόκειται για απαντήσεις που δεν εντάσσονται στις παραπάνω κατηγορίες</p>	

Κοινές κατηγορίες στις Απαντήσεις που δηλώνουν ότι δεν έχει σημασία και στις θετικές απαντήσεις

Κατηγοριοποίηση ανοιχτής ερώτησης	Ταξινόμηση κατηγορίας	Παραδείγματα
Αποδοχή διαφορετικότητας	Πρόκειται για αντιλήψεις δηλωτικές της αποδοχής των αλλοδαπών μαθητών στη βάση της μη διαφορετικότητας.	«Γιατί δεν έχει σημασία από που είναι ο άλλος», «Οι ξένοι δεν έχουν κάτι χειρότερο από εμάς».
Αποδοχή υπό προϋποθέσεις	Πρόκειται για τις απαντήσεις που δηλώνουν αποδοχή θέτοντας, ωστόσο, ορισμένες προϋποθέσεις.	«Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί αρκεί το παιδί να έχει καλό χαρακτήρα», «Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία εφόσον αυτό δεν επηρεάζει το κλίμα στη τάξη».
Ενσωμάτωση	Πρόκειται για τις απαντήσεις εκείνες που δηλώνουν μία τάση ενσωματωτική των αλλοδαπών φοιτητών. Στις απαντήσεις κυριαρχεί η αντίληψη ότι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας αποτελεί τον κινητήρα ένταξης των αλλοδαπών στην Ελλάδα.	«Γιατί οι οικογένειες από διαφορετική εθνική προέλευση, θέλουν τα παιδιά τους να μάθουν την δική μας γλώσσα», «Γιατί διδάσκονται την Ελληνική (γλώσσα), άρα θέλουν να γίνουν Έλληνες πολίτες».
Ισότητα	Πρόκειται για απαντήσεις που δηλώνουν κατάφαση στην ισότητα μεταξύ ανθρώπων, στην άνευ όρων αποδοχή των άλλων ως ισότιμων υποκειμένων.	«Όλα τα παιδιά είμαστε ίσα ακόμα και αν δεν είμαστε από την ίδια χώρα», «Πιστεύω πως δεν έχει καμία σημασία γιατί δεν έχει καμία απολύτως σχέση από που κατάγεται ένας άνθρωπος», «Είμαστε όλοι ίδιοι άνθρωποι».
Δικαίωμα στη μόρφωση	Η αποδοχή της εθνοτικής συνύπαρξης μεταξύ μαθητών γίνεται στις απαντήσεις της κατηγορίας αυτής μέσω της αναγνώρισης του δικαιώματος στην μόρφωση.	«Πιστεύω ότι δεν έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί όλοι έχουν δικαίωμα στην μόρφωση ανεξαρτήτως διαφορετικής χώρας», «Γιατί έχουμε όλοι δικαίωμα στην εκπαίδευση».
Χωρίς γνώμη/αδιάφορο	Πρόκειται για τις απαντήσεις που δεν δικαιολογούν με κάποιο τρόπο την αρνητική τους στάση.	«Δεν ξέρω», «Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία», «Δεν με νοιάζει».

Κατηγορία που απαντάται μόνο στις θετικές απαντήσεις

Κατηγοριοποίηση ανοιχτής ερώτησης	Ταξινόμηση κατηγορίας	Παραδείγματα
Πολιτισμική αποδοχή	Πρόκειται για απαντήσεις θετικές που καταδεικνύουν όχι μόνο την αποδοχή της εθνοτικής συνύπαρξης από την πλευρά των μαθητών αλλά και τα οφέλη που θα αποκομίσουν οι ίδιοι οι μαθητές από τη συνύπαρξη αυτή. Για τον λόγο αυτό οι απαντήσεις αυτές απαντώνται μόνο στις θετικές απαντήσεις.	«Μπορούμε να γνωρίζουμε νέες κοινωνίες, τρόπο ζωής και έτσι τα σύγχρονα παιδιά δεν γίνονται ρατσιστές», «Διότι μπορούμε να μάθουμε πράγματα για άλλους πολιτισμούς και ανθρώπους κι έτσι διευρύνουμε το νου μας».
Χωρίς γνώμη/αδιάφορο	Πρόκειται για τις απαντήσεις που δεν δικαιολογούν με κάποιο τρόπο την αρνητική τους στάση.	«Γιατί πιστεύω ότι δεν είναι αρνητικό».
Άλλος λόγος	Πρόκειται για απαντήσεις που δεν εντάσσονται στις παραπάνω κατηγορίες	«Γιατί αυτά τα παιδιά προτιμούν να έρθουν στην Ελλάδα απ' το να πάνε σ' άλλη χώρα», «Γιατί υπάρχει μετανάστευση».

Μια πολιτισμική προσέγγιση για την ένταξη των μεταναστών: όψεις θεωρίας και πρακτικής

Όλγα Τσακηρίδη

Σκοπός του παρόντος κειμένου είναι η επισήμανση του σημαντικού ρόλου που διαδραματίζει ο πολιτισμός/κουλτούρα στη διαδικασία της ένταξης των μεταναστών αλλά και η ενεργοποίηση του ευρύτερου πολιτιστικού τομέα προκειμένου να υποστηριχθούν οι στόχοι της κοινωνικής συνοχής και της αλληλεγγύης των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, όπως τίθενται από τις ευρωπαϊκές αλλά και τις εθνικές πολιτικές τόσο στο μεταναστευτικό όσο και στον πολιτιστικό τομέα.

Προβληματισμοί σχετικά με την έννοια της μετανάστευσης

Σύμφωνα με το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης, «Μετανάστης είναι κάποιος που παίρνει μια ελεύθερη απόφαση να μετακινηθεί σε κάποια άλλη περιοχή ή χώρα, συχνά για καλύτερες οικονομικές ή κοινωνικές συνθήκες και για να βελτιώσει τις προσωπικές του προοπτικές και αυτές της οικογένειάς του». Άλλες απόψεις ορίζουν ως μετανάστη τον άνθρωπο που αποφασίζει να μετακινηθεί μόνος του ή μαζί με άλλους σε άλλον τόπο, όπου εγκαθίσταται μόνιμα ή προσωρινά. Όταν η μετακίνηση πραγματοποιείται από ένα κράτος σε άλλο ονομάζεται εξωτερική μετανάστευση, ενώ όταν πραγματοποιείται από τον τόπο που διαμένει σε άλλη πόλη ή χωριό του δικού του κράτους ονομάζεται εσωτερική μετανάστευση. Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι ορισμοί που αναφέρονται στη σημασία της μετανάστευσης συγκλίνουν σε δύο βασικά σημεία: α) τη μετακίνηση του ατόμου από έναν τόπο σε άλλον, και β) την εγκατάσταση του ατόμου (ή/και ατόμων) σε άλλον τόπο για μικρό ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Ο μετανάστης στις αποσκευές του μεταφέρει απαραίτητα ταξιδιωτικά έγγραφα, είδη πρώτης ανάγκης, ορισμένα προσωπικά είδη και άλλα υλικά αντικείμενα. Υπάρχει, όμως, μια «αποσκευή» που δε φαίνεται, είναι αόρατη, ανάγεται στον άυλο κόσμο των πνευματικών οντοτήτων. Μαζί με τις υλικές αποσκευές του, μεταφέρει αναμνήσεις, βιώματα, εικόνες, συναισθήματα, απόψεις, ιδέες, γούστο και αξίες, όλα δηλαδή εκείνα τα στοιχεία που διαμορφώνουν την προσωπικότητά του, που τον συνδέουν με την κοινωνία στην οποία ζούσε, με τον τόπο του. Δεν βρήκαμε, όμως, κανέναν ορισμό της μετανάστευσης (απαντώντας στο ερώτημα: τι είναι μετανάστης και μετανάστευση) που να περιγράφει τον εσωτερικό/πνευματικό κόσμο των μεταναστών και τη διαδικασία μεταφοράς, ανάπλασης, αναδιαμόρφωσης και ανακατάταξής του. Οι ορισμοί εστιάζονται, κατά κύριο λόγο, σε

βασικές έννοιες που ρυθμίζουν θεσμικά τη μετανάστευση, αναφερόμενοι στα συνήθη κίνητρα και τις σκοπιμότητες των μετακινήσεων. Οι συνήθειες ορισμοί διεθνών οργανισμών και νόμων παραβλέπουν την, κατά τα άλλα σημαντικότερη, «ανθρώπινη διάσταση» της μετανάστευσης. Με την έννοια αυτή εννοούμε ότι οι μετανάστες είναι δημιουργοί και φορείς κουλτούρας, μεταφέρουν μαζί τους τη δική τους κουλτούρα, τη νοοτροπία, τις αξίες, την ιδεολογία, τα βιώματα και γενικότερα ό,τι συνθέτει τον εσωτερικό τους κόσμο. Οι μετανάστες αφήνουν πίσω τους έναν οικείο, γνωστό σε αυτούς πολιτισμό, μια γνωστή κοινωνία, σαλπάροντας για άγνωστα νερά. Η μετάβασή τους περιέχει πόνο απώλειας, φόβους αλλά και ελπίδες. Η μετακίνηση έχει μια αφετηρία και έναν προορισμό, όπου ο μετανάστης εγκαθίσταται σε μια νέα κοινωνία, σε έναν άλλο τόπο, σε έναν διαφορετικό πολιτισμό. Οι μετανάστες δεν αποτελούν μόνο μονάδες και αριθμούς, αν και συχνά πολλοί προσπαθούν να εξετάσουν το φαινόμενο της μετανάστευσης μόνο με τις στατιστικές. Οι αριθμοί είναι χρήσιμοι στο μέτρο που θα χρησιμεύσουν στην παρακολούθηση των ροών και την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών. Τελικά, όμως, κανένας αριθμός και καμία στατιστική δεν φαίνονται από τη διεθνή εμπειρία να έχουν βοηθήσει στην πραγματική ένταξή τους.

Η σημασία του «τόπου»

Η μόνιμη εγκατάσταση σε έναν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο συνεπάγεται ηρεμία και κανονικότητα ζωής, ανάπτυξη δραστηριοτήτων, δημιουργία κοινωνικού συστήματος και, εν τέλει, πολιτισμό. Είναι γνωστό ότι, όταν ο άνθρωπος λόγω της ανακάλυψης της γεωργίας εγκατέλειψε τη ζωή της αέναης περιπλάνησης και εγκαταστάθηκε σε έναν τόπο μόνιμα, μπόρεσε να αναπτυχθεί, να βελτιώσει τις υποδομές του, να ηρεμήσει το πνεύμα του, να οργανωθεί και να δημιουργήσει τον πολιτισμό, όπως τον γνωρίζουμε. Χάριν της μόνιμης εγκατάστασης κατάφερε να δημιουργήσει πόλεις, χωριά, πρόοδο και ανάπτυξη.

Κάθε άνθρωπος γεννιέται σε μια οικογένεια που κατοικεί σε έναν τόπο. Ο τόπος, ο γεωγραφικός χώρος που αντικρίζει και βιώνει κατά τη διάρκεια της ζωής του τον επηρεάζει άμεσα. Αν ο γεωγραφικός χώρος είναι βόρεια με πάγους, κρύα και μεγάλης διάρκειας χειμώνες, οργανώνεται ανάλογα προκειμένου να επιβιώσει. Το ίδιο, αν κατοικεί στη Σαχάρα ή στις τροπικές περιοχές. Ο χώρος τον επηρεάζει, αλλά και ο άνθρωπος στη συνέχεια επιδρά πάνω στο χώρο του προκειμένου να οργανωθεί κατάλληλα, ώστε να μπορέσει να καλύψει όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερα τις ανάγκες του.⁵³

⁵³ Μια από τις προσεγγίσεις της κουλτούρας είναι η περιβαλλοντική/οικολογική (Τάτσης, 1991: 109-110), που αναφέρεται στην αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το περιβάλλον του.

Ο χώρος με τη συνεχή αλληλεπίδραση της κοινωνίας μεταπλάθεται από απλό γεωγραφικό φυσικό χώρο σε τοπίο, όχι με την αρχική έννοια της θέασης, αλλά σε ένα δοχείο πολιτισμού. Ο τόπος δεν αποτελεί κενό φυσικό χώρο, δεν αποτελεί μόνο στίγμα στο γεωγραφικό χάρτη, αλλά χώρο συγκεκριμένου πολιτισμού/κουλτούρας, διότι σηματοδοτείται από την κοινωνία που εγκαταστάθηκε σ' αυτόν διαμορφώνοντας έναν τοπικό πολιτισμό ιδιαίτερης αξίας και σημασίας (Τσάρτας, 1996: 297). Η εγκατάσταση αυτή είτε συνεχίζεται ως σήμερα είτε διακόπηκε στο απώτερο ή κοντινό παρελθόν δημιουργεί ένα ανεξίτηλο πολιτισμικό αποτύπωμα, έναν συμβολισμό και μια πολιτισμική φόρτιση. Ο τόπος συνδέεται με εικόνες, αναμνήσεις, ήθη, έθιμα, ιστορίες, μνημεία, ιστορία, παραδόσεις, φιλίες, αναμνήσεις. Καθώς ο τόπος αποκτά εξέχουσα σημασία για τους διαμένοντες, ένα μέρος της δραστηριότητάς τους αφορά στη φύλαξη και προστασία του, εφόσον καταβάλλουν κόπο, ενέργεια και πόρους για τη διαμόρφωσή του (Δουκέλλης, 1998: 23). Η απώλεια του τόπου ταλαιπώρησε για χιλιάδες χρόνια τους ανθρώπους, ενώ θεωρείται υπέρτατη θυσία η προσφορά ζωής για τη διαφύλαξή του. Ο τόπος έχει σημαντική οικονομική και πολιτισμική σημασία (Τερκενλή, 1996: 14 κ.ε.). Ο Braudel στο έργο του *Γραμματική των πολιτισμών* αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στο ζήτημα του πολιτισμού σε σχέση με το χώρο, επισημαίνοντας ότι έχουν σχέσεις αλληλεξάρτησης (Braudel: 60-72). Η κοινωνία δεν νοείται χωριστά από τον πολιτισμό και αυτός συνδέεται με το γεωγραφικό χώρο: φυσικοί πόροι και ανθρώπινος μόχθος δημιουργούν την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα.

Παλαιότερα, οι μετακινήσεις ήταν δυσχερέστερες όπως και η επικοινωνία μεταξύ των τόπων. Οι άνθρωποι ταξίδευαν λιγότερο, ενώ η πληροφόρηση ήταν αρκετά δαπανηρή και σπάνια ιστορία. Τότε ο άνθρωπος ήταν περισσότερο δεμένος με τον τόπο του. Όμως, μετά τη βιομηχανική επανάσταση, την παγκοσμιοποίηση και τη μετατροπή του κόσμου σε ένα «παγκόσμιο χωριό»,⁵⁴ παρουσιάστηκε το φαινόμενο της ομοιομορφίας των τόπων. Πόλεις σε διαφορετικά μήκη και πλάτη της γης μοιάζουν μεταξύ τους τόσο πολύ, ώστε, αν δεν υπήρχε ο παράγοντας του κλίματος, να νομίζει κανείς ότι είναι προάστια μίας και μοναδικής πόλης. Οι κάτοικοι των πόλεων αποσυνδέθηκαν από τις παραδόσεις τους, από την ιδιαιτερότητα του

⁵⁴ Ο όρος επικράτησε κυρίως από τη γνωστή μελέτη των Marshall McLuhan και Bruce R. Powers με τίτλο *The Global Village: The Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η τέταρτη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου με τίτλο «East Meets West in the Hemispheres», όπου, μεταξύ άλλων, παρουσιάζεται η ιδέα της επανασύνδεσης της παγκόσμιας κουλτούρας των δύο ημισφαιρίων, του λεγόμενου «δυτικού» και του «ανατολικού». Ο παγκόσμιος πολιτισμός χρειάζεται στο σύνολο της ανθρώπινης δράσης προκειμένου να ξεπεράσει τον εαυτό του και να εξελιχθεί.

τοπικού τους πολιτισμού, από το φυσικό περιβάλλον, διαμορφώνοντας ένα νέο μοντέλο ζωής, παγκόσμια ομοιόμορφο. Το φαινόμενο είναι γνωστό ως «πολιτισμική αλλοτρίωση».⁵⁵

Ένας από τους παράγοντες που δημιουργήσαν και ενέτειναν το φαινόμενο της «νέας μετανάστευσης»⁵⁶ είναι η «πολιτισμική αλλοτρίωση» και η ψηφιο-επικοινωνιακή παγκοσμιοποίηση. Η πρώτη ξερίζωσε τους ανθρώπους από τους τόπους, διευκολύνοντας διά της ομοιομορφίας τη μετάβασή τους σε ξένο περιβάλλον· η δεύτερη τους παρακίνησε διά της εικονικής πραγματικότητας των Μ.Μ.Ε. (αλλά και τους εξαπάτησε). Πολλοί καθώς έβλεπαν στις ξένες σειρές που προβάλλονταν στις χώρες τους την αφθονία των προϊόντων, θεώρησαν πως η απόκτησή τους είναι εύκολη και σχεδόν αυτονόητη. Άνθρωποι που ζούσαν μια ζωή μετρημένη, στερημένη από την αφθονία της Δύσης, παρά με την αυστηρή λιτότητα και συχνά με τη φτώχεια, τη μιζέρια ή την εξαθλίωση, ονειρεύτηκαν να αποκτήσουν μια θέση στον παράδεισο. Μόνο που κάποιοι δεν τους πληροφόρησαν αποτελεσματικά.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι ένας γεωγραφικός χώρος, ο οποίος έχει κατοικηθεί και διαμορφωθεί για μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα, μετατρέπεται σε «τόπο» με πολιτισμό, ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα και κουλτούρα.

Η σημασία του πολιτισμού και της κουλτούρας

Οι έννοιες του πολιτισμού και της κουλτούρας σε ορισμένους θεωρητικούς τείνουν να ταυτίζονται, ενώ σε άλλους διακρίνονται λεπτές διαχωριστικές γραμμές μεταξύ τους. Ως έννοιες περιλαμβάνουν το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας την οποία εξετάζουν διαχρονικά ή βραχυχρόνια, παρέχοντας τη δυνατότητα συνολικής/σφαιρικής ερμηνείας και εξέτασης των κοινωνικών φαινομένων ως προς την πνευματική τους κυρίως διάσταση.

Προσπάθειες ανάλυσης και ερμηνείας της έννοιας -μιας πολυσύνθετης, πολυδιάστατης και πολυεπίπεδης έννοιας- έχουν γίνει κατά καιρούς και γίνονται από πολλούς επιστήμονες/ερευνητές. Γνωστή η συστηματική εργασία των Alfred Kroeber και Clyde

⁵⁵ Νιτσιάκος, 1997: 45-46 κ.ε. Στο υποκεφάλαιο με τίτλο «Ανθρωπολογία του περιβάλλοντος: Ο τόπος και ο άνθρωπος» ο συγγραφέας αναφέρεται στο βιβλίο του Άλβιν Τόφλερ *Το σοκ του μέλλοντος*, όπου σκιαγραφείται η σταδιακή αποξένωση που υπέστη ο σύγχρονος άνθρωπος από τις «ρίζες» του, δηλαδή από τον τόπο όπου γεννήθηκε, μεγάλωσε, βίωσε και έμαθε. Σε άλλους συγγραφείς το ίδιο φαινόμενο περιγράφεται ως «πολιτισμική ομοιογενοποίηση» (Βρύζας, 1997: 127, ΜακΚουέιλ, 1997: 182) ως αποτέλεσμα όχι μόνο της παγκοσμιοποίησης αλλά και της επανάστασης των μέσων πληροφόρησης/επικοινωνίας. Η ραγδαία πρόοδος των ψηφιακών μέσων δημιούργησε το φαινόμενο της «ψηφιο-επικοινωνιακής παγκοσμιοποίησης», όπου πλέον είναι καθοριστικός ο ρόλος του διαδικτύου και των ηλεκτρονικών υπολογιστών (Γκαντζιάς, 2010).

⁵⁶ Συναντήσαμε τον όρο στο άρθρο του Γ. Κατρούγκαλου «Τα κοινωνικά δικαιώματα των παράνομων αλλοδαπών» σ. 69 στο Αμίτσης, Λαζαρίδη, 2001. Η «νέα» μετανάστευση προσδιορίζει το μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα μετά τη δεκαετία του 1990, η οποία, συγκρινόμενη με παλαιότερες μεταναστευτικές ροές, παρουσιάζει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, μεταξύ των οποίων η αθρόα μετακίνηση μεταναστών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα που εισέρχονται στην Ευρώπη λαθραία από μη φυλαγμένα σημεία των συνοριακών γραμμών.

Kluckhohn, οι οποίοι μόλις το 1952 που εκδόθηκε η μελέτη τους με τίτλο *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, κατέγραψαν περισσότερους από 150 ορισμούς.⁵⁷

Ενδιαφέρουσα είναι η ετυμολογική προέλευση των λέξεων, η οποία διαγράφει την αφετηριακή σημασία και την πορεία τους στο χρόνο. Η λέξη «civilization» προέρχεται από τη λατινική λέξη *civis*, -itas και *civilis* (: πόλις και πολίτης), επομένως η λέξη εξαρχής περιγράφει έννοια που άμεσα σχετίζεται με την πόλη, την πολιτεία και τους πολίτες, δηλαδή έναν οργανωμένο τόπο που επιτρέπει στους ανθρώπους να καλύψουν μεγάλο φάσμα των αναγκών τους δραστηριοποιούμενοι κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά. Η λέξη *culture* προέρχεται από το λατ. *colere* (: καλλιεργώ, πρβλ. *agriculture*: η καλλιέργεια των αγρών). Προφανώς, προσεγγίστηκε ως η καλλιέργεια του εσωτερικού/πνευματικού κόσμου, διάκριση η οποία μοιάζει με αυτήν του *homo civilis* και *homo sylvaticus*, που σημαίνουν τον «πολιτισμένο» σε αντιδιαστολή με τον «απολίτιστο» άνθρωπο (Γκιζέλης, 1980: 2). Ακόμη, βέβαια, μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταφορά των εννοιών στην ελληνική γλώσσα. Ο όρος «πολιτισμός» χρησιμοποιήθηκε από τον Α. Κοραή για πρώτη φορά το 1829, όταν θέλησε να αποδώσει το *civilization* στην ελληνική γλώσσα.⁵⁸ Η λέξη κουλτούρα αποτελεί εξελληνισμένη έκδοση του *culture*, ωστόσο υπάρχουν ακαδημαϊκοί που θεωρούν ότι η έννοια της κουλτούρας ταυτίζεται περισσότερο με την ελληνική έννοια της «παιδείας» ορμώμενοι από τη ρήση του Ισοκράτη «...Ἕλληνες εἰσὶν οἱ τῆς ἡμετέρας παιδείας μετέχοντες...».

Από γνωστούς ορισμούς της σημασίας της κουλτούρας συνάγονται τα παρακάτω στοιχεία ερμηνείας της, τα οποία αναδεικνύουν τη βαρύτητα που έχει ως κοινωνικό φαινόμενο. Η κουλτούρα συνδέεται με τον πολιτισμό σημασιολογικά, θεωρείται ενιαίο αλλά σύνθετο φαινόμενο.⁵⁹ Σ' αυτήν περιλαμβάνονται γνώσεις ως βιωμένες πρακτικές αλλά και ως αποτέλεσμα της επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης· ακόμη τα έθιμα, οι συνήθειες, ο τρόπος οργάνωσης της ημέρας, η αντίληψη οργάνωσης της ημέρας· το δίκαιο που διέπει μια κοινωνία, οι άγραφοι καθώς και γραπτοί νόμοι που ρυθμίζουν τη ζωή των πολιτών· τα ήθη που αναπτύσσονται, οι τέχνες, οι αξίες και οι πεποιθήσεις· η μέθοδος σύμφωνα με την οποία οργανώνεται μια κοινωνία, η δομή της καθώς και οι θεσμοί της· ο τρόπος επικοινωνίας των μελών της, αλλά και οι νόρμες που άρρητα κατευθύνουν και ορίζουν τις σχέσεις τους· το πνευματικό υπόβαθρο που εντέλει χαρακτηρίζει μια κοινωνία ανθρώπων, το οποίο διαμορφώνεται διαχρονικά, μαθαίνεται με παραδοσιακούς ή νέους τρόπους και βοηθά την

⁵⁷ Όπως αναφέρεται στο Γκιζέλης, 1980: 1.

⁵⁸ Κασιμάτης, 1966: 164.

⁵⁹ Ο θεωρητικός Zygmunt Bauman συνδέει όλες τις πτυχές, θεωρητικές και πρακτικές, σε ένα ενιαίο σύνολο (Bauman, 1992).

κοινωνία να επιβιώσει, να κατανοήσει τον εαυτό της, να καλύψει τις ανάγκες και να πραγματοποιήσει τους στόχους της.⁶⁰ Η κουλτούρα, με λίγα λόγια, αποτελεί το συνδετικό αόρατο ιστό της κοινωνίας, τα διακριτικά της χαρακτηριστικά, αυτά που πραγματικά είναι χρήσιμα για την επιβίωση όχι μόνο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού συνόλου αλλά της ανθρωπότητας.

Η κουλτούρα στις μέρες μας εγείρει ζητήματα που δημιουργούν συγκρούσεις, κοινωνικές εντάσεις, αποτελεί πηγή οικονομικού πλούτου, σηματοδοτεί τη «διαφορά», περιορίζει κοινωνίες, αλλά ανοίγει και σύνορα. Όλα φαίνεται να εξαρτώνται από την ηγεσία της κοινωνίας, εννοώντας όχι μόνο τους «επίσημους αντιπροσώπους», αλλά όλους τους διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Οπότε ξαναγυρίζουμε στην έννοια της πολιτικής, με την οποία είναι άρρηκτα δεμένη η κουλτούρα, καθώς και του πολιτικού συστήματος το οποίο επικρατεί, αλλά και των επιμέρους πολιτικο-κοινωνικών κινήματων που διαμορφώνονται κάτω από την πίεση γεγονότων και αναπροσδιορισμού θεσμών (Eagleton, 2003).

Κουλτούρα/πολιτισμός, πολιτιστικά αγαθά και ένταξη των μεταναστών

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τα περισσότερα κράτη διαμορφώνουν εθνικές πολιτιστικές πολιτικές,⁶¹ ορισμένα μάλιστα ιδρύουν εξειδικευμένους δημόσιους φορείς που αναλαμβάνουν τη χάραξη στρατηγικής, το συντονισμό, την εποπτεία και γενικότερα την υποστήριξη του «πολιτιστικού τομέα» της οικονομίας.

Ο πολιτιστικός τομέας της οικονομίας περιλαμβάνει όλους τους πολιτιστικούς φορείς με τη στελέχωση και την παραγωγή τους, αναπτυσσόμενος σε όλο το εύρος των πολιτιστικών κατηγοριών και των καλών τεχνών. Στις μέρες μας περιλαμβάνει, επίσης, τα προϊόντα της πολιτιστικής βιομηχανίας, ενώ συνδέεται άμεσα σε αρκετές περιπτώσεις με τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα της οικονομίας, παρέχοντας ιδέες καινοτομίας και δημιουργικότητας ή συμβάλλοντας από την πλευρά της λαϊκής παράδοσης σε όλη την γκάμα των προϊόντων είτε πρόκειται για διατροφικά είτε για προϊόντα άλλης παραγωγής, αναδεικνύοντας και προωθώντας την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα των τόπων. Στον πολιτιστικό, επίσης, πλέον τομέα κατατάσσεται ο πολιτιστικός τουρισμός, που δημιουργεί πολιτιστικά οδοιπορικά και σταθμούς διαμορφώνοντας τουριστικά πακέτα ειδικών θεματικών αξόνων που ανταποκρίνονται στις ανάγκες των σύγχρονων τουριστών.

⁶⁰ Σύμφωνα με θεωρητικές αναλύσεις διακεκριμένων επιστημόνων που ασχολούνται με το πολιτισμικό φαινόμενο, όπως ο Edward Taylor, ο Raymond Williams, ο Zygmunt Bauman, ο Stuart Hall, ο Fernand Braudel, ο Terry Eagleton κ.ά. Οι σχετικές μελέτες παρατίθενται στη βιβλιογραφία.

⁶¹ Σημαντική πηγή πληροφόρησης των πολιτιστικών πολιτικών όλων των χωρών αποτελεί η γνωστή πλέον σειρά της UNESCO, όπου κάθε χώρα παρουσιάζεται ξεχωριστά σε εξειδικευμένη μελέτη. Η σειρά αυτή δημοσιεύτηκε τη δεκαετία του ογδόντα περίπου. Πιο σύγχρονη σχετική πηγή πληροφόρησης αποτελεί το site www.culturalpolicies.net, καθώς και τα links του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού www.culture.gr με τους συναρμόδιους κεντρικούς δημόσιους φορείς άλλων χωρών.

Ως πολιτιστικά αγαθά παλαιότερα εκλαμβάνονταν μόνο όσα ανήκαν στην πολιτιστική κληρονομιά, κινητά ή μη, άυλα ή υλικά. Το 2002 ο ν. 3028 εισάγει μια πιο διευρυμένη έννοια «...ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου...».⁶² Σήμερα τα πολιτιστικά αγαθά υπάρχουν σε δύο κόσμους: το φυσικό και τον ψηφιακό⁶³. Η δημιουργία ψηφιακών πολιτιστικών αγαθών είναι ποικίλη, όπως και οι λόγοι για τους οποίους δημιουργούνται. Με τη μαζική παραγωγή των πολιτιστικών αγαθών στις μέρες μας προκύπτει το ζήτημα της αξιολόγησης της ποιότητάς τους, ιδιαίτερα αν πρόκειται για αγαθά που κατατάσσονται στις πολιτιστικές υπηρεσίες ή δραστηριότητες, ενώ η βιομηχανία και οι παραγωγοί αναζητούν συνεχώς νέα προϊόντα και ιδέες για να καλύψουν την παγκόσμια ζήτηση. Μουσεία, θέατρα, κινηματογράφοι και άλλοι πολιτιστικοί φορείς αναζητούν νέες μεθόδους προσέλκυσης κοινού διευρύνοντας τους καταλόγους τους με την προσέγγιση ειδικών κοινών, μεταξύ των οποίων οι ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. Στο σκοπό αυτόν συνδράμουν τα σύγχρονα επιστημονικά εργαλεία και το διαδίκτυο, μέσω του οποίου παρακινούνται και καλούνται/προσκαλούνται να αξιοποιήσουν την πολιτιστική παραγωγή. Η εποχή που τα μουσεία και οι γκαλερί απευθύνονταν μόνο στους τουρίστες ή τα σχολεία, τα θέατρα μόνο στο θεατρόφιλο κοινό, θεωρείται πλέον μακρινό παρελθόν, παρόλο που έτσι γίνονταν όλα την προηγούμενη δεκαετία, τουλάχιστον στη χώρα μας.

Για τη δημιουργία των πολιτιστικών αγαθών, τη διάδοση και την περαιτέρω διαχείρισή τους καταλυτικό ρόλο παίζει η επικοινωνία. Χωρίς την ύπαρξη επικοινωνίας δεν μπορεί να υπάρξει ο πολιτισμός, τουλάχιστον όπως τον έχουμε γνωρίσει έως τώρα. Βασικό εργαλείο επικοινωνίας αποτελεί η γλώσσα. Από έρευνες έχει καταδειχθεί ότι η έλλειψη γνώσης της γλώσσας –στην περίπτωση της Ελλάδας, η γνώση της ελληνικής γλώσσας– αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα στη διαδικασία ένταξης των μεταναστών. Θεωρείται από τους ίδιους τους μετανάστες ως ο σημαντικότερος παράγοντας ακόμη και την έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων. Η γνώση της γλώσσας είναι το βασικό εργαλείο για την εύρεση και διατήρηση εργασίας, για την κοινωνική συμβίωση, για την περαιτέρω κατανόηση της κουλτούρας. Χωρίς επικοινωνία δεν είναι δυνατόν, αφενός, οι μετανάστες να συμπορευτούν κοινωνικά διαδραματίζοντας ρόλο στον τομέα των πολιτιστικών ανταλλαγών και, αφετέρου, να συμμετέχουν στη χρήση (ή καλύτερα αξιοποίηση) των διαφόρων πολιτιστικών αγαθών. Η

⁶² Επίσης ο ν. 3658/2008 (ΦΕΚ 70/Α' /22.4.2008) περί των μέτρων προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.

⁶³ Στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ισχύουν από τον Απρίλιο του 2001 οι γνωστές αρχές του Lund για τα πολιτιστικά αγαθά, σύμφωνα με τις οποίες προωθούνται η εξειδίκευση στον τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης και η ευρεία ψηφιοποίηση των πολιτιστικών αγαθών. Ως υποστήριξη των προσπαθειών αυτών δημιουργήθηκε η ομάδα εξειδικευμένων επιστημόνων Minerva, η οποία δημιούργησε έναν Οδηγό Καλών Πρακτικών και προσδιόρισε Κέντρα Αριστείας.

πρόσβαση και χρήση των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί πυλώνα για την κατανόηση του οιοδήποτε πολιτισμού. Τα πολιτιστικά αγαθά ως δημιουργήματα της κοινωνίας εμπεριέχουν ποικίλα πολιτιστικά μηνύματα που εντέλει αντανakλούν τον πολιτισμό που τα δημιουργεί. Ίσως είναι αποτελεσματικότερο να κατανοήσει κάποιος μετανάστης που προέρχεται από κοινωνία διαφορετικής πολιτικής κουλτούρας τις έννοιες της ελευθερίας και της δημοκρατίας, όπως αναπτύχθηκαν στο δυτικό κόσμο, μέσα από έναν πίνακα ζωγραφικής ή ένα θεατρικό έργο, παρά ύστερα από μια σειρά κουραστικών κλασικών μαθημάτων. Άλλωστε αυτό το απώτερο νόημα έχει η ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης και η είσοδος στον ψηφιακό⁶⁴ κόσμο συλλογών διάσημων μουσείων της Δύσης. Με αυτόν τον τρόπο διαδίδονται οι αξίες και η κουλτούρα γενικότερα πάνω στην οποία οικοδομείται ο σημερινός πολιτισμός.⁶⁵

Η γλώσσα ως εργαλείο συμβάλλει στην ύπαρξη και ανάπτυξη του κοινωνικού διαλόγου, ο οποίος, επίσης, είναι απαραίτητος για την ανάπτυξη του πολιτισμού. Η έννοια της διαπολιτισμικότητας άλλωστε εμπεριέχει την ανάπτυξη του διαλόγου και της συνεργασίας μεταξύ πολιτισμών, με απώτερο σκοπό την κοινωνική ευημερία και συνοχή. Ο διάλογος ως εποικοδομητική επικοινωνία μεταξύ κοινοτήτων με διαφορετικές κουλτούρες συμβάλλει στην αλληλοκατανόηση και ειρηνική συνύπαρξή τους.

Από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε φορείς μεταναστών με τίτλο: «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι, οι Άλλοι και Εμείς» το ζήτημα της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας αναγορεύτηκε ως το κύριο, το βασικότερο όχημα για την οιαδήποτε αφετηρία και πραγματοποίηση ένταξης (Τσακηρίδη, 2009: 127). Μάλιστα η έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας δημιούργησε ενδιάμεσους άτυπους μεσολαβητές, οι οποίοι άλλοτε συμπεριφέρονταν με την απαιτούμενη ηθικά συμπεριφορά, άλλοτε, όμως, εκμεταλλεύονταν τις καταστάσεις. Για το λόγο αυτόν, άλλωστε, έχουν προχωρήσει προς αυτή την κατεύθυνση έκτοτε αρκετά προγράμματα διαπολιτισμικών διαμεσολαβητών, προσπαθώντας να δημιουργήσουν ελεγχόμενους θεσμούς από την ελληνική πολιτεία που επιλύουν το συγκεκριμένο πρόβλημα της διαμεσολάβησης.

⁶⁴ Η ψηφιοποίηση πολιτιστικών αγαθών αποτελεί ενέργεια υψηλής ευθύνης, καθόσον τα πολιτιστικά αγαθά δεν είναι μόνο απλά πολιτιστικά προϊόντα. Ειδικά όσα έχουν σχέση με την πολιτιστική κληρονομιά και την πρωτότυπη δημιουργία (διάφορα έργα τέχνης) έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα ως συλλογικά αγαθά που ανήκουν στην ανθρωπότητα. Για τους λόγους αυτούς θεσπίστηκαν οι «Αρχές του Lund», όπως είναι γνωστό, τον Απρίλιο του 2001 στη Σουηδία, στη συζήτηση για την εξειδίκευση του τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης και ψηφιοποίησης των πολιτιστικών αγαθών. Για το σκοπό αυτόν συλλέχθηκαν «καλές πρακτικές» και διαμορφώθηκαν κέντρα αριστείας (ομάδα εργασίας Minerva, www.minervaeurope.org).

⁶⁵ Είναι γνωστή η τελευταία εφαρμογή της Google, που ονομάζεται «arts project», αλλά και τα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ψηφιοποίηση των αρχείων και των συλλογών (Europeana).

Ένταξη μεταναστών και Ευρωπαϊκή Ένωση: Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης

Η ένταξη είναι έννοια σύμφυτη του χρόνου, έχει δηλαδή χρονική διάρκεια, είναι διαδικασία με ορισμένες φάσεις. Ως πρώτη φάση ένα άτομο ή μία ομάδα «επισκέπτεται», «υπάρχει μέσα» και συνενώνεται (συμπορεύεται) με ένα κοινωνικό σύνολο (με τον ερχομό του), αρχίζει να ζει μέσα σ' αυτό, ενώ προηγουμένως ζούσε κάπου αλλού ή δρούσε ανεξάρτητα. Ως δεύτερη φάση, στο πλαίσιο της οργάνωσης του κοινωνικού συνόλου, στο άτομο αυτό ή την ομάδα, δίνεται μια θέση και του ανατίθενται ρόλοι. Η τρίτη φάση στη διαδικασία της ένταξης περιλαμβάνει τη μερική ή ολική αποδοχή από το άτομο ή την ομάδα της θέσης που του αποδόθηκε (Τσαούσης, 1984: 83-84). Βέβαια, αυτή η διαδικασία αποτελεί «δημιουργία σχέσης», ανάλογη με αυτήν που έχουν όλα τα μέλη της κοινωνίας. Οι κοινωνικές σχέσεις, άλλωστε, κι αυτό αποτελεί «κοινόν τόπον», δεν είναι ποτέ στατικές.

Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης ορίζοντας την «ένταξη» δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στο μετανάστη ως άνθρωπο και όχι ως αριθμό, συμφωνώντας ότι η ένταξη αποτελεί διαδικασία που χρειάζεται χρόνο περιλαμβάνοντας όλες τις πλευρές της ζωής, ώστε τα νέα άτομα να γίνουν αποδεκτά από την κοινωνία, να αποκτήσουν σεβασμό των πολιτισμικών τους αξιών και να αισθανθούν ότι ανήκουν στο νέο κοινωνικό σύνολο. Τα τρία αυτά διαβήματα αποτελούν αμφίπλευρη διαδικασία, δηλαδή η προσπάθεια αλληλογνωριμίας, κατανόησης, αποδοχής και σεβασμού γίνεται τόσο από πλευράς του κοινωνικού συνόλου που υποδέχεται τα άτομα όσο και από πλευράς των μεταναστών ή των προσφύγων (ΔΟΜ, 2009: 9).⁶⁶ Είναι σημαντικό σημείο ότι η διαδικασία ένταξης αποτελεί αμφίπλευρη δράση και ο σεβασμός ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁶⁷ και αξιών πρέπει να υπάρχει από όλες τις πλευρές για την ομαλή συμβίωση των ατόμων στην κοινωνία⁶⁸ (Βαρουζή, 2009: 112-121).

Η ένταξη των μεταναστών και προσφύγων για την Ε.Ε. σημαίνει εξάλειψη ανισοτήτων, απόκτηση προσόντων, ώστε να ανταποκρίνονται στις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες των χωρών υποδοχής, κοινωνική και οικονομική κινητικότητα, εκπαίδευση, υγεία, στέγαση, ενεργοποίηση των κοινωνικών υπηρεσιών, κοινωνική συμμετοχή και πολιτιστικές δράσεις (European Handbook on the Integration).⁶⁹

Ιστορικό σημείο για την πορεία της ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών στην Ε.Ε. αποτελεί το 1999 η διάσκεψη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Τάμπερε, στο οποίο υιοθετήθηκαν ελληνικές θέσεις στην ολομέλεια της Επιτροπής των Περιφερειών, ότι δηλαδή

⁶⁶ dide-anatol.att.sch.gr/perival/FAKELOS_ESY_OPOS_KI_EGO/IOM_tool_gr.pdf

⁶⁷ Βλ. Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα της UNESCO (N.2462/1997, ΦΕΚ Α' 25/26, 2, 97 και η Διακήρυξη του Fröbourg για τα Πολιτιστικά Δικαιώματα.

⁶⁸ Βλ. το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά κυρίως την ανάλυση της Χ.

Βαρουζή.

⁶⁹ ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/doc1_12892_168517401.pdf.

οι περιφέρειες και οι Ο.Τ.Α. της Ευρώπης πρέπει να μετέχουν ενεργά στη διαδικασία ανάπτυξης πολιτικών για τη μετανάστευση, δίνοντας έτσι σε πανευρωπαϊκό επίπεδο ώθηση στην τοπική αυτοδιοίκηση να ασχοληθεί ενεργά με τα ζητήματα της ένταξης των μεταναστών (Σαρρή, 2009: 63-65 και διαδικτυακή πύλη της europa⁷⁰).

Η οργανωμένη κοινωνία των πολιτών έχει συμβάλει ενεργά στη διαμόρφωση πολιτικών για την ένταξη των μεταναστών στην Ε.Ε. Ιστορικά σημεία αποτελούν η 21^η Μαρτίου 2002 κατά την οποία η Ευρωπαϊκή Ο.Κ.Ε. υιοθέτησε την ένταξη των μεταναστών ως «ένταξη πολιτών», όπως προτάθηκε από πρωτοβουλίες και εισηγητικές εκθέσεις της κοινωνίας των πολιτών. Στη συνέχεια, στις 9-10 Σεπτεμβρίου 2002, η διάσκεψη της ως άνω Ε.Ο.Κ.Ε. με τη συμμετοχή περισσότερων των διακοσίων οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, υπογράμμισε την ανάγκη χορήγησης δικαιωμάτων στους μετανάστες και πρόσβασης στις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, υγείας και εκπαίδευσης. Μετά τη Συνθήκη της Λισσαβόνας (κυρίως άρθρα 78 και 79, βλ. το σχετικό άρθρο του Ν. Σαρρή για περισσότερες πληροφορίες) το θέμα της ένταξης των μεταναστών εξετάζεται στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης και της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας.⁷¹ Η νέα κατεύθυνση της πολιτικής είναι η αμφίπλευρη ωφέλεια μεταναστών και κοινωνιών των κρατών υποδοχής, η ενίσχυση των ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων, η ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και η αποφυγή δημιουργίας νέων κινδύνων αποκλεισμού. Η ένταξη πλέον των μεταναστών συνδέεται άμεσα με την εξεύρεση εργασίας, η μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε. συμβαδίζει με τις πολιτικές ένταξης, ενώ υπάρχει τάση σφαιρικότερης αντιμετώπισης του μεταναστευτικού ζητήματος, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι η μετανάστευση πρέπει να επιφέρει θετικά αποτελέσματα σε όλους, στους μετανάστες, στις χώρες υποδοχής, ακόμη και στις χώρες προέλευσης και καταγωγής.

Από την άλλη πλευρά, στην πολιτιστική πολιτική της Ε.Ε. (Σχέδιο 2011-2014) τονίζεται η σπουδαιότητα του πολιτισμού στην προώθηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας, η ανταλλαγή της γνώσης γύρω από τις κουλτούρες και ο διαπολιτισμικός διάλογος. Προτεραιότητα αποτελεί η καλύτερη πρόσβαση και η μεγιστοποίηση συμμετοχής όλων των κοινωνικών ομάδων στην κουλτούρα των κοινωνιών καθώς και ο διαπολιτισμικός διάλογος. Ιδιαίτερα τονίζεται ότι οι χώρες-μέλη της Ε.Ε. πρέπει να πάρουν μέτρα για τις μη προνομιούχες ομάδες που βιώνουν φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό.⁷² Στο διαπολιτισμικό διάλογο προωθούνται, για παράδειγμα, δράσεις για τους Ρομά, τις διαπολιτισμικές πόλεις και

⁷⁰ <http://europa.eu/geninfo/query/resultaction.jsp?page=1> (1/6//11).

⁷¹ 2930^η Σύνοδος του Συμβουλίου για την απασχόληση, την κοινωνική πολιτική, την υγεία και τους καταναλωτές (9/3/2009).

⁷² Eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:325:0001:0009:EN:PDF , C325/3.

τη δημιουργία πλατφόρμας για μια διαπολιτισμική Ευρώπη. Από την Ελλάδα συμμετέχει η πόλη της Πάτρας.⁷³

Σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές στατιστικές, περίπου το 8% του πληθυσμού των χωρών-μελών της Ε.Ε. είναι ξένοι, εκ των οποίων οι περισσότεροι προέρχονται από χώρες εκτός Ε.Ε.⁷⁴ Ο γενικός προϋπολογισμός για τη μετανάστευση στην Ε.Ε. ανέρχεται για το χρονικό διάστημα 2007-2013 στα 6.449 εκ. ευρώ.⁷⁵ Ο αντίστοιχος προϋπολογισμός για τον πολιτισμό ανέρχεται στην Ε.Ε. για το χρονικό διάστημα 2007-2013 σε 400 εκ. ευρώ (περιλαμβάνονται περίπου σε ευρωπαϊκό επίπεδο 8 εκ. εργαζόμενοι). Όπως προαναφέρθηκε, ο διαπολιτισμικός διάλογος αποτελεί μία από τις τέσσερις κύριες επιδιώξεις της Ε.Ε. Οι άλλες είναι η βελτίωση της ενημέρωσης για «πολιτιστικά αγαθά ευρωπαϊκής σημασίας» και η διαφύλαξή τους, η υποστήριξη των εργαζομένων --κυρίως στον πολιτισμό-- στη μετακίνηση και διαμονή τους σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και, τέλος, η διευκόλυνση της κυκλοφορίας πολιτιστικών αγαθών, καλλιτεχνικών έργων και γενικότερα πολιτιστικών προϊόντων. Είναι προφανές από τα παραπάνω ότι ο πολιτιστικός τομέας μπορεί να συμβάλει δραστικά στην ένταξη των μεταναστών και προσφύγων μέσω πολιτιστικών δράσεων, δίνοντας ώθηση άλλωστε και στη διεύρυνση του κοινού των διαφόρων πολιτιστικών φορέων, όπως είναι τα μουσεία, τα πολιτιστικά κέντρα, τα θέατρα, οι κινηματογράφοι, οι σύλλογοι, τα ωδεία κ.ά.

Στο πλαίσιο της συλλογής «καλών πρακτικών», που μπορούν να λειτουργήσουν ως πρότυπο για τη δημιουργία περαιτέρω πολιτιστικών εκδηλώσεων που συμβάλλουν στο διαπολιτισμικό διάλογο και την κοινωνική συνοχή, μπορούμε να αναφέρουμε ενδεικτικά:

1. Διοργάνωση από το Υπουργείο Πολιτισμού σε συνεργασία με το Μουσείο Μπενάκη. Κατά τον εορτασμό της Ημέρας των Μουσείων στο Μουσείο Μπενάκη πραγματοποιήθηκε ανάγνωση παραμυθιών (Σάσα Βούλγαρη) από την Αφρική με παράλληλες αναφορές στη μουσική της Αφρικής (μουσικός Γ. Κατσάνος). Αφήγηση ιστοριών για αντικείμενα αφρικανικής τέχνης με τη μορφή διάλεξης με τίτλο: «Έρχομαι από την Ακτή του Ελεφαντοστού» (Μπρούνο Φινακιάρο).
2. Εορτασμός της Ημέρας των Μουσείων, διοργάνωση Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού/Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης/ οργάνωση LALIBELA-Βοήθεια στα παιδιά της Αιθιοπίας. Φεστιβάλ Αιθιοπικού πολιτισμού, αγορά αιθιοπικών έργων λαϊκής τέχνης, παράσταση αιθιοπικών χωρών και παραδοσιακή τελετουργία του καφέ (η Αιθιοπία είναι η πατρίδα του καφέ).

⁷³ www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/Cities/AG_en.pdf

⁷⁴ Epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-374/EN/KS-32-10-374-EN.PDF (22.2.2012).

⁷⁵ Εκ των οποίων το 62% σε θέματα αλληλεγγύης και διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών, 18% σε φορείς, 12% στο γενικό πρόγραμμα ασφάλειας, 7% στην τεχνολογική υποδομή και το 1% σε άλλες ενέργειες, όπως πιλοτικά project, ευρωπαϊκά δίκτυα κ.ά.

3. Η δημιουργία Φόρουμ των Κάτω Χωρών με την ονομασία «Κοινωνικές Ολυμπιάδες» σε πόλεις (π.χ. Aghem) για την επίλυση στεγαστικών προβλημάτων μεταναστών και ευπαθών ομάδων.
4. Στην πόλη του Ρότερνταμ το Σχέδιο «Mensenbieb» (: Βιβλιοθήκη του Λαού), όπου αναπτύσσεται διάλογος πάνω σε στερεότυπα και προκαταλήψεις, όπως «οι μουσουλμάνοι είναι όλοι εξτρεμιστές», «οι ξένοι δεν θέλουν να ενταχτούν» κ.ά., δημιουργία και λειτουργία ακόμη και κινητών μονάδων. Σκοπός της οργάνωσης είναι η κατανόηση ότι οι προκαταλήψεις δεν ανταποκρίνονται πάντα στην αλήθεια.
5. Τα μέλη της ομάδας «Eurocities», ένα δίκτυο 128 μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων, υιοθέτησαν Χάρτα με τίτλο: «Συμβολή στη Χρηστή Διακυβέρνηση στον Τομέα της Ένταξης των Μεταναστών και της Υποδοχής των Αιτούντων Άσυλο» (www.eurocities.org)

Ορισμένες επισημάνσεις

Συμπερασματικά, μπορούμε να επισημάνουμε επιγραμματικά τα παρακάτω:

- Η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο, που ήρθε «από τα παλιά» με νέες αποχρώσεις (βλ. Βαρουζή, 2009: 119).
- Κάθε μετανάστης είναι φορέας ενός πολιτισμού/κουλτούρας.
- Κάθε μετανάστης εισέρχεται σε μια νέα, γι' αυτόν, κοινωνία με τη δική της κουλτούρα. Ο αλληλοσεβασμός είναι απαραίτητη προϋπόθεση κοινωνικής συνοχής και ανάπτυξης.
- Ο πολιτισμός/κουλτούρα είναι εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας που δρα καταλυτικά στη διαδικασία της ένταξης.
- Η Ε.Ε. προωθεί το διαπολιτισμικό διάλογο.
- Οι πολιτιστικοί φορείς μπορούν να συμβάλλουν σε ζητήματα διαπολιτισμικού διαλόγου και κοινωνικής συνοχής με τη κατάλληλη διεύρυνση του κοινού τους, περιλαμβάνοντας ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, μετανάστες και αιτούντες άσυλο.
- Οι πολιτιστικές βιομηχανίες να αξιοποιήσουν πολιτιστικά προϊόντα περιλαμβάνοντας αγαθά που προέρχονται από διαφορετικές κουλτούρες και συνυπάρχουν στο πλαίσιο της Ε.Ε., καθώς και το αντίστοιχο καλλιτεχνικό δυναμικό κατά περίπτωση.

Βιβλιογραφία

- Αμίτσης Γ., Λαζαρίδη Γ., 2001, Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Βαρουξή Χ., 2009, «Μεταναστευτική Πολιτική και Δημόσια Διοίκηση: Μια Ανθρωποδικαιωματική Προσέγγιση. Συμπεράσματα Έρευνας Πεδίου», στο Βαρουξή Χ., Σαρρής Ν., Φραγκίσκου Α., *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα*, Σήμερα.σ.σ.101-123. Επιστημονική Υπεύθυνη: Τσίγκανου Ι., Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Bastmante E., 2004, «Cultural Industries in the Digital Age: Some Provisional Conclutions. Media», *Culture and Society*, vol. 26, pp. 803-820.
- Bauman Z., 1992, *Ο πολιτισμός ως πράξη*, μτφ. Σκαρπέλος, Γ, Αθήνα, Πατάκης.
- Braudel F., 2001, *Γραμματική των πολιτισμών*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Βρύζας Κ., 1997, *Παγκόσμια επικοινωνία, πολιτιστικές ταυτότητες*, Αθήνα, Gutenberg.
- Γκαντζιάς Γ., 2010, *Πολιτιστική πολιτική, χορηγία και εταιρική κοινωνική ευθύνη*, Αθήνα, Παπασωτηρίου.
- Γκιζέλης Γ., 1980, *Το πολιτισμικό σύστημα. Ο σημειωτικός και επικοινωνιακός χαρακτήρας του*, Αθήνα, Γρηγορόπουλος.
- Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης, 2009, Δεν είναι μόνον αριθμοί. ΔΟΜ/Αποστολή Ελλάδας.
- Δουκέλλης Π., 1998, «Μερικές σκέψεις γύρω από το αντικείμενο της ιστορίας του τοπίου», στο: *Κυκλάδες: Ιστορία του τοπίου και τοπικές ιστορίες*, Αθήνα, Υπουργείο Περιβάλλοντος-Χωροταξίας-Δημοσίων Έργων, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου/Τμήμα Περιβάλλοντος.
- Ήγκλετον Τ., 2003, *Η έννοια της κουλτούρας*, Αθήνα, Πόλις.
- Κασιμάτης Γ., 1966, *Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν*, Αθήνα: χ.ε.
- Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ., Παύλου Μ., 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- McLuhan M., Powers B., 1989, *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, New York, Oxford University Press.
- Νιτσιάκος Β., 1997, *Λαογραφικά ετερόκλητα*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Παύλου Μ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, ΚΕΜΟ/Κριτική.

- Σαρρής Ν., 2009, «Οι αντιφατικές διαστάσεις της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση», Βαρουζή Χρ., Σαρρής Ν., Φραγκίσκου Α., *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*, Επιστημονική Υπεύθυνη: Τσίγκανου,Ι. Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 61-85.
- Τάτσης Ν., 1991, *Κοινωνιολογία: Κοινωνική οργάνωση και πολιτισμικές διεργασίες*, 5^η έκδοση, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Τερκενλή Θ., 1996, *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Τσάρτας Π., 1996, *Τουρίστες, ταξίδια, τόποι: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*, Αθήνα, Εξάντας.
- Τσακηρίδη Ο., 2009, «Ο λόγος των φορέων των μεταναστών: Πορίσματα έρευνας πεδίου, σχόλια, συμπεράσματα», στο: Βαρουζή Χ., Σαρρής Ν., Φραγκίσκου Α., *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*, Επιστημονική Υπεύθυνη: Τσίγκανου Ι., Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 123-141.
- Τσαούσης Δ., 1984, *Χρηστικό λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Gutenberg.
- Williams R., 1994, *Κουλτούρα και Ιστορία*, Αθήνα, Γνώση.